

Nemzeti
évfordulóink
2011

Budapest, 2011

A szerkesztőbizottság tagjai:
Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója,
Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója,
Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa,
Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója.

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix* és *Gödölle Mátyás*
Irodalom- és színháztörténeti szakértő: *Császtvay Tiinde*
Ipar- és technikátörténeti szakértő: *Sipka László*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési
Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:
Állatorvostörténeti Gyűjtemény, Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont,
Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Távirati Iroda, MTA Könyvtára,
Magyar Olajipari Múzeum, Testnevelési és Sportmúzeum

Borítókép:
Liszt Ferenc, Barabás Miklós olajfestménye, 1847
Magyar Nemzeti Múzeum

© Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2011

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Hatos Pál
Telefonszám: (+36 1) 381 5191 • Faxszám: (+36 1) 381 5193
E-mail cím: emlekev@bbi.hu • Honlap: www.emlekev.hu
Korrektor: Eperjessy László
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: A–Z Buda CopyCat Kft.
Felelős vezető: Könczey Áron

HU ISSN 1785-6167

Előszó

Tisztelt Olvasó!

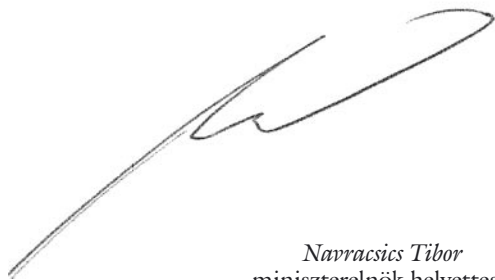
Minden művészet – legyen az festészet, irodalom, zene vagy politika – lényegi eleme a *virtus*: az a különleges képesség, amely egy-egy területen a kiválóságok erénye, hogy valami igazán nagy-szerűt és maradandót alkossanak. A kiemelkedő művészek, a virtuóz zenészek és az igazán nagy államférfiak azok, akik bevésik magukat a nemzet emlékezetébe.

A zeneművészet ilyen kiemelkedő alakja volt Liszt Ferenc, aki kétszáz éve, 1811-ben született, így méltán szenteljük a 2011-es esztendőt az ő emlékének.

Liszt személyében mindazt megtaláljuk, amit a nagyság fogalmán értünk. Hosszú és mozgalmas életútja bizonyítja, hogy kitartással, elkötelezettséggel és hazaszeretettel bármi elérhető. Bartók mellett Liszt munkássága egyesíti legelevenebben a magyar és az európai kultúrát, és érezteti, hogy e kettő elválaszthatatlan egymástól. Bárhol járt is a világban, mindenhol magyarként volt jelen – Béctől Párizsig, Weimartól Rómáig: „*Je suis hongrois*”. Magyarságának vállalása Lammenais abbénak írt soraiból válik egyértelművé: „*Gyermekeim apjuk állampolgárságát viselik. Akár tetszik nekik, akár nem, magyarok.*” A korabeli szellemi életben való részvételét, illetve nemzeti ügyek iránti elkötelezettségét jelzik olyan alkotásai, mint a Vörösmarty Mihálynak válaszul írt *Hungaria 1848* és az 1849-es szabadságharc leverése után papírra vetett *Funérailles*.

Liszt Ferenc az állhatatosság, a kultúra iránti odaadás, a nyitottság és a nagyvonalúság eszmé-nyeit ápolta. A Doborjántól Bayreuthig ívelő sokoldalú életpálya ezeknek az eszméknek a szolgálá-tában telt: zeneszerzőként, karmesterként, komponistaként és zongoravirtuózként. A már gyer-mekkorában nyilvánvalóvá vált tehetségét összekapcsolta áldozatkészségével és széles látókörével, hogy azt mások javára fordíthassa. Egész életét végigkíséri a barátaival való törődés, vallásának és hazájának szeretete, melyek áthatják alkotásait, s melyeknek gazdagításához maga is hozzájárult.

Liszt hallatlanul sokszínű és terjedelmes életművet hagyományozott ránk. Ez az életmű mara-dandó nyomot hagyott az európai és a magyar zeneművészetben, Liszt személye kikerülhetetlen a zeneszerzők és zenészek körében. Mivel egy élet is kevés lehet e kiemelkedő teljesítmény teljes körű befogadására, ezért a 2011-es évet szenteljük annak, hogy életművének legalább egy részét behatóbban megismerjük.

Navracsics Tibor
miniszterelnök-helyettes,
közigazgatási és igazságügyi miniszter

Kiemelt évfordulók

Liszt Ferenc

(Doborján/Raiding, 1811. október 22.–Bayreuth, 1886. július 31.)

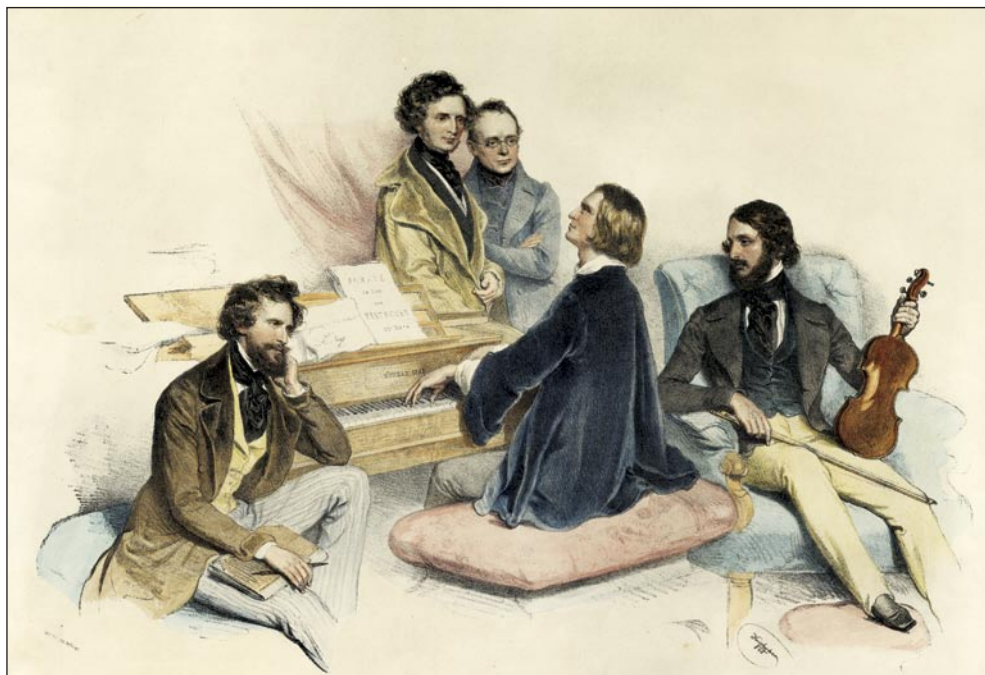
Liszt Ferenc, Barabás Miklós olajfestménye, 1847
MNM

„A lángész kötelez!” („*Génie oblige!*”) – ez volt a jelszava a 19. század egyetlen világszerte is az igazi nagyok közé sorolt magyar muzsikusanak, Liszt Ferencnek. E jelszó értelmében sokoldalúan kiaknázta saját különleges képességeit, mint kora egyik legkiemelkedőbb, lenyűgöző hatású zongoraművésze, merészen újító zeneszerző, karmester, nagy vonzaskörű pedagógus és zenei író. Magyarország hűséges szülőtteként páratlan nyitottsággal szívta magába mindazokat az értékeket, amelyekkel mozgalmas élete során Európa különböző országaiban találkozott, ugyanakkor mindenütt önzetlenül és hatékonyan hozzájárult a zenei kultúra fejlődéséhez.

A kis Sopron vármegyei falu, ahol 200 évvel ezelőtt német ajkú szülők gyermekeként világra jött, ma az ausztriai Burgenland tartomány része. Liszt Ádám, a muzikális édesapa, az Esterházy-birtok jószágigazgatója mindent megtett, hogy a már kilencévesen Sopronban és Pozsonyban koncertező csodagyerek előtt megnyílják az út a tehetségéhez méltó zenei pályához. A teljes anyagi bizonytalanságot is vállalva, Párizsba vitte tizenkét éves fiát, aki előzőleg közel másfél évig Bécsben tanult a volt Beethoven-tanítvány Carl Czernynél és Mozart egykori riválisánál, Antonio Salierinél, majd 1823 májusában Pesten adott koncertekkel vett hosszú időre búcsút honfitársaitól. A párizsi évek maradandó hatással voltak a koncertező és komponáló csodagyermekből a serdülőkor lelki válságain át férfivá érő Lisztre, aki utóbb egy életen át legszívesebben francia nyelven fejezte ki magát. Rengeteg gyakorlással és olvasással, kemény munkával formálta magát kiforrott művésszé. Kapcsolatai korának szellemi mozgalmáival (Saint-Simon utópista társadalomfilozófiájával, Lamennais liberális katolicizmusával), irodalmi-művészeti kiválóságaival (Hugo, Lamartine, Dumas, Sand, Balzac, Heine, Delacroix) általános látókörét gazdagították. Zongoratechnikájának tökéletesítésére Paganini virtuóz hegedűjátékának példája ösztönözte, míg Berlioz *Fantasztikus szimfóniája* programzenei törekvéseit erősítette. Nagy hatással volt rá Chopinnel kötött barátsága is, akinek zongoramuzsikáját a később megismert Schumannéval együtt kortársai közül a legnagyobbra értékelte.

Az arisztokrata szalonokban és nyilvános koncerttermekben egyaránt közkedvelté vált Liszt 1833-ban ismerkedett meg Marie d'Agoult (született Flavigny) grófnéval (1805–1876), nagy szerelmével és első lelettársával. 1835–1839 között rövid megszakításokkal Svájcban és Itáliában éltek, ami Liszt szellemi horizontjának további tágulását eredményezte. Vándoréveik alatt születtek gyermekeik: Blandine (1835–1862) Genfben, Cosima (1837–1930) Comóban és Daniel (1839–1859) Rómában. Irodalmi igényességű, a párizsi sajtóban publikált „úti levelek” és számos későbbi nagy kompozíció ötletei, első megfogalmazásai köthetők ehhez az időszakhoz. Az 1838-as nagy pesti árvíz híre ébresztette fel Lisztben a magyar nemzethez való tartozás már-már elfeledett érzését. Az árvízkarosultak javára Bécsben adott, óriási sikerű koncertsorozattal kezdődött az a közel egy évtizedig tartó időszak, melynek során hangversenyeivel meghódította Európa szinte valamennyi országát. A kor számos kiváló zongoravirtuóza közül is kimagaslott, mivel rendkívüli technikája, nagyszerű improvizációs készsége különleges, lebilincselő egyéniséggel párosult. Játéka valóságos „lisztomániát” váltott ki rajongói körében. Népszerű operák részletein alapuló saját virtuóz fantáziákkal, nemzeti dallamok feldolgozásaival, dalátiratokkal, hatásos darabokkal adózott a közönség igényeinek, de műsorra tűzte az általa különösen nagyra becsült elődök (Beethoven, Schubert, C. M. von Weber) és kortársak egy-egy eredeti művét is. A korábban szokásos vegyes műsorok helyett ő adott először teljes hangversenyt szóló zongorán 1839-ben („*A koncert – én vagyok*”), és hangszerén hitelesen érzékeltetni tudta akár egy teljes zenekar hangzását is Beethoven és Berlioz szimfóniáiból készített „zongorapartitúráiban”.

Amikor Liszt elismert művészként 1839/40 fordulóján először tért vissza Magyarországra, Pesten és Pozsonyban (életében először) karmesterként is bemutatkozott. Kirobbanó sikerű koncertjeinek jóvedelmével támogatta a Nemzeti Színház és egy Pesten felállítandó nemzeti konzervatórium ügyét is. A feltörekvő magyar nemzet képviselőjeként fogadták, amit Vörösmarty ódája, a „Liszt Ferenchez” fejez ki a legszebben: „*Allj közénk, és mondjuk: hála égnek! / Még van lelke Árpád nemzetének*”, s ezt ő maga is megérezte: „*Másutt mindenhol a közönséggel van dolgom, de Magyarországon a nemzethez szólok!*” 1846-os hosszabb látogatása, melynek során az ország számos városába és Erdélybe is eljutott, csak tovább erősítette a hazához tartozás érzését. A két magyar látogatás számos életre szóló baráti kapcsolatot eredményezett, és módot adott a főként cigányok előadásában hallható közkedvelt verbunkos és csárdászene, magyar népies műdalok, nagy ritkán népdalok megismerésére is. Liszt az 1840-es években Európa-szerte játszott magyar dallamokon alapuló saját feldolgozásait, amelyek a későbbi *Magyar rapszódiaiák* sorozat előzményét képezték.

Matiné Lisztnél, Joseph Krichuber színezett litográfiája, 1846. MNM
(A zongorázó Liszt körül látható személyek: Krichuber, Berlioz, Czerny, Ernst)

Marie d'Agoult 1844-ben szakított Liszttel, aki gyermekeik nevelését saját édesanyjára, illetve nevelőkre bízta, míg jómaga tovább folytatta családjá eltartását hosszabb távra is biztosító koncertútjait, melyek során 1847 februárjában Kijevben megismerkedett Carolyne von Sayn-Wittgenstein (született Iwanowska) hercegnével (1819–1887). Liszt ekkoriban már több nyugalomra, megállapodásra vágyott, hogy zeneszerzési tervei megvalósításának élhessen. Erre végül egy kicsiny német nagyhercegség székvárosa, a nagy kulturális-művészeti hagyománnyal rendelkező Weimar nyújtott lehetőséget, ahol Liszt már 1842-ben elnyerte a „rendkívüli szolgálatban lévő karmester” címét, de csak 1848 elején, virtuóz pályáját véglegesen lezárva telepedett le. A tizenhét évesen nem kívánt házasságba kényszerített, férjétől külön élő dúsgazdag, művelt és önálló Carolyne őszintén hitt Liszt zeneszerzői tehetségében, és mindent megtett, hogy segítse annak kibontakoztatását. Tízéves lányával együtt 1848 márciusában követte Lisztet Weimarba, és második élettársa lett. Mélységesen vallásos lévén, hosszas, elkeseredett küzdelmet folytatott korai házassága érvényteleníttetéséért, hogy össze is házasodhassanak Liszttel. Addig is otthont teremtett számára, amely – neve ellentétéként („Altenburg” = „Régiek vára”) – rövidesen az új iránt nyitott, a nyárspolgári szellem ellen lázadó művészek találkozóhelye, az „Új-Weimar” fellegvára lett. Tehetséges tanítványok: Hans von Bülow (Liszt későbbi veje), Hans von Bronsart, William Mason, Alexander Winterberger, Carl Klindworth, Carl Tausig, Siposs Antal és sokan mások kaptak itt Liszttől önzetlen segítséget pályájuk indulásához.

Liszt weimari tevékenysége arra irányult, hogy Goethe és Schiller városát a hanyatlás évtizedei után ismét a magasrendű művészet, elsősorban a zene központjává tegye. Az udvari zenekar karmestereként a klasszikus örökség, főként Beethoven művészetének ápolása mellett mind a zene színpadon, mind a hangversenyek programjain nagy teret nyitott az értékes kortárs műveknek. Sorra mutatta be Schumann, Berlioz, Wagner, Meyerbeer, Verdi, Flotow, Raff, Rubinstein, Cornelius operáit, szimfonikus alkotásait. Különösen fontos volt az 1848-as forradalmi tevékenysége miatt német földről száműzött Richard Wagner erkölcsi és anyagi támogatása, akiben Liszt felismerte a korszakalkotó lángelmét: a *Tannhäuser* sikerre vitele (1849) után 1850-ben megvalósította a *Lohengrin* ősbemutatóját, másorra tűzte *A bolygó hollandit* és a *Rienzi*t, és tanul-

A weimari Hoftheater (Udvari színház),
színeztett litográfia. LM

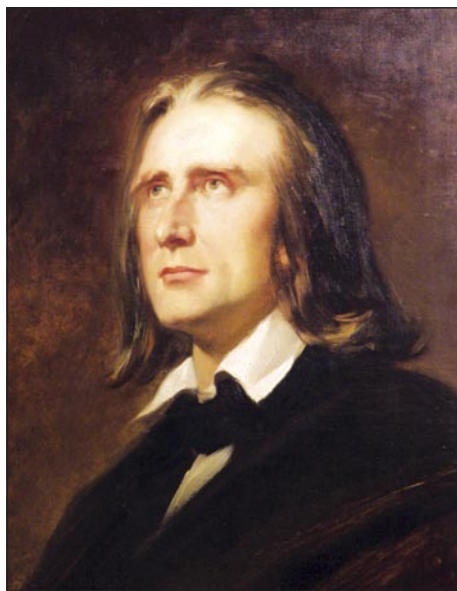
ban a grandiózus *Dante-szonáta*). Több igen jelentős új zongora- és orgonamű (köztük a *Scherzo és induló, az Ad nos-fantázia és fuga*) mellett ekkor született meg a tartalmilag és formai megoldásában is teljesen újszerű *b-moll szonáta*, a 19. századi zongorairódalom kiemelkedő remekműve.

Liszt már korábban is sikerrel próbálkozott zenekaros művekkel (például a bonni Beethoven-émlékmű felavatására írt kantátával 1845-ben), és csupán legenda, hogy munkatársaitól, August Conraditól és Joachim Rafftól tanult volna meg hangszerelni a weimari időszak elején. Kétségtelen azonban, hogy a szimfonikus muzsika ekkor került érdeklődésének homlokterébe. Hangszerelése egyre kifinomultabbá vált a zenekarral való rendszeres munka nyomán, de ami még fontosabb: most sikerült megbirkóznia azzal a feladattal, hogy miként lehet Beethoven után továbblépni a szimfonikus zenében. Weimari korszakában írt egytételes zenekari programkompozícióival, a 12 szimfonikus költeménnyel (köztük a *Tasso, Mazeppa, Les Préludes, Orpheus, Prometheus*) Liszt új műfajt teremtett. A darabok eszmei hátterét megvilágító irodalmi, képzőművészeti „programra” a címeken kívül gyakran a partitúrák előszavai is utalnak. Liszt a Berlioz által kezdeményezett, többtételes programszimfónia műfaját is gazdagította két nagyszabású alkotással (*Faust- és Dante-szimfónia*), mindkettő zárókorust is tartalmaz. Ugyancsak a weimari időszakban nyerte el végleges formáját és került bemutatásra Liszt két legismertebb zongoraversenye, az 1. (Esz-dúr) és a 2. (A-dúr) koncert.

Az egyházi zenében is született egy kiemelkedő remekműve, egy nagyzenekari kíséretes ünnepi mise (*Missa solemnis*), melyet az esztergomi bazilika felszentelésére (1856. augusztus 31.) komponált. Az *Esztergomi mise* betanítása és többszöri előadása kapcsán Liszt öt hetet töltött Magyarországon, melynek során az ő orgonakíséretes *Férfikari miséjével* avatták fel a pesti Hermina-kápolnát is, egy zenekari koncerten pedig eldirigálta *Hungaria* és *Les Préludes* című szimfonikus költeményeit, amelyeket a magyar közönség nagy lelkesedéssel fogadott. E tartózkodás során kérte felvételét a ferencesek világi rendjébe a pesti ferencesknél, akikkel gyermekkorra óta jó kapcsolatokat ápolt. „Confrater” oklevelét két év múlva, újabb hazalátogatásakor (az *Esztergomi mise* újabb előadásai után) vehette át.

mányok publikálásával is próbálta előkészíteni a terepet ahhoz, hogy Wagner majd Weimarban valósíthassa meg a *Nibelung gyűrűje* grandiózus tervét.

Saját zeneszerzői munkássága szempontjából is nagy előrehaladást jelentett a weimari időszak. Ekkor öntötte végleges formába és adta ki több régóta megkezdett és korai verziókban részben már publikált zongoraciklusát, illetve sorozatát (*Transzcendens etűdök, Paganini-etűdök, Költői és vallásos harmóniák, Consolations, 15 Magyar rapszódia, a Zarándokévek I. Svájc és II. Itália* kötetei, utóbbi-

Liszt arcképe (1856),
Wilhelm von Kaulbach olajfestménye. LM

Vendégkarmesterként Liszt nem csak Magyarországon szerepelt: saját műveiből különböző városokban rendezett koncerteken kívül többször meghívták fesztiválhangversenyek vezetésére is (Ballenstedt, Karlsruhe, Aachen), s ilyenkor a programban mindig fontos helyet juttatott a klasszikusok ritkábban játszott művei mellett az értékes kortárs zenének. Lényegre törő vezénylési technikájáért („*Kormányosok vagyunk, nem evezősök!*”), a sablonoktól eltérő műsoraiért, Wagner és Berlioz támogatásáért, saját újszerű műveierért és a köréje csoportosuló fiatal muzsikuskok, a harcos „újnemet iskola” miatt sok értetlenségben és támadásban volt része a konzervatívabb zenei irányzat híveitől. Brahms, Joachim és néhány más neves muzsikusk egy 1860-ban megjelent sajtónyilatkozatban gúnyosan „a jövő zenéjének” („Zukunftsmusik”) nevezte Liszt és köre zenéjét, és elhatárolódott tőle.

Liszt az 1850-es évtized vége felé belátta, hogy nagyszabású terveit Weimar új nagy korszakáról, amelynek Wagner és ő lehettek volna vezető szellemei, „*bizonyos helyi viszonyok kicsinyessége, mindenféle külső és itteni féltékenység megakadályozta*”. Lemondott operakarmesteri munkájáról, fokozatosan visszavonult a weimari zenei nyilvánosságtól. Érdeklődése egyre inkább a vallásos zene felé fordult, megkezdte *Szent Erzsébet-legendája* című oratóriumának komponálását. Számot vetve addigi munkásságával, sorozatokba rendezte, és átdolgozva kiadásra előkészítette számos korábban írt dalát és férfikarát. 1861 augusztusában még részt vett azon a weimari zeneünnepepen, melyen megalakult az ő szellemiségét képviselő Általános Német Zeneegylet (ennek munkáját élete végéig figyelemmel kísérte, évente más-más városban megrendezett fesztiváljain is gyakran megjelent), majd követte a már korábban Rómába távozott Carolyne von Sayn-Wittgenstein hercegnét. Kítűzött esküvőjüket az utolsó pillanatban alattomos intrika akadályozta meg; házassági tervükről s az együttéléstről végképp lemondva, mindketten Rómában maradtak.

Életének ebben az új, nyugalmasabb korszakában, amelynek során többször egyszerű kolostori szállásokon lakott, Liszt be tudta fejezni *Szent Erzsébet-oratóriumát*, két *Szent Ferenc-legendáját* (zongorára, illetve zenekarra) és hozzáfűzött *Szent Ferenc Naphimnuszát*, valamint a *Krisztus-oratórium* komponálásához; emellett azonban olyan hangszeres művek is születtek, mint a 2 *Koncertetűd* (*Erdősongás, Manók tánca*) vagy az 1. *Mefisztó-keringő* (mely valójában a zenekarra írt *Két epizód Lenau Faustja nyomán* 2. epizódjának zongoraverziója). A zongorára és zenekarra komponált, jóval korábbi eredetű *Haláltánc*, a gregorián „Dies irae” parafrázisa is csak ekkor került bemutatásra és kiadásra. Lisztet mindig is érdekelt, de római időszakában különösen erősen foglalkoztatta a katolikus egyházzene reformjának kérdése, melyben szívesen vállalt volna jelentős szerepet. Erre biztatást is kapott IX. Pius pápától, aki meglátogatta kolostori szállásán, meghallgatta zongorajátékát, és „*kedves Palestrinájának*” nevezte. Liszt gondosan tanulmányozta a gregorián zenét és a XVI. század egyházzenei stílusát, melyhez a reform vissza kívánt nyúlni. Igyekezett elmélyülni valási ismereteiben, 1865 júliusában pedig komoly előkészületek után felvette a négy alsóbb egyházi rendet, mely bizonyos hitéleti kötelezettségek mellett kisebb liturgiai szolgálatokra jogosította fel. Szívesen lett volna karnagy a Vatikánban, az áldozópapságig azonban nem kívánt továbblépni, noha ettől kezdve mindig reverendát viselt, és „Liszt abbé”-nak nevezték.

„Liszt abbé” először Magyarországon lépett a nyilvánosság elé 1865 augusztusában, a Nemzeti Zenede (konzervatórium) negyedszázados jubileumának ünnepségein. Az intézmény létrejötténél jelentős pénzadományaival maga is bábáskodott 1840-ben és 1846-ban; most új oratóriumát, a *Szent Erzsébet-legendáját* hozta ajándékba. A német szövegre komponált művet eredetileg a weimari nagyhercegséghez tartozó Wartburgban (a szent életének egykori színhelyén) akarta volna bemutatni, az ősbemutatóra azonban végül a Pesti Vigadóban került sor 1865. augusztus 15-én, magyar nyelven, Ábrányi Kornél fordításában. Az óriási siker miatt Liszt egy második előadást is el-

„Liszt abbé a Vatikánban, Róma, 1866”, Alfred Lemoine litográfiája, Erwin Hanfstaengl fotója nyomán. LM

vezényelt, és egy Bülow és Reményi Ede társaságában adott jótékonyági hangversenyen zongorajátékával is megörvendeztette honfitársait. (Virtuóz pályája lezárása után nyilvános koncerten már kizárólag csak jótékony célra zongorázott, viszont közismert volt, hogy mindenkor készen áll a bajbajutottak, szűkölködők vagy fontos művészeti célok támogatására.)

Franz Liszt dirigiert persönlich bei der ersten Aufführung seines Oratoriums »Sz. Erzsébet« in der städt. Redoute in Pest. 5876 V U. Nr. 36 1865.

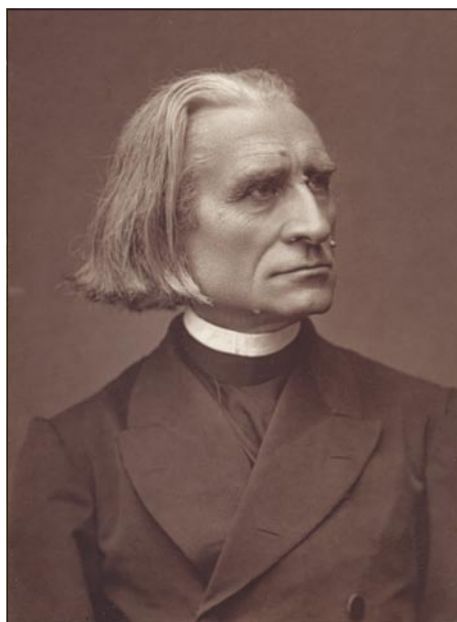
Liszt a *Szent Erzsébet legendáját* vezényli a Vigadóban.
Rusz Károly metszete, Székely Bertalan rajza nyomán, 1865. LM

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követő koronázásra Liszt ünnepi misét komponált, de csak a hazai muzsikuskok, közéleti személyiségek összefogásával és Erzsébet császárné közbenjárására sikerült elérni, hogy ne a bécsi udvari karmester művét, hanem az ő *Magyar koronázási miséjét* adják elő 1867. június 8-án a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban Ferenc József császár és Erzsébet császárné magyar királlyá és királynévá koronázása alkalmával. A misét bécsi művészek szólaltatták meg, Liszt csupán szerény hallgatóként volt jelen a karzaton. Magyar előadókkal és Liszt vezényletével csak két év múlva hangzhatott el Pesten a mise, Reményi Ede is ekkor játszhatta el először a neki írt hegedűszólókat.

Liszt, akit időközben magánéletében számos súlyos csapás ért (Daniel fiát 1859-ben, Blandine lányát 1862-ben, édesanyját 1866-ban vesztette el, míg Cosima lánya 1868-ban végleg elhagyta Bülow-t, hogy Wagnerral kösse össze életét), és végül a remélt egyházzenei pozíciót sem nyerte el Rómában, 1869-ben Carl Alexander weimari nagyherceg unszolására beleegyezett, hogy minden egyéb kötelezettség nélkül évente néhány hónapot ismét Weimarban töltsön. A rendelkezésére bocsátott új lakásban, a Hofgärtnerreiben rövidesen újra pezsgő zenei élet, tanítványok serege vette körül. Ettől az évtől kezdődött „háromfelé osztott élete”, melynek rendszeres színhelyei Weimar, Róma és Pest (1873-tól: Budapest) voltak. Római tartózkodásai során gyakran volt

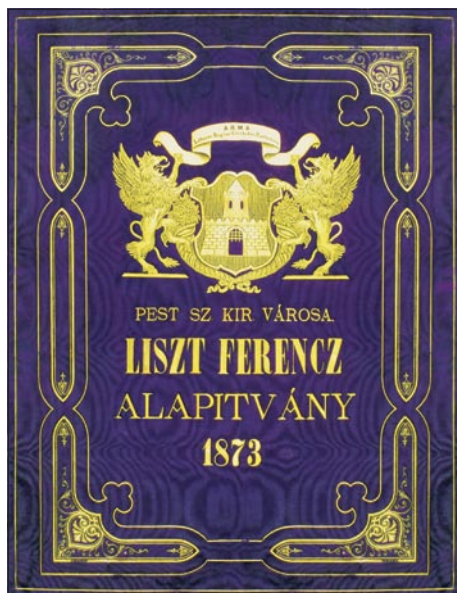
A Koronázási mise díszkiadásának magyar nyelvű címlapja. LM

Liszt 1871-ben, Fritz Luckhardt (Wien) fotója. LM

Gustav Hohenlohe bíboros vendége a Rómához közeli Tivoliban, a Villa d'Estében. Ezenkívül ismét vállalt számos kisebb utazást is fontosabb zenei eseményeken való részvétel céljából, és néha elfogadott személyes meghívásokat is. Vándoréletében azonban egyre fontosabb sarokponttá vált szülőhazája. 1870-ben két alkalommal összesen csaknem kilenc hónapot töltött Magyarországon (ennek egy részét legkedvesebb magyar barátja, Augusz Antal báró szekszárdi kúriáján, ahol már korábban is többször vendégeskedett). Vezényelt a budapesti Beethoven-centenárium díszhangversenyén, matinékoncerteket szervezett a Pest-Belvárosi Plébánián, ahol vendégként rendszeresen megszállt, míg 1871 novemberében saját lakást nem bérelt a Nádor utcában. A magyar sajtó pesti letelepedéséről cikkezett, nevét összekapcsolták egy országos zeneakadémia létrehozásával, mely az ő szellemi irányításával a legmagasabb szintű zenei kiképzést is lehetővé tenné Magyarországon.

1871-ben királyi tanácsosi kinevezést kapott évi 4000 forint tiszteletdíjjal, s bár ez hivatalosan semmire sem kötelezte, még nagyobb lelkesedéssel állt a zeneakadémia ügye mellé. *„Engedtetsek meg nekem, hogy a magyar nyelvben való sajnálatos tudatlanságom ellenére születésemtől a sírig szívemben és érzéseimben magyar maradjak, és ennek megfelelően odaadóan elő kívánjam mozdítani a magyar zenekultúra ügyét”* – írta Augusznak 1873. május 7-én. Hazájához való kötődését tovább erősítette az a páratlan szeretet, mellyel 50 éves művé-

A „Liszt Ferencz Alapítvány” okiratának címlapja. LM

szi jubileumát ünnepelték 1873 novemberében Budapesten. Egyházzenei főművét, a grandiózus *Krisztus*-oratóriumot először adták elő rövidítések nélkül Richter János (a később Hans Richter néven világhírűvé vált, győri születésű karmester) vezényletével; Gobbi Henrik kantátát komponált, Budapest főváros Liszt-ösztöndíjat alapított tiszteletére. Liszt hálából a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta művészeti pályafutásának legszebb tárgyi emlékeit.

Liszt Ferenc ezüst kottatartója
MNM

A Magyar Királyi Zeneakadémia hosszas huzavona után, anyagiak híján az eredeti elképzeléseknél jóval szerényebb keretek között 1875. november 14-én nyílt meg, elnöke Liszt Ferenc, igazgatója Erkel Ferenc, főtitikára Ábrányi Kornél, további tanárai Robert Volkmann és Nikolits Sándor lettek. Erkel önzetlen és kitartó munkája Liszt nemzetközi tekintélyével párosulva átszervezte az intézményt a kezdeti nehézségeken; a növendékek és tanszakok száma fokozatos növekedésnek indult. 1879-ben átköltöztek az első szerény, Hal téri bérleményből a Sugár úti, jóval nagyobb épületbe (ez a mai Régi Zeneakadémia az Andrássy út és Vörösmarty utca sarkán). Liszt a Zeneakadémián is tiszteletdíj nélkül tanította bel- és külföldi növendékeit ingyenes szolgálati lakásán, a mai mesterkurzusoknak megfelelő rendszer szerint csoportos órákon. Utolsó budapesti lakása a mai Liszt Ferenc Emlékmúzeum, melyben a Zeneakadémiára hagyományozott hangszerei, könyv- és kottatára is található.

A „háromfelé osztott élet” időszakában a zeneszerző Liszt stílusa jelentősen leegyszerűsödött, jövőbe mutató elemei egyre erősebben érvényre jutottak. A *Zarándokévek* III., alcím nélküli kötete lelki utazásra utal. Az 1883-ban kiadott, bár nagyrészt inkább az 1870-es évek folyamán keletkezett ciklusnak éppúgy vannak sirató jellegű tételai (*A Villa d'Este ciprusai* I–II, *Gyászinduló, Sunt lacrymae rerum* – az utóbbi „magyar hangsorban”), mint a zenei impresszionizmust megelőlegező vízi zenéje (*A Villa d'Este szökőkútjai*), mely utóbbi egy evangéliumi idézettel egyúttal a sorozatot nyitó és záró vallásos darabokhoz (*Angelus, Sursum corda*) kapcsolódik. Egyházzenejének fejlődését, melyet egyrészt szokatlanul modern hangzások, másrészt a tökéletes, olykor szinte a minimalizmust megelőlegező eszköztelenség jellemez, már a korabeli egyházzenei reformmozgalom, a cecilianizmus hívei sem bírták követni. Így több egyházzenei műve, köztük meditatív passiózenéje, a *Via crucis* is, életében kiadatlan és előadatlan maradt.

Liszt Ferenc szalonjának részlete, az 1880-as Chickering-zongorájával. LM

Egy oldal a *Via crucis* autográf orgonapartitúrájából. LM

A bölcsőtől a sírig borítója, Zichy Mihály rajzával. LM

nul takarékosan hangszerelt mű a tematikus-motivikus összefüggések révén mutatja be, hogy a sír valójában az örök élet bölcsője.

Lisztnek utolsó néhány évében az elismerések, ünneplések mellett sok méltatlan támadásban, mellőzésben, magánéleti kellemetlenségben is volt része. Zenéjének fejlődését sokan alkotóereje hanyatlásának tekintették. (Cosima naplójából tudjuk, hogy maga Wagner – akit Liszt Bayreuth megvalósításához is teljes erejével segített – már a *Krisztus-oratóriummal* szemben is értetlenül állt.) A hazai közéletben is felerősödtek a kritikus hangok. A *cigányokról és zenéjükéről Magyarországon* című, jószándékú, költői, ám tudományosan megalapozatlan könyve már első megjelenésekor (franciául: 1859, magyarul: 1861) is heves ellenzésre talált, a Carolyne von Sayn-Wittgenstein hercegné által (Liszt szellemével szögesen ellentétes) antiszemita részletekkel kibővített, 1881-es második kiadás azonban különösen a zeneszerző ellen hangolta a magyar sajtó jelentős részét. Az Operaház megnyitására komponált *Magyar király-dal* nem került előadásra az 1884-es megnyitón, mivel az intendatúra attól tartott, hogy a benne felhasznált Rákóczi-nóta dallama a lojális szöveg ellenére sértené az uralkodó párt. Jellemző, hogy Liszt utóbb éppen ezt a dallamot választotta, amikor barátja és zeneakadémiai tanártársa, Ábrányi Kornél saját kezű kéziratot illusztrációt kért tőle egy róla írt cikkhez. „*Mint magyar hazámnak hú fia – Liszt Ferencz*” – írta a kottás emléklap alá, magyar nyelven.

Zongora- és kamaramuzsikájában a komor, ám gyászos, de gyakran szándékosan töredékes, befejezetlen hatású darabok (*Szürke felhők*, *Balcsillagzat*, 1–2. *Gyászgondola*, R. W. – *Venezia*, *Richard Wagner sírjánál*) és a kiábrándult, szellemesen ironikus művek (*Mephisto-Polka*, 2–4. *Mephisto-keringő*) mellett gyakoriak a nosztalgikus visszapillantások (1. és 2. *Elégia*, *Elfelejtett románc*, 4 *Elfelejtett keringő*, *Karácsonyfá* zongoraciklus). A magyar vonatkozású öregkori darabjaiban (XVI–XIX. *Magyar rapszódia*, 2 *Csárdás*, *Csárdás macabre*, *Csárdás obstiné*, *Magyar történelmi arcképek*) stilizáltan, lecsupaszítva, újszerű hangnemi-harmóniai struktúrákban jelennek meg a korábban vérbő, hatásos művekben felhasznált magyaros zenei elemek. „*Szabad ilyesmit leírni vagy meghallgatni?*” – írta saját maga a *Csárdás macabre* kéziratára, mely egészen 1951-ig kiadatlan maradt. Az utolsó szimfonikus költemény, a Zichy Mihály rajza által ihletett *A bölcsőtől a sírig* szintén a hegeli értelemben „megszüntette özi meg” a weimari korszak nagy szimfonikus költeményeinek és programszimfóniáinak örökségét. A hosszabb keletkezési folyamat során egyetlen tételből háromtetelessé bővült, szokatlanul

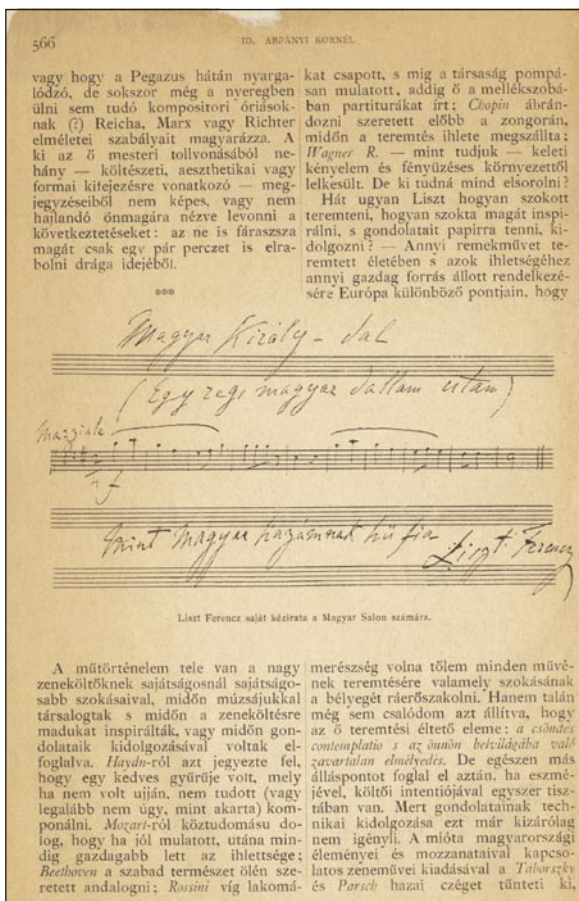
A betegeskedő, megromlott látású Liszt 1886-ban, sürgető meghívásoknak eleget téve még egy nagy körutazást tett Nyugat-Európában, ahol Párizsban és Londonban óriási sikerrel adták elő műveit, többek között a *Szent Erzsébet-legendáját* és az *Esztergomi misét*. Munkácsy Mihály Párizsban megfestette híres arcképét, és meghívta a nagy utazások után pihenni luxemburgi kastélyába, Colpachba. Liszt innét erősen meghűlve érkezett 1886. július 21-én Bayreuthba, ahol az 1883-ban megözvegyült Cosima Wagner először vezette önállóan az ünnepi játékokat. Rövid, ám súlyos szenvedés után tüdőgyulladás vetett véget Liszt életének 1886. július 31-én. Mivel végső nyughelyéről többféle, egymásnak ellentmondó nyilatkozata maradt fenn, leánya végül Bayreuthban helyeztette örök nyugalomra.

Utolsó, nehéz éveiben Lisztnak az öt mindenütt körülvevő, Európa valamennyi részéből, sőt Amerikából érkezett tanítványok szeretete nyújtott kárpótlást. A növendékek és tisztelő barátok közül néhányan (August Göllerich, Carl Lachmund, Amy Fay, August Stradal, az orgonista Alexander Wilhelm Gottschalg, a biográfus Lina Ramann és mások) értékes feljegyzéseket hagytak ránk az órákról, Liszt tanításáról, egyes darabok előadásával kapcsolatos

nézeteiről. Nemcsak a nagy weimari korszak, hanem a későbbi idők Liszt-tanítványai közül is sokan (köztük Sophie Menter, Eugen d'Albert, Emil Sauer, Alexander Siloti, Arthur Friedheim, Moritz Rosenthal, Frederick Lamond) kiváló pályát futottak be, többüknek – ellentétben magával Liszttel – hangfelvételei is maradtak ránk. Sokan közülük tanárként vitték tovább a Liszt-tradíciót, mely talán a legfolyamatosabban a budapesti Zeneakadémián (a mai Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen) él, ahol Liszt az alapítástól fogva élete végéig oktatott. Két kiváló magyar növendéke, Thomán István és Szendy Árpád röviddel Liszt halála után az intézmény zongoratanára lett. Dohnányi Ernő és Bartók Béla is Thomán tanítványa volt a Zeneakadémián, majd mint az intézmény tanárai, később (más Thomán- és Szendy-növendékekkel együtt) ők maguk is továbbadták a liszti hagyatékot, melynek továbbélése a mai napig kimutatható. Liszt hatása azonban a zeneszerző kortársakra és utódokra is felmérhetetlen volt. Bátorítása, gyakorlati támogatása a már említettekén kívül olyan jelentős művészek indulását, előrehaladását is segítette, mint Smetana, Saint-Saëns, Grieg vagy az orosz „Ötök”, és Bartók szerint „*művei termékenyítőbben hatottak az utána következő nemzedékre, mint Wagneréi [...] annyi újszerű lehetőséget pendített meg műveiben, anélkül, hogy ezeket sajátmaga a végsőkig kimerítette volna, hogy hasonlíthatatlanul több ösztönzést kaptunk tőle, mint Wagnertől.*” Zeneszerzői arcának az eddiginél sokoldalúbb megismertetése, gazdag életművének további kiaknázása a bicentenáriumi emlékévk legfőbb feladata.

Eckhardt Mária

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont

Részlet Ábrányi cikkéből Liszt kéziratával. LM

Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály festménye 1886
MNG

Ajánlott irodalom: *Liszt Ferenc válogatott írásai I–II.* Kiad.: Hankiss János. Bp., 1959.; Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873, 1874–1886.* Bp., 1976, 1986.; László Zsigmond–Mátéka Béla: *Liszt Ferenc élete képekben és dokumentumokban,* Bp., 1978.; Hamburger Klára: *Liszt.* 2., jav., bőv. kiad. Bp., 1980.; Kroó György: *Az első Zarándokév.* Bp., 1986.; *Liszt Ferenc válogatott levelei 1824–1861.* Kiad.: Eckhardt Mária. Bp., 1989.; Alan Walker: *Liszt Ferenc.* 1–3. Bp., 2003.; Óvári József: *Liszt Ferenc.* Bp., 2003.; Liszt Ferenc: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon.* Az 1861-es kiad. reprintje. Bp., 2004.; Eckhardt Mária: „Liszt Ferenc a magyar zene útján”. In *Képes magyar zenetörténet.* Szerk. Kárpáti János. Bp., 2004.; Alan Walker: *Liszt Ferenc utolsó napjai.* Bp., 2007.; Gracza Lajos: *Ő volt Weimar napja.* Budapest–Göppingen, 2008.; Liszt Ferenc: *Chopin.* Bp., 2010.; Hamburger Klára: *Liszt Ferenc zenéje.* Bp., 2010.; Watzatka Ágnes: *Budapesti séták Liszt Ferencel.* Bp., 2011.

Ambrus Zoltán

(Debrecen, 1861. február 22.–Budapest, 1932. február 28.)

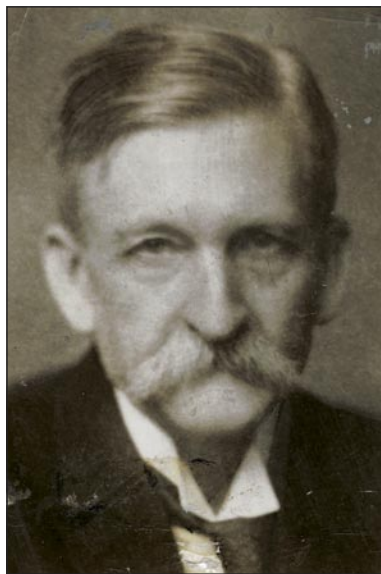
Ambrus Zoltán, a 19. század végének sajátos hangú írója, műfordítója, esszéistája vidéki vasúti tisztviselő-családban született. Arany László író (Arany János fia) fedezte föl tehetségét. Hozzásegítette egy párizsi tanulmányúthoz is, ahol irodalomelméleti, francia nyelvtörténeti, esztétikai, filozófiai és kultúrtörténeti szemináriumokat hallgatott.

Korának legnívósabb irodalmi lapjaiban és újságjaiban (*Fővárosi Lapok*, *Borsszem Jankó*, *Új Magyar Szemle*, *Új Idők*, *Magyar Figyelő*, *Pesti Napló*) jelentek meg finom, lélektani megfigyelésről tanúskodó, elegáns szatírájú, élvezetes színikritikái és tárcái. Az akadémikus irodalomból kiszorult írógárda *A Hét* című orgánumának megalakulásakor a szerkesztő, Kiss József költő azonnal munkatársul hívta. Bródy Sándor, a magyar nagyvárosi irodalom megteremtője is benne látta az új irodalom iránymutató alakját, s a *Jövendő* című, a *Nyugat* előzményének tekinthető folyóirat harmadik szerkesztőjéül – Gárdonyi mellett – őt választotta maga mellé, majd a *Nyugat* alapítói közt is ott találjuk. Ugyanakkor azonban a másik irodalmi tábor feje, Gyulai Pál is felkérte, hogy az akadémikus írókör konzervatív *Budapesti Szemléjének* legyen munkatársa.

A tőle várt irodalmi vezérszerep azonban eleve idegen volt számára. Mindez azt is jelentette, hogy finom lélektaniségű, roppant választékos nyelvezetű, melankolikus hangulatú műveit kevesen olvasták, szinte magyarul író, előkelő idegen művésznek tartották. De jelentette azt is, hogy írásait minden csoport és mindenki a magáénak érezte. A francia pozitivisták tanainak hatását magán viselő első regénye, az önéletrajzi elemekből építkező, a nagyvárosi Budapest életét is megelevenítő, sajátos és modern pszichológiai művészregény, a *Midas király* 1891-ben jelent meg. Az alulról jött, művészi céljaiért elszánt harcot vívó festő történetét a magyar irodalomtörténet máig a kor egyik legizgalmasabb – egyben legvitatottabb – regénykísérletének tartja. A *Giroflé és Girofla* című furcsa szerelmi regénye (1901) a dzsentri életforma széttöredezésének képét rajzolta meg, de annak inkább lélektani, mint társadalmi vonatkozásait bemutatva, s jelezve a világ általános széthullását és belső dekadenciáját is.

Novellistiként a magyar irodalom legrangosabbjai közt tartjuk számon. Aprólékos csiszoltságú, remek kései novellái a gyermekkor elmosódó és nehezen értelmezhető élményeit (*Tóparti gyilkosság*, 1914) idézik páratlan műgonddal kidolgozott stílusban. A *Klasszikus regénytár* egyik szerkesztőjeként a világirodalom széles körű megismertetésén fáradozott, számos francia regényt ő fordított le, a legtöbbjükhez ő írt – a pozitivisták ismeretterjesztő esszé mintapéldájának számító – remek előszót.

Földi hamvai a Kerepesi temetőben nyugszanak, sírját Beck Ö. Fülöp műve vigyázza. Emlékházát a család gödöllői Lovarda utcai házában rendezték be, 1990-től látogatható.

Ambrus Zoltán
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1920-as évek. MNM

Császtvay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Schöpflin Aladár: Ambrus Zoltán. *Nyugat*, 1932. 6. sz.; Gyergyai Albert: Ambrus Zoltán emléke. *Nyugat*, 1936. 4. sz.; Dávidné Angyal Paula: *Ambrus Zoltán*. Bp., 1936.; Voinovich Géza: *Ambrus Zoltán*. Bp., 1943.; Fallenbüchlné Ambrus Gizella: *Ambrus Zoltán*. Bp., 1961.; Uő: *Egyedül maradsz...: Ambrus Zoltán élete és munkássága*. Debrecen, 2000.

Asbóth János

(Szatumik, 1845. június 7.–Videfalva, 1911. június 28.)

Asbóth János
Erdélyi Mór felvétele, 1897–1898
MTA Könyvtára

Az egyik legműveltebb és legkülöncebb magyar író-újságíró-gondolkodó (akit Abrányi Kornél nyomán angolos modora miatt „sir John Asbóth”-ként emlegettek a kor közéletében). Asbóth 1862–1863-ban a műegyetemen tanult, mígnem (apjával együtt) az Almásy-féle összeesküvésben való részvétel gyanújával haditörvényszék elé állították és rendőri őrizet alá helyezték, így Svájcban és Németországban kényszerült befejezni tanulmányait. A porosz–osztrák háború idején Párizsban az újabb függetlenségi szervezkedés egyik szereplője. Az emigráció folyamatos veszekedése és rivalizálása azonban olyannyira kiábrándította, hogy feladta lobogó függetlenségpárti nézeteit és átértékelte teljes politikai nézetrendszerét. Megváltozott, a morális társadalmi kötelezettséget és a „főnálló érdeket” összeegyeztető konzervatív-reformer nézetei Kemény Zsigmond társadalom-elképzeléséhez közelítettek, s hazatérve el is szegődött Kemény lapjához, a *Pesti Napló*hoz.

A kiegyezés után került a Pénzügyminisztériumba, majd a Honvédelmi Minisztérium elnöki titkárává nevezték ki. Itt nem sokáig dolgozott, mert a konzervatív *Kelet Népe* című lap, melynek laptulajdonosa Kállay Béni volt, főmunkatársnak hívta. Saját lapot is

alapított, a kolozsvári *Ébredést*, mely a Sennyei-párt napilapjaként jelent meg. Mikor a párt belépett az egyesült ellenzékbe, az új párt közlönyének, a *Magyarországnak* lett főmunkatársa.

Első írása 1862-ben jelent meg a *Budai Lapok*ban. Külföldi tanulmányai alatt írta meg az *Egy bolyongó tárcájából* (1866) című, sajátos hangvételű útirajzát svájci és németországi élményeiről. Stuart Mill szellemében vaskos társadalomelméleti kötetet írt *A szabadság* (1872) címmel. Az *Irodalmi mozgalmak a kiegyezés után* (1879) című kötetében korának irodalmi szereplőiről ad invenciózus, kritikus képet, s lesz a modern intellektuális kritika jelentős előfutára. A politikai és az irodalmi generációk és csoportosulások – a Taine-i milióelméletre is visszavezethető, jellemkarakterológiával összefonódott – jellemzését adta a több évtizedig óriású hatású *Három nemzedék* (1873) című esszéjében, melynek végkövetkeztetése az, hogy az igazán magyar és haladó magatartás a politikában és az irodalomban is csak a Deák–Arany-féle konzervatív-reformer lehet.

Sajátos hangú romantikus-dekadens énrégényét, az *Álmok álmodóját* (1876, kiadása: 1878), mely Darvady Zoltán celtalanná váló életét és reménytelen szerelmét meséli el, az utóbbi évtizedekben újra fölfedezték, értelmezések sokasága vizsgálja sokrétű talányosságát, egyedi zeneiségű textusát, keresi magyarázatát belső monológjainak, jelképiségének és látomásos képkalkotási eljárásának.

Császtvay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. 26. r. *Nyugat* 1912. 2. sz.; Németh László: A Nyugat elődei. *Tanu* 1932.; Rónay György: *Asbóth János: Álmok álmodója*. In *A regény és az élet*. Bp., 1947.; Németh G. Béla: *A próza zeneiségének kérdéséhez. MTA I. Osztály Közleményei* XIII. Bp., 1958. Szilágyi Márton: Utószó. In *Régi magyar regények* II. Bp., Unikornis, 1994.; Takáts József Mit jelentett liberálisnak és konzervatívnek lenni 1875 táján Magyarországon? *Jelenkor* 1993. 542–548.; Takáts József: A kötelezőeszmé regénye. *Holmi* 1996/8.; Vasas Géza: Egy politikai irányzat formaváltozásai. *Asbóth János konzervatívizmusa. Kommentár* 2006. 1. sz.; Pozsvai Györgyi: Visszanéző tükörben. *Az Álmok álmodója* ezredévi olvasata. Bp., 1998.; Szegedy-Maszák Mihály: Konzervatív ideológia Asbóth János műveiben. Forrás: http://www.xxiszazadintezet.hu/rendezvenyek/konzervativizmus_regen_es_ma/szegedy_maszak_mihaly.html

Bajcsy-Zsilinszky Endre

(Szarvas, 1886. június 6.–Sopronkőhida, 1944. december 24.)

Eredeti neve Zsilinszky Endre (1925-ben, vitézzé avatásakor vette fel anyja családnevét is). A békéscsabai evangélikus gimnáziumban érettségizett, majd a kolozsvári egyetemen szerzett jogtudományi doktori címet 1908-ban. 1910-ben Békéscsabán ügyvédjelöltként kezdett dolgozni.

1911 májusában Achim L. András (Békéscsaba országgyűlési képviselője) durva hangnemben támadta lapjában régi politikai ellenfelét, Zsilinszky Endre apját, mire a Zsilinszky testvérek, Endre és Gábor Achim lakásán kértek tőle elégtételt. Két lövés érte Achimot, aki behalt sérüléseibe. A törvényszék önvédelem címén felmentette a Zsilinszky-testvéreket.

Az első világháború kitöréséig Árva megye főispánjának titkáráként dolgozott. Huszárhadnagyként végigharcolta a világháborút, a szerb, az olasz, végül az orosz fronton, ahol 1916-ban súlyosan megsebesült, de felépülése után saját kérésére visszatért a frontra.

1918. november 30-án leszerelt tisztársaival „a zsidóság gazdasági és kulturális befolyásának visszaszorítása” céljával megalapította a jobboldali és fajvédő Magyar Országos Véderő Egyesületet. Újságíróként (*Szózat*, 1919–1926) és nemzetgyűlési képviselőként (1922–1926) nacionalista, fajvédő, antiszemita nézeteket hirdetett. Gömbös Gyulát követve 1923-ban kilépett a kormánypártból, s együtt alapították 1924-ben a Magyar Nemzeti Függetlenségi (fajvédő) Pártot. Később azonban távolodni kezdett Gömböstől és a fajvédőktől, s 1927-ben a pártból is kilépett.

Irányváltását mutatja *Előőr*s című lapja (1928–1931) és 1930-ban saját pártja, a Nemzeti Radikális Párt megalakítása, melynek programjában a konzervatív és az olasz fasizmus szellemi hatását mutató vonások mellett demokratikus követelések is megjelentek. Ezzel az ellenzéki programmal választották országgyűlési képviselővé 1931-ben Tarpán. 1932-ben indított, *Szabadság* című lapját megnyitotta a népi írók ekkor formálódó csoportja előtt, a parlamentben és a sajtóban pedig – felismerve a Hitler hatalomra jutásával megjelenő náci veszedelem nagyságát – kíméletlenül támadta a Gömbös-kormány németbarát politikáját. 1935-ben Gömbös csalással akadályozta meg a polgári radikálisokkal összefogó Bajcsy-Zsilinszky képviselővé választását, aki válaszul lemondott vitézi címéről, pártja pedig a demokratikus erőkhöz közeledett, és 1936-ban beolvadt a Független Kisgazdapártba.

E párt képviselőjeként nyert mandátumot 1939-ben, s az országgyűlésben, valamint új lapja, a *Független Magyarország* publicistájaként a náciellenes, függetlenségi gondolat szószólója lett. Csatlakozott a Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz, közreműködött a Szociáldemokrata Párt és a kisgazdapárt szövetségének létrehozásában, s folyamatosan követelte a háborúból történő kilépést. Magyarország német megszállásakor (1944. március 19.) tűzharcot vívott a letartóztatására érkező rendőrökkel és SS-katonákkal. Börtönéből csak a kiugrási kísérlet (október 15.) zűrzavarában szabadult. Illegálisban lett a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnöke. Elfogták, és a hadbíróság december 23-án Sopronkőhidán halálra ítélte, másnap kivégezték. Exhumálása után Tarpán temették el.

Bajcsy-Zsilinszky Endre
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1922 körül. MNM

Póto János
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Tilkovszky Lóránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla.* Bp., 1986.; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1886–1944. A küldetéses ember.* Bp., 1992.

Barna Viktor

(Budapest, 1911. augusztus 24.–Lima [Peru], 1972. február 28.)

Barna Viktor
Ismeretlen fotográfus
felvétele, 1950-es évek

A nyomdászcsaládba született Barna Viktor (eredeti nevén Braun Győző) a Gambrinus pinpongteremben ismerkedett meg a játékkal, ahol hamarosan, még gyerekként fogadásos partikat játszott. 1925-ben az MTK-ban (Magyar Testgyakorlók Köre) kezdett el versenyezni, majd 1934-től a DSC (Duna Sport Club) asztaliteniszezője volt. 1928-tól 1938-ig nyolcvanhárom alkalommal szerepelt a magyar válogatottban. Mái a sportág legeredményesebb versenyzője az egész világon. 1929 és 1954 között összesen negyven világbajnoki érmet – köztük huszonkét aranyérmet – nyert. Huszonkét világbajnoki címe közül ötöt szerzett férfi egyesben. Nyolc férfi párosban nyert aranyérme közül hatot Szabados Miklóssal, egyet Glancz Sándorral és egyet az osztrák Richard Bergmannal ért el. Vegyes párosban két világbajnoki címet nyert Sipos Annával. 1932-től már vitathatatlanul a világ legjobbja. Felkészültsége, küzdőszelleme, megbízhatósága, félelmetes fonákütese és főkéntes taktikai tudása biztosította elsőségét. Hiába volt világbajnok, súlyos megélhetési problémák miatt 1935-től Franciaországban, majd 1938-tól Angliában élt, de a második világháború előtt a nemzetközi versenyeken magyar színekben versenyzett.

1935-ben Párizsban súlyos autószerencsétlenséget szenvedett. Eltört a jobb karja, amelyet ezüstkapoccsal kellett összefogni. Ezzel a kézzel volt kénytelen tíz évig játszani, játéka azonban sajnos ezután már nem lehetett a régi. A világháború után angol állampolgárságot kapott, és ettől kezdve a világbajnokságokon angol színekben indult. Utolsó világbajnoki érmeit – negyvenhárom évesen – Londonban nyerte, ahol férfi párosban, a francia Michel Haguenuerrel második, vegyes párosban az angol Rosalind Rowe-val harmadik helyezést ért el.

Visszavonulása után az angol asztalitenisz-válogatott edzőjeként folytatta pályafutását. Már 1946-ban a *Dunlop Gumigyár* labdaosztályának vezetője lett, a gyár az ő tanácsára kezdett el asztalitenisz-labdák gyártásával foglalkozni. Saját vállalkozást is alapított, amely az általa tervezett *Barna*, illetve *Szuper Barna* márkanévvel forgalomba hozott asztalokat és labdákat gyártotta. Rendkívül sokat tett a sportág elterjesztéséért is. Visszavonulása után a világot járta, és látványos bemutatókkal népszerűsítette az asztalitenisz. Hatvanegy évesen egy üzleti bemutatóúton Peruban halt meg.

Mr. Table Tennis, így nevezték. A Nemzetközi Asztalitenisz Szövetség tiszteletére megalapította a „Barna Trophy” vándordíjat, melyet a világbajnokságok legeredményesebb nemzete nyerhet el. Ivor Montagu, a nemzetközi szövetség alapító elnöke – maga is világbajnok – búcsúztatójában többek között a következőket mondta róla: „*Barna Viktor a lehető legnagyobb asztalitenisz játékos volt, külsőre és mozgásában is a legmértőszívűtebb. A legnagyobb technikai felkészültségű, a legintelligensebb stratégiájú mestere volt a támadásnak, és gondolatgazdagon közelítette meg a játékot. Teljesen a sportág problémáinak szentelte magát, és megoldásokkal foglalkozott még azután is, hogy játékos-pályafutásának nagy napjai véget értek...*”

Szabó Lajos
Testnevelési és Sportmúzeum

Ajánlott irodalom: Hámori Tibor: *Világbajnokok*. Budapest, 1974.; Magyar asztalitenisz világbajnokok. Szerk.: Szentgyörgyi Róbert. Bp., 2009.

Benyovszky Móric

(Verbó, 1741. [?]-Madagaszkár, 1786. május 23.)

Aligha van sok olyan kalandos életű világutazója a magyar történelemnek, mint amilyen a 18. században élt Benyovszky Móric volt. Életéről szinte minden jelentős nyelven jelentek meg könyvek, magyarul elsőként Jókai Mór írt, akiről kevesen tudják, hogy keresztnevét – a Benyovszky Móric iránti nagy tiszteletből – éppen róla kapta.

Benyovszky Móric a Nyitra megyei Verbón született. A magyarok mellett a szlovákok is magukénak tekintik, a budapesti és a pozsonyi televízió évtizedekkel ezelőtt közös filmsorozatot forgatott róla (*Vivát, Benyovszky!*). Apja halálát követően örökösödési vitába keveredett, Mária Terézia megfosztotta birtokaitól. Lengyelországban telepedett le, s mint ottani birtokos, hősiesen védte új hazája földjét az oroszokkal vívott háborúban. 1769-ben súlyosan megsebesült, fogságba esett. Kamcsatkára száműzték, ahol műveltségével, emberismeretével a helyi kormányzó bizalmába férkőzött. Közben elkészítette Kamcsatka első földrajzi, néprajzi és állattani leírását. 1771-ben a feygentelepre száműzött cári tisztekkel felkelést szervezett és kiáltványt fogalmazott, ami a későbbi orosz forradalmi mozgalmak manifesztumainak mintájául szolgált. Benyovszky később elhagyta Kamcsatkát, eljutott az Aleuti-szigetekre, majd a Kurilli-szigetek érintésével kikötött Formozán (a mai Tajvanon). Az angol James Cookot hét évvel előzte meg észak-csendes-óceáni utazásával. Benyovszky tapasztalta, hogy az egymással folyamatosan harcban álló ősnépek szemében tekintélyt, felettiük hatalmat lehet szerezni.

1772-ben francia királyi megbízással indult el Madagaszkárra, a világ negyedik legnagyobb szigetére, s a francia uralkodó tiszteletére megalapította Louisbourg városát. A helyiek bizalmát élvezve, itt választották meg a környékbeli törzsek kormányzójukká, s ebből az eseménynek a néphit királyságot tulajdonított. Elfogadta a törzsfjedelmek ajánlatát, a kormányzóságot, és a madagaszkári népet választva kilépett a francia király szolgálatából. Elképzelése az volt, hogy Madagaszkárból modern államot szervez.

Miután visszatért Európába, mindig is a szigetre vágyott. Tevékenységét sokfelé ismerték és elismerték, többek között Mária Terézia is, aki grófi címet adományozott neki. A következő madagaszkári útjához sokfelé keresett támogatókat, még Amerikában is. Innen indult utolsó nagy hajóútjára, majd 1786-ban, a szép sziget egyik tengerparti ösvényén lelte halálát, egy francia hajóágyú golyója végzett vele. Benyovszky a malgasiakért halt meg – magyarként.

Személyében egy nagy világutazót, földrajzi leírások szerzőjét és Madagaszkár népének segítőjét tisztelhetjük. 2003 óta három nyelven íródott tábla és egy szobor hirdeti emlékét: a budapesti Benyovszky utcai kertben álló szobor másolatát a maroantsetrai dzsungelben, az emléktáblát Antananarivóban, a fővárosban helyezték el. A szobor eredetije a budapesti Állatkert Madagaszkár-házának a kertjében található.

Benyovszky Móric
Geyser Christian Gottlieb rézmetszete,
18. század, MNM

G. Németh György
Magyar–Madagaszkári Társaság

Ajánlott irodalom: Krizsán László: *Benyovszky Ázsiában*. Bp., 2003.; *Benyovszky Móric madagaszkári jegyzőkönyve, 1772–1776*. Szerk., előszó, utószó: Voigt Vilmos. Bp., 2004.; Magyar–Madagaszkári Baráti Társaság. Szaktanulmányai: www.benyovszky.hu

Berzsenyi Dániel

(Hetye [Egyházashetye], 1776. május 7.–Nikla, 1836. február 24.)

Berzsenyi Dániel
Axmann József acélmetszete
Barabás Miklós rajza után, 1859
MNM

Berzsenyi a magyar irodalom egyik legellentmondásosabb költője, művei a klasszicizmus, a szentimentalizmus és a romantika jegyeit is hordozzák. Evangélikus birtokos nemesi család egyetlen fia. Mivel gyöngye testalkatú gyermek volt, viszonylag későn adták iskolába. A tanulást 1795 júliusában hagyta abba végleg. Sok könyvet olvasott a kor fontos tárgyaiból, a latin és a német nyelvet kiválóan megismerte. Műveiből kitűnik, hogy igen jól ismerte a római és a görög mitológiát. Költői példaképe a római lírikus, Horatius volt.

1799-ben vette feleségül Dukai Takách Zsuzsannát, három fiuk és egy leányuk született. Sömjénbe költöztek, itt kötött barátságot Kis Jánossal, aki fölfedezte, hogy Berzsenyi verseket ír. Kis János elküldte Berzsenyi három költeményét Kazinczy Ferencnek, aki lelkesedett értük, s írásra biztatta, ekkor kezdődött levelezésük. 1804-ben a Somogy megyei Niklára költözött a család. Berzsenyi sikeres gazdálkodó volt, ám a szellemi élet sivársága miatt folyamatosan szenvedett ezen az elmaradott vidéken.

1808-ban 77 verset tartalmazó kéziratát Kis János közvetítésével elküldte Kazinczynak. Kazinczy lelkesen üdvözölte, felajánlotta, hogy segíti a hibák kijavításában, valamint a kötet megszerkesztésében. Kazinczy a verseskötetet Pestre küldte, Berzsenyi ide utazott érte 1810 márciusában. Ritkán hagyta el Niklát, Pesten is mindössze kétszer járt, a második alkalmával 1813 májusában. Az első utazás alkalmával ismerkedett meg Kazinczy fiatal költő-barátaival, Vitkovics Mihállyal, Szemere Pállal, Horvát Istvánnal és Kölcseyvel. A fiatalok nagyon várták a nagyszerű ódák költőjét, ám a találkozás nem sikerült, kölcsönös idegenkedést keltek egymásban. 1813-ban megjelent a versek első, majd 1816-ban a második kiadása.

Magányossága, melankóliára hajlamos természete és változó egészségi állapota eléggé sérülékké tette. Ebben az érzékeny állapotban olvasta Kölcsey szigorú, néhol igazságtalan, és meglehetősen durva hangú recenzióját. A recenzió a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. júliusi kiadásában jelent meg. Berzsenyi a kritikát nem érezte megalapozottnak. Annál inkább személyes támadásnak, ami mögött Kazinczyt sejtette, ugyan alaptalanul. Ám mivel nem kelt védelmére, őt is el-lenségének tekintette, levelezésük megszakadt. Legfőbb céljává az vált, hogy Kölcseynek méltó választ adjon. Válasza 1825-ben jelent meg *Észrevételek Kölcsei recenziójára* címmel a *Tudományos Gyűjtemény* szeptemberi kiadásában – nyolc évet töltött előkészítésével. Kölcsey a klasszicizmus esztétikai követelményeire támaszkodó kifogásait a romantika nevében utasította vissza: ő olyan költő, akit nem lehet a „hellenisztika” szabályai alapján megítélni. Viszont Kölcsey kritikája után lírája csaknem teljesen elnémult.

Ídeje nagy részét a tudományoknak szentelte, számos tanulmánya született ekkor. 1830-ban a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztályának első vidéki rendes tagjává választották. 1836. február 24-én halt meg Niklán. Kölcsey bocsánatkérő emlékiratát Helmezy Mihály olvasta fel az Akadémián.

Ajkay Alinka
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: *Berzsenyi Dániel levelei Kazinczy Ferenchez.* Kiad., bev., jegyz. Merényi Oszkár. Debrecen, 1942.; Bécsy Ágnes: „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz...” *Berzsenyi-versek elnevezése, értelmezése.* Bp., 1985.; Bécsy Ágnes: *Berzsenyi Dániel.* Bp., 2001.; Fórizs Gergely: „Alpeken Alpek emelkednek”: a képzés eszménye *Berzsenyi elméleti szövegeiben.* Bp., 2009.

Bessenyei György

(Tiszabercel, 1747. [?]–Pusztakovácsi/Bakonszeg, 1811. február 24.)

Bessenyei György a Szabolcs megyei Bercelen született, református vallású, birtokos nemesi családban. Születésének pontos időpontja bizonytalan. A sáros-pataki kollégiumba írták be, de tanulmányaival nem végzett: apja 1760-ban hazavitte, hogy segítségére legyen a gazdaságban.

Életében azonban hamarosan komoly fordulat következett: a Mária Teréziától 1760-ban megalapított bécsi Magyar Királyi Testőrséghez került 1764-ben két bátyja (Sándor és Boldizsár), s 1765-ben Bessenyei is követte őket. A bécsi tartózkodás Bessenyeinek komoly önképzési programot jelentett, s ehhez kiindulópontot a testőrök számára kötelező nyelvi és kulturális ismeretek elsajátítása adott. Bessenyei azonban nem elégedett meg a német, a francia és olasz nyelv elsajátításával, hanem számára mindez csupán a kezdete volt egy átfogóbb irodalomszervezési munkának. Ennek a folyamatnak az első látványos megmutatkozása, s bizonyos értelemben zárópontja is az 1772-es év volt: ekkor Bessenyei négy magyar nyelvű könyvet is publikált Bécsben, s ezek között ott volt az *Ágis tragédiája* című színműve is, amelyet Mária Teréziának dedikált. Irodalmi debütálása után nem sokkal ki is lépett a testőrségből, ám nem tért haza. A királynővel való kapcsolata – amelyet az is bizonyított, hogy Mária Terézia elfogadta az *Ágis tragédiája* nyilvános ajánlását – segítségével volt abban, hogy 1773-ban a protestáns ügyek udvari ágense lehetett, olyan fizetéssel, amely lehetővé tette bécsi megélhetését. Munkáját azonban egyre súlyosabb konfliktusok kísérték, s a Ratio Educationisnak a református iskolákra vonatkozó rendelkezése kapcsán olyan komoly támadások érték bizonyos befolyásos protestáns körökből, hogy Bessenyei lemondott az ágensi megbízatásról, s 1779-ben áttért a katolikus vallásra. Mária Terézia kinevezte az udvari könyvtár tiszteletbeli óréve, éppen annyi fizetéssel, amekkorát korábban ágensként kapott. A királynő 1780-ban bekövetkező halála azonban mindent megváltoztatott: az új uralkodó, II. József a takarékoságra való törekvés jegyében megvonta Bessenyeitől a tiszteletdíjat, s az a nyugdíj, amely ezek után járt volna neki, már nem tette lehetővé azt, hogy abból Bécsben képes legyen megélni. Bessenyei ezért 1782-ben – 17 év után – véglegesen elhagyta Bécset, és hazaköltözött. Távozásával végleg megghiúsult az a törekvése, hogy Bécset tegye a magyar irodalom központjává, s lezárult az a periódus is, amikor folyamatosan megjelenő publikációival közvetlenül megpróbálhatta formálni az irodalmi nyilvánosságot: ettől kezdve haláláig egyetlen könyve sem jelenik immár meg.

Bessenyei 1810-ben arról rendelkezett, hogy halála esetén egyházi szertartás nélkül, kertjében temessék el. Amikor 1811. február 24-én meghalt, rokonai így is cselekedtek.

Magyar nemesi testőr
Ismeretlen művész színezett rézmetszete,
18. század, MNM

Szilágyi Márton
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Merényi Oszkár: *Bessenyei György. Tanulmányok.* Cegléd, 1943.; Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza.* Bp., 1951.; Szauder József: *Bessenyei.* Bp., 1953. Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában.* Bp., 1954.; Némédi Lajos: *Bessenyei György és a magyar nyelv.* Eger, 1956.; Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Bp., 1995.; *A szétszórt rendszer – Tanulmányok Bessenyei György életművéről.* Szerk. Csorba Sándor, Margócsy Klára. Nyíregyháza, 1998.; Csorba Sándor: *Bessenyei György világa.* Bp., 2000.; *Bessenyei György Összes Művei* (kritikai kiadás) 1–11. köt.

Bibó István

(Budapest, 1911. augusztus 7.–Budapest, 1979. május 10.)

Bibó István, családi felvétel, 1948

Gyakran idézett mondatai tették Bibó nevét közismertté és a rendszerváltozás egyik szimbólumává: „*Demokratának lenni mindenképpel előtt annyit tesz, mint nem félni*: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól [...] és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, amelyek *azáltal* válnak valódi veszedelmékké, hogy *féllünk* tőlük. Közép- és Kelet-Európa országai *azért* féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s *minthogy* féltek, nem is tudtak azokká válni.”

Bibó István 1933-ban jogtudományi, 1934-ben államtudományi doktori oklevelet szerzett a szegedi egyetemen. 1937 őszén barátja, Erdei Ferenc közvetítésével bekapcsolódott a Márciusi Front tevékenységébe. 1938–1944 közt az Igazságügy-minisztérium-

umban dolgozott, s a szegedi egyetemen a jogbölcselet magántanára volt.

1945–1946-ban a Belügyminisztérium munkatársa volt. 1946 júliusában az MTA levelező tagjává választották, szeptembertől a szegedi egyetemen a politika nyilvános rendes tanára. Ugyancsak 1946–1949 között a Teleki Pál (1947-től Kelet-európai) Tudományos Intézet kormánybiztosa, ügyvezető alelnöke, elnöke. Az intézet felszámolásával 1949 őszén e tisztségét elvesztette, az Akadémián tanácskozó taggá minősítették vissza, egy év múlva a szegedi egyetem is nyugdíjazta. 1951–1957 között a budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozott.

1956 októberében részt vett a Petőfi Párt megalapításában, s november 2–4. között Nagy Imre utolsó kormányának államminisztere volt. A szovjet támadás napján, november 4-én a Parlamentben írta „az egyedüli törvényes magyar kormány egyedüli képviselője”-ként „Magyarok!” kezdetű nyilatkozatát, melyben a magyar népet a megszálló hadsereggel és „az általa esetleg felállított bábkormány”-nyal szembeni passzív ellenállásra szólította fel. Két nappal később készített expozéját és tervezetét „a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” több nagyhatalom budapesti nagykövetségéhez eljuttatta. Ebben Magyarország semlegessége és a többpártrendszer visszaállítása mellett foglalt állást, de a „kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus)” vívmányait meg kívánta őrizni. 1957 májusában tartóztatták le, és „államelleses szervezkedés és hűtlenség” vádjával 15 évi börtönbüntetésre ítélték. Az 1963-as amnesztiával szabadult, s 1971-es nyugdíjba vonulásáig a KSH Könyvtárában dolgozott. Temetése 1979. május 21-én az Óbudai temetőben a Kádár-rendszer elleni első tömegdemonstráció volt.

Bibó István a 20. század legjelentősebb magyar politikai gondolkodója. A kezdeti jogelméleti és közigazgatási írásait követő, 1945 után megjelent tanulmányai máig fontos pillérei a Magyarország legújabb kori történelméről folyó történeti-politikai gondolkodásnak. S bár a tudományos életmű ezzel nem zárult le, e rövid periódus páratlan jelentőségét jelzi Bibó későbbi, sarkasztikus kérése: sírkövére majd azt véssék, hogy „Élt 1945-től 1948-ig”.

Pótó János

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 1. köt. 1935–1944. 2. köt. 1945–1949. 3. köt. 1971–1979. Szerk., jegyz. Vida István, Nagy Endre. Bp., 1986.; 4. köt. 1935–1979. Szerk. Ifj. Bibó István. Bp., 1990.; *Bibó István (1911–1979). Éleltű dokumentumokban*. Szerk. Litván György, S. Varga Katalin. Bp., 1995.

Brunszvik Teréz

(Pozsony, 1775. július 27.–Vácduka, 1861. szeptember 23.)

A nemzeti emlékezet az első hazai kiseddítő létrehozójaként, a női emancipáció egyik úttörőjeként, számos nőegylet, ipariskola és cselédlányokat képző intézmény alapítójaként tartja számon. Fiatalkorától kezdve érdekelték a pedagógia kérdései, ezért 1808-ban testvérel, Jozefinnel (Beethoven „halhatatlan kedvesé”-vel) Svájcba utazott, hogy megismerkedjen Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) tanítási módszerével.

1828. június 1-jén Budán, a krisztinavárosi Mikó utcai házukban megnyitotta az első hazai kiseddítőt, amelynek az „Angyalkert” nevet adta. Ezt az intézményt – mai fogalmaink szerint – aligha tekinthetjük óvodának, hanem sokkal inkább „kisgyermekiskolá”-nak, mivel oda hétéves koruktól járhattak a növendékek, akiknek írást, olvasást, számolást, rajzot, éneket, kézimunkát és magyar nyelvet tanítottak.

Brunszvik bőkezű adományából kiseddítő nyílt a Vízivárosban, majd az Úri utcában is. Jelentős összegekkel támogatta a lipótvárosi, nagyszombati, pozsonyi, nagyvárad, kolozsvári intézmény létrehozását, 1843-ban pedig – Wesselényi Miklós báróval közösen – Zsibón alapított kiseddítőt. Az 1830-as években az ő nevéhez fűződik az első bécsi óvoda és a hegedűgyártásáról világhírű Cremona hasonló intézményének létesítése. Ezen kívül jelentős pénzüsszegekkel segítette az augsburgi és müncheni „gyermekkertek” megalapítását is. 1836-ban a grófnőnek döntő szerepe volt a „Kiseddítő Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület” megszervezésében. Kezdeményezésére hozta létre ugyanebben az évben Bezerédj Amália (1804–1837) grófnő a Tolna megyei Hidja-pusztán – Lengyel község határában – az első vidéki óvodánkat.

A hazai kiseddítőnevelés fontos eseménye köthető 1837-hez, amikor Wargha István (1808–1876) Tolna mezővárosban megalapította az első hazai óvóképző intézetet, amely hat év múlva Pestre települt át, és ott Ney Ferenc lett az igazgatója. Warghával kapcsolatban megemlíthető, hogy jól felkészült szakember, és az MTA tagja volt, ugyanakkor Kempen osztrák rendőrminiszter egyik legmegbízhatóbb ügynökének tekinthető.

Brunszvik jelentős energiát fordított unokahúga és „szellemi gyermeke”, Teleki Blanka (1806–1862) nevelésére, hazai iskoláztatására és külföldi tanulmányúttjaira is. A szabadságharc eseményei lelkesítő erővel hatottak Teréz grófnőre, szimpatizált a radikális nemzeti törekvésekkel, a Habsburg-ház trónfosztásával és a honvédsereg katonai sikereivel. Ezzel magyarázható, hogy 1851-ben – Teleki Blanka pere kapcsán – az osztrák hatóságok bíróság elé idézték a 76 éves idős asszonyt, akinek meghurcoltatása megdöbbenést és felháborodást váltott ki a hazai közvéleményben. A megalázó procedúra után már visszavonultan élt, s rokona, báró Forray Andrásné (Brunszvik Júlia) vácduki birtokán hunyt el.

Brunszvik Teréz
Barabás Miklós litográfiaja, 1865
MNM

V. Molnár László
Pécsi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Czeke Marianne (szerk.): *Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései*. Bp., 1938.; Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz (1775–1861). Szemelvények Teréz naplójából és egyéb irataiból*. Martonvásár, 1994.; Brunszvik Teréz: „*Magyarország, veled az Isten!*” (*Brunszvik Teréz naplójeljegyzései, 1848–1849*). Ford.: Rákóczi Katalin. Bp., 1999.

Fáy András

(Kohány, 1786. május 30.–Pest, 1864. július 26.)

Fáy András
Mayer György felvétele,
1860–1864 között
MNM

Előkelő, gazdag, református nemesi családból származott, nagybirtokos szülei 1791-ben Zemplén megyéből a Pest vármegyei Gombára költöztek. Iskoláit Sárospatakon kezdte, ahol 1793-tól 1799-ig tanult, majd a német nyelv alapos elsajátítása végett Pozsonyban folytatta. Ügyvédi vizsgát tett. 1810 és 1818 között Pest megye szolgabírója volt, majd visszavonult gombai birtokára. 1823-ban Pestre költözött, háza a fiatal írók fontos találkozóhelyévé vált. Rendszeres látogatója volt többek között unokatestvére Szemere Pál, valamint Kisfaludy Károly, Vitkovics Mihály és Vörösmarty Mihály, aki a híres *Fóti dalát* éppen Fáy szülőjében, egy szüreti mulatság alkalmával szavalta el.

Fáy 1807-től maga is írogatott. Első könyve a *Bokréta* (1807), ez a kis könyv dalokat, meséket, epigrammákat tartalmazott, Kazinczy buzdítására írta. Híres íróvá azonban mesegyűjteménye tette: *Fáy András eredeti meséi és aforizmái* (1820). Fő műve *A Békely ház* (1832) című családrégénye. Szerkesztésmódja ugyan kissé nehézkes, és az oktató elmélkedés sokszor elnyomja a cselekményt, de egészséges szelleme, termékeny eszméi, valamint tősgyökeres magyar nyelvezete fontos helyre emelik a magyar irodalom történetében.

Nagyon lényegesek értekezései, röpiratai is. Kiemelkedik ezek közül a *Jutalmazott felelet* (a színészet ügyében, akadémiai pályamű 1834), a *Kelet népe nyugaton* (1841), a *Nőnevelés* (1842) című. A liberális politika lelkes híve volt, gondolkodása hatott Széchenyire. Tevékenyen részt vett az akadémiai életben is, már az első nagygyűlésen (1831. dec. 15.) tiszteletbeli tagnak választották, 1847-ben már mint helyettes elnök vett részt az ülésein. A reformországyűléseken rendszeres fölszólaló volt, a nemzeti nyelv és színház ügyeivel foglalkozó bizottságnak is tagja volt. A Kisfaludy Társaság szintén már megalakulásakor, 1837-ben igazgatójának választotta. 1834-35-ben Döbrentei Gáborral együtt a budai színtársulat igazgatója, majd az akadémia játékszíni bizottságának tagja. Részt vett a Védegyelet alapításában, a Nemzeti Kör munkájában, sürgette a nevelőképző intézet felállítását. Munkásságának nevezetes köre volt a Pesten felállítandó protestáns főiskola és a két protestáns felekezet egyesítése érdekében kifejtett tevékenysége. Legnevezetesebb alkotása azonban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, melynek eszméjét nemcsak a kishitűek, de még maga Széchenyi is kétkedéssel fogadta. Fáy azonban – miután Pest vármegye 1839. március 19-i gyűlésén megtette a föllállításra vonatkozó indítványt – minden energiájával és rábeszélő képességével hozzájárult terve megvalósításához. Az intézet 1840. január 11-én kezdte meg működését. Fáy az alakuláskor segédigazgatóvá választották, mely tisztséget 1848-ig megtartotta. Az intézet pár év alatt nem remélt módon fölvirágozott (hét év alatt 32 fiókkal bővült).

A szabadságharc idején visszavonult gombai birtokára: Széchenyihez hasonlóan egyszerre idegenkedett a forradalomtól és a forradalom ellenségeitől. 1849 után életét főleg az irodalomnak és családjának szentelte. Pestre visszatérve az író-társadalom nagy szeretettel ünnepelte meg 50 éves írói jubileumát. Szemere Pál tréfásan, de találan a „*nemzet mindenesének*” nevezte. „Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava.”

Ajkay Alinka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Badics Ferenc: *Fáy András életrajza*. Bp., 1890.; Weber Antal: *A magyar regény kezdetei*. Bp., 1959.; Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*. Bp., 1987.; Hász-Fehér Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében: Fáy András irodalomtörténeti helye*, Debrecen, 2000.

Horváth János

(Margitta, 1878. június 24.–Budapest, 1961. március 9.)

Felfogása szerint a múlt olyan kincsekkel lát el, amelyekkel el kell számolnunk neki, önmagunknak és a jövőnek; egyszersmind olyan erőforrás, amely az energiák közvetítőjévé avat bennünket. Két idézete összefoglalólag jellemzi munkásságát: „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak, amelybe ő, a gyarló ember lépni készül lelki ősei nagy történelmi közösségével.” „Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyzetetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk.”

A tanárság, amelyre 1903-tól 1923-ig a báró Eötvös József Collegiumban, utána 1948-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen vállalkozott, s a tudomány, amelyet művelt, sohasem vált el egymástól: pedagógia és irodalomtörténet ugyanazon tevékenységének két, egymást kiegészítő oldala. Az Eötvös Collegium különleges helyet foglalt el az ő életében: olyan alapviszonyt, amely a személyiség eszményeit, baráti és kollegiális körét, egész tanári és tudósi munkásságát meghatározta. Tudományos pályája három irányba indult: egyszerre vonzotta az irodalmunk múltját összegző fejlődéstörténelmi rendszerezés, a verselméleti, verstani gondolkodás és a jelen költészetének elemzése. Elsőként írt könyvet barátjáról, Adyról (1909), Petőfi-pályaképe 1921-ben jelent meg. Az egyetemen tanárok és tudósok nemzedékeit nevelte; közöttük volt József Attila, aki vizsgáján verseiért kapott jelest. Horváth János a kezdetektől a *Nyugatig* terjedő fejlődéstörténelmi ívet rajzolta meg; ezzel párhuzamosan szóltak a középkort, majd a 16. századot elemző előadások, amelyekre három korszakmonográfia épült: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931), *A magyar irodalmi műveltség megoszlása* (1935) és *A reformáció jegyében* (1953).

1948-ban ő maga kérte nyugdíjaztatását. A függetlenség axiómává érelődött igénye, saját szavával „lelki szükséglete” a politikai szélsőségek elleni meggyőződés által megerősítve lett alapja a nyugodt lélekkel vállalt és viselt öregkori remeteségnek. Lemondott, mint írta, „minden Magyar Auctorságról”; ennek ellenére négy munkáját adták ki: a *Rendszeres magyar verstant* (1951), *A reformáció jegyében* (1953), a *Kisfaludy Károly és íróbarátait* (1955) és a *Tanulmányok* című válogatást (1956). Utolsó könyve a *Berzsenyi és íróbarátai* volt (1960).

A Magyar Tudományos Akadémia és a felsőoktatás tudományos ülésszakkal ünnepelte születésének 125. évfordulóját; az Osiris Kiadó hat, ezeroldalas kötetben adta ki összegyűjtött műveit.

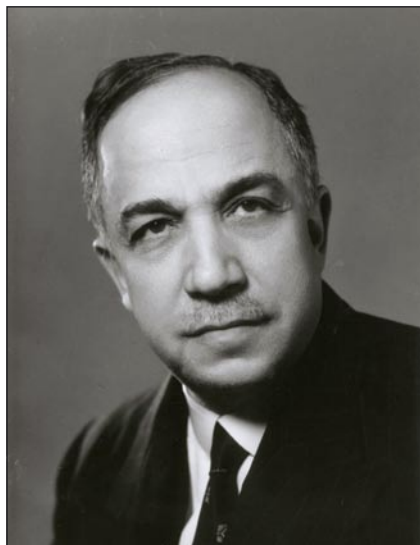
Horváth János
Korompay Bertalan felvétele, 1939
Magántulajdon

Korompay H. János
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Keresztury Dezső: Horváth János. In *Örökség*. Bp., 1970.; Korompay H. János: Az irodalomtörténelmi függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában. In *Míves semmiségek – Elaborate trifles*. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Ittész Gábor és Kiséry András. Piliscsaba, 2002.; Dávidházi Péter: Hagyományátöröklődés. In *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Bp., 2004.

Id. Issekutz Béla

(Kőhalom, 1886. január 31.–Budapest, 1979. július 31.)

Issekutz Béla
Nemzeti Foto Service felvétele, 1943
MNM

Örmény származású család tagja, a 20. századi magyar kísérletes orvostudomány kiemelkedő képviselője, a modern magyar gyógyszerkutatás megalapítója. Orvosi tanulmányait a kolozsvári Tudományegyetemen végezte. 1914-ben az egyetem magántanára lett, 1919-ben rendkívüli tanári kinevezést kapott.

Az új szegedi orvosegyetemen 1921-ben megszervezte a gyógyszerzeti tanszéket, melynek első vezetője volt 1937-ig. Fontos szerepe van abban, hogy Szent-Györgyi Albert elfogadta a szegedi egyetem biokémiai tanszékének vezetését. Másik törekvése volt, hogy Jancsó Miklós gyógyszerzeti kutatásaihoz megfelelően felszerelt laboratóriumot biztosítson. 1937-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem meghívására elfogadta a gyógyszerismereti tanszék vezetését, 1939-ben a gyógyszerzeti tanszék vezetésére kapott megbízást.

Főbb kutatási területe az alkaloidák, hormonok, izgatószeres, görcsoldó szerek stb. farmakológiai elemzése, az inzulin hatásmechanizmusa, a rák kemoterápiája. Kutatásainak alapja a hatás és a vegyi szerkezet összefüggésének elemzése volt. Felderítette az inzulin és a tiroxin hatásmechanizmusát.

Az általa teremtett gyógyszerkutatási iskola hozzájárult a magyar gyógyszeripar hazai és külföldi elismertségéhez. Több gyógyszer előállítása fűződik a nevéhez. A Chinoin 1917-ben megkezdte a homatropinmetilbromid (Novatropin) gyártását, miután egy évvel korábban Issekutz kimutatta, hogy a kvaterner tropeinbázisok mentesek az atropin nem kívánatos központi idegrendszeri hatásától. Ez utóbbi fejlesztések eredménye a híres Bilagit tableta, melyet 1925-ben kezdtek forgalmazni. A gyógyszerkutatás egyik jelentős állomása az 1927-ben a Chinoin gyárban, egy, a Salygrannal egyenértékű higanys diuretikum felfedezése (Novurit). Ennek jelentőségét támasztotta alá Issekutz Béla felismerése, amely szerint teofilinnel kombinálva lényegesen fokozható a diuretikus hatás, ugyanakkor a lokális izgalmi tünetek mérséklődnek. 1932-ben a görcsoldó hatású Perparin (ethaverine) kikísérletezése szintén Issekutz nevéhez fűződik. A kutatásokban Földi Zoltán volt a munkatársa.

A rák kemoterápiájáról írt könyve 1969-ben, a gyógyszerkutatás történetéről szóló monográfiája 1971-ben jelent meg angol, ill. német nyelven. Jakabházy Zsigmonddal 1913-ban írt farmakognóziái tankönyve, majd 1951-ben írt farmakológiai-toxikológiai jegyzete évtizedekig alapvető egyetemi tankönyvnek számított a gyógyszerészképzésben. Először 1939-ben jelent meg gyógyszerrendelési szakkönyve, amelyet 1969-ben leányával, Issekutz Líviával átdolgozott, és a további három kiadást (1972, 1975, 1979) megért munka napjainkban is az orvostan- és gyógyszerészhallgatók, gyakorló orvosok és gyógyszerészek legfontosabb gyógyszerészeti kézikönyve („az Issekutz”).

Kapronczay Katalin
Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár

Ajánlott irodalom: *Egy mindig megújuló vállalat. A Chinoin története, 1910–1995.* Bp., 1996.; Zalai Károly: *Gyógyyszerészeti életképek. Írások és naplórészletek.* Bp., 2004.; Knoll József: Megemlékezés Issekutz Béla születésének 100. évfordulójáról. *Orvosi Hetilap* 1986. 1463–1466.; Minker Emil: Megemlékezés a 120 éve született id. Issekutz Béláról. *Orvosi Hetilap* 2006. 2425–2432.; Vizi E. Szilveszter: Issekutz Béla (1886–1979). In *Híres magyar orvosok.* 1. köt. Bp., 2000.

Kapisztrán János

(Capestrano, 1386. június 24.–Újlak, 1456. október 23.)

Kapisztrán János, itáliai ferences szerzetes, hitszónok volt, aki nevét a nándorfehérvári diadalban vállalt szerepével írta be a magyar történelembe.

János ifjú korában világi életet élt. Perugiában, a kor leghíresebb jogi karán végzett tanulmányait követően hamarosan a Nápolyi Királyság törvényszékének elnöke lett. Miután otthagyta a bíróságot, a nápolyi király 1412-ben Perugia kormányzójává nevezte ki. Á frissen a nápolyi fennhatóság alá került területen János határozott fellépésével teremtett rendet. 1416-ban azonban a Perugia és Rimini között kiújult háborúban elfogták és börtönbe vetették. Egy sikertelen szökési kísérlet után megszületett benne az elhatározás, hogy szakít korábbi életével, és belép a ferences rendbe.

1416. október 4-én nyert felvételt a ferences rend monteripidoi kolostorába. IV. Jenő pápával ő alkotta meg az obszerváns szabályzatot, és mindent megtett annak érdekében, hogy egész Európában meghonosítsa.

Pappá szentelésétől, 1420-tól kezdve közel negyven évig nagy hatású vándorprédikátorként működött. Lelkipásztori munkája és követi feladatai mellett inkvizitorként lépett fel a kor különböző eretnekmozgalmaival, különösképpen a fraticellikkal és a huszitákkal szemben.

III. Callixtus pápa, miután 1453-ban Konstantinápoly elesett, őt bízta meg azzal, hogy prédikációjával az oszmánok ellen keresztesekeket gyűjtsön. 1455-ben érkezett Magyarországra, és Hunyadi Jánossal, valamint Juan Carvajal pápai követtel karöltve a török elleni összefogás létrehozásán fáradozott. Miután az 1456. év tavaszára tervezett nemzetközi hadjárat nem jött létre, Kapisztrán Magyarországon fogott hozzá a keresztések toborzásához. Az összegyűjtött sereggel 1456 nyarán Hunyadi Jánoshoz csatlakozott és a II. Mehmed szultán hadaitól ostromlott Nándorfehérvár segítségére sietett. Hunyadi és Kapisztrán egyesített erővel áttörték a török hajózárat, és biztosították, hogy a magyar sereg a Duna felől szabadon közlekedhetett a várba. Kapisztrán az ostrom alatt mindvégig buzdította a védőket, és fontos szerepet játszott abban, hogy június 21-én este sikerrel verték vissza a török sereg nagy támadását. Másnap szintén Kapisztrán vezette a keresztes sereget a törökök ellen, amelyhez Hunyadi is csatlakozott, és az egyesült sereg elsöpörte az ostromlókat.

Amikor a győzelem híre augusztus 6-án Rómába érkezett, Callixtus pápa örök emlékezetül külön ünnepet (az Úr színeváltozása) rendelt el. Ugyancsak a győzelem emlékét őrzi a déli harangszó, amely eredetileg a harcolókért végzendő böjtre és bűnbánatra figyelmeztette a keresztényeket.

A nándorfehérvári győzelem után hamarosan Kapisztrán János is a táborban dúló pestis áldozata lett. Testét halálának helyén, Újlakon őrizték mindaddig, amíg a török hódoltság idején nyoma nem veszett. Kapisztrán tisztelete azonban nem szűnt meg: 1622-ben boldoggá, 1690-ben szentté avatták. 1921-ben a budai várban szobrot emeltek neki, és a magyar nemzeti hadsereg egyik védőszentjévé nyilvánították. A katolikus egyházban emléknapja: október 23.

Kapisztrán János a kereszties sereg élén
Ismeretlen rézmetsző
18. századi könyvillusztrációja
MNM

Fejérvy András

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kulcsár Péter: *Kapisztrán János*. Bp., 1987.; Stanko Andrić: *Kapisztrán Szent János csodái*. Bp., 2009.

Laborfalvi Róza

(Miskolc, 1817. április 8.–Budapest, 1886. november 20.)

Laborfalvi Róza
Ellinger Ede és testvére,
1880 körül. MNM

1848 tavaszán, már ünnepelt színésznóként találkozott a nála fiatalabb Jókaival, s a forradalmi lelkesedés hatására előadott *Bánk bán* március 15-i díszestélyén tűzte a férfi mellére a nemzeti színű kokárdát az ünneplő közönség előtt – ezzel mintegy megpecsételte kapcsolatukat is. 1849-ben Róza végig segítette a bujdosásba kényszerült férjét, s a legenda szerint – amit maga Jókai írt meg *A tengerszemű hölgyben* – Laborfalvi szerzett menlevelet álnéven bujkáló férjének. Valójában azonban ebből csak annyi igaz, hogy ő vitte meg férjének a felszabadító, mentességről szóló jó hírt.

Repertoárja, mely már a forradalom előtt kiterjedt a drámai szerepek mellett a verbő komédiákra is (Szigligeti Ede külön az ő számára írta vígjátékát, a *Rózsát*), a szabadságharc után tovább szélesedett. Férje számos történelmi hősnői szerepet írt neki; így a *Dalmában* a címszereplőt, a *Dózsa Györgyben* pedig Csáky Lórát alakította; Szigligeti *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámájában Zrínyi Ilonát, *A szigetvári vértanúkban* Zrínyi Annát játszotta. E darabok már nemzeti ihletésük miatt is nagy népszerűségnek örvendtek, s hozzájárultak a színésznő hírnevének öregbitéséhez. Már 1848 előtt is előszeretettel alakította Shakespeare hősnőit; az angol szerző darabjai ugyanis lehetőséget biztosítottak a korábbi pátoszos, fellengzős stílust felváltó realista emberábrázolásra, melynek Egressy Gáborral együtt Laborfalvi Róza volt az egyik hazai úttörője. Alakításai közül kiemelkedik a *Hamlet* Gertrúd királynéja, a *III. Richárd* Margit királynéja, Lady Machbeth és Kleopátra, idős korában pedig Coriolanus anyjának, Volumniának a szerepe. Pályájának csúcán, 52 éves korában, 1869. március 7-én lépett fel utoljára. Visszavonulásával új támadt a Nemzetiben, melyet később csak Jászai Mari volt képes betölteni.

Slíz Mariann–Ujváry Anna
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Ignác Rózsa: *Róza leányasszony*. 1–2. Bp., 1942.; Galgovits Tamás: *Egressytől Sinkovitsig*. Bp., 2002.

Mikes Kelemen

(Zágon, 1690. augusztus–Rodostó, 1761. október 2.)

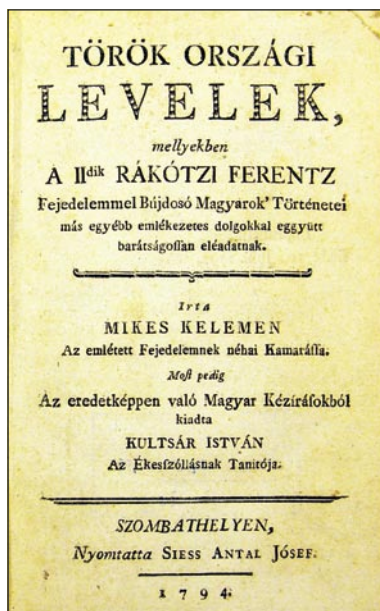
Apja, Zágoni Mikes Pál a kuruc harcokban Thököly Imre oldalán vett részt, ezért később kivégezték. Családja református volt, ő azonban katolikus szellemben nevelkedett, s 1702-től Kolozsváron a jezsuitáknál tanult. 1707-ben apródként került a fejedelem, II. Rákóczi Ferenc udvarába.

1711-ben önkéntes száműzetésbe ment urával, Rákóczival. Lengyelországi tartózkodás után 1712 telén hajóztak Franciaországba, ahol öt évet töltöttek. Rákóczit XIV. Lajos is fogadta. Párizsban, majd Grosbois-ban, a kamalduli rendházban éltek. Ezekben az években Mikes elsajátította a francia nyelvet és megismerkedett a korabeli francia irodalommal, így ez írói formálódásának is meghatározó szakasza volt.

Száműzetésük következő s egyben utolsó állomása Törökország, ahová 1717-ben érkeztek meg III. Ahmet szultán meghívására. A tervük az volt, hogy itt várják meg, míg kedvezőbb helyzet alakul ki, s a franciákkal és a törökökkel szövetségre lépve megtámadhatják az osztrákokat. Ilyen lehetőség azonban nem adódott, s a bujdosók több helyen is megfordultak, míg véglegesen letelepedhettek Rodostóban. Hazatérésükre sem ekkor, sem később nem volt remény, noha Mikes Rákóczi 1735-ben bekövetkezett halála után kérelmezte az amnesztiát, nem járt sikerrel. Honvágyát jól tükrözi a leveleiben olvasható híres mondat: „*En úgy szeretem már Rodostót, hogy soha el nem felejthetem Zágot!*” Csak élete utolsó éveiben kapott engedélyt, hogy levelezhessen családjával. Túlélte bujdosó társait, s pestisben halt meg.

Jelentős fordítói életművet hagyott maga után, vallásos elmélkedéseket, lelkigyakorlatos könyveket (*Az ifjak kalauza, Catechismus formájára való közönséges oktatások.* stb.), korabeli anekdotagyűjteményt (*Mulatságos napok*) ültetett át franciából magyarra. Legjelentősebb műve a *Törökországi levelek* című fiktív levélregénye. A mű nemcsak rendkívül értékes kortörténeti dokumentum, hanem egyben a 18. századi magyar nyelvű prózairodalom egyik legkiemelkedőbb, nyelv- és stílusújító alkotása. A 207 levél 1717 és 1758 között keletkezett, címettjük egy bizonyos P. E. grófné, akit többször próbáltak valós személyekkel azonosítani, valószínű azonban, hogy kitalált nőalakról van szó. A *Leveleskönyv*ben keverednek a valós és fiktív elemek, a bujdosók mindennapjainak történései és – Mikes olvasmányélményeinek hatására – korabeli francia irodalmi művekből átvett betétek, anekdoták.

Mikes kalandos, de saját maga által részletesen dokumentált életútja számos későbbi író, alkotót ihletett meg, a hazájától távol élni kényszerülő, folytonosan hazavágyó író valós és fiktív alakja rendkívül változatos műfajú alkotásokban bukkan fel. A *Törökországi levelek* modern szellemisége miatt változatlanul népszerű olvasmány, angol, német, olasz, román, török fordításban is megjelent.

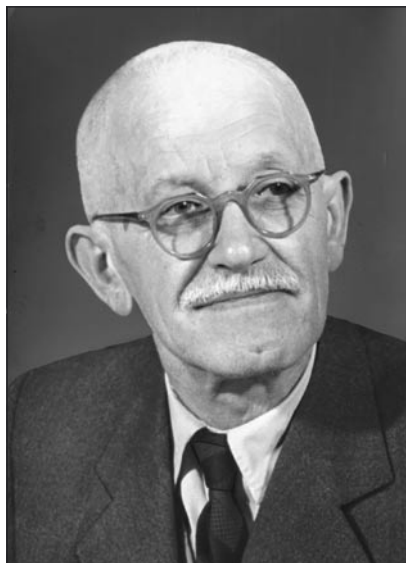
A *Törökországi levelek* első magyar nyelvű kiadásának címlapja, Szombathely, 1794

Lengyel Réka
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások.* Szerk. Hopp Lajos, Pintér Márta Zsuzsanna, Tüskés Gábor. Debrecen, 1992.; Hopp Lajos: *Mikes Kelemen. Életút és írói pályakezdet.* Szerk. Tüskés Gábor, Bp., 2000.; Cinzia Franchi: Európai utas, Erdély szerelmese. In *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig.* Szerk. Jankovits L., Orlovsky G., Bp., 2007.

Pais Dezső

(Zalaegerszeg, 1886. március 20.–Budapest, 1973. április 6.)

Pais Dezső

Ismeretlen fotográfus felvétele, 1953
MNM

Pais Dezső a 20. századi magyar nyelvtudomány egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen, a báró Eötvös József Collegium tagjaként végezte magyar–latin–görög szakon. Állást csak kétévi házitanítószkodás után kapott: 1911-ben Sopronban, majd 1912-ben Cegléden, 1918-tól pedig Budapesten. 1924-ben a budapesti egyetem, 1933-tól az Eötvös-kollégium tanára lett. 1937–1959 között az egyetem magyar nyelvészeti tanszékének vezetőjeként dolgozott. 1930-ban az MTA levelező, 1941-ben pedig rendes tagjává választották. Munkásságát 1951-ben Kossuth-díjjal, 1968-ban Révai-emlékéremmel ismerték el.

Pályája irodalomtörténészként indult; e korai időszak kiemelkedő alkotása *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet* (1911) című munkája. Bár érdeklődése hamarosan a nyelvtudomány felé fordult, az irodalomhoz mindvégig hű maradt. Hely- és személynév-történeti munkásságának kiemelkedő darabja az ősi magyar eredetű neveket történeti források alapján vizsgáló, jelentéstani rendszerezésüket megalapozó *Régi személynveink jelentéstana* (1922). Több személynév etimológiájával, történetével is foglalkozott (pl. *Philippus, Sixtus, Theobald*), s a középkori nevek kutatásának számos módszertani alapját is megfogalmazta

(*Szemponatok Árpád-kori személynveink vizsgálatához*). Altala vált ismertté a név vonatkoztatás módszere, mely szerint egy személynév eredetének, sőt, amennyiben lehetséges, etimológiai jelentésének meghatározásában a kutató nem mellőzheti a szövegkörnyezet nyújtotta információkat.

A grammatika területén is kiemelkedőt alkotott *Két fejezet a mondattanból* (1950); *Észrevételek a mondat eredetének, fejlődésének és mivoltának kérdéséhez* (1950); és *Mondatrészek – beszédrészek* (1950) című, valamint a szóösszetételeket tárgyaló értekezéseiben. Nyelvemlékkutatóként maradandót hozott létre a veszprémi apácák görög oklevelének és a *Halotti Beszédnek* a tanulmányozásával, valamint Anonymus gesztájának fordításával (kollégái és tisztelői ezért, illetve Tas vezér nevének évekig tartó elemzése miatt „ragasztották rá” tréfából a *Tosu* nevet). Pais Dezsőnek a magyar helyesírási szabályzat kidolgozásában is jelentős szerepe volt. Már a két világháború között is gondozója volt az akadémiai szabályzat lenyomatainak Nagy J. Bélával. Így nem véletlen, hogy az 1954-es, 10. kiadás kidolgozására is őt kérték fel Fábrián Pállal és Benkő Loránnal egyetemben, majd az MTA Helyesírási és Nyelvtudományi Bizottságának elnökeként haláláig irányította a II. kiadás (1984) munkálatait is.

A nyelvészek asztaltársaságának, a Kruzsoknak is egyik vezéralakja volt. Az ő szerkesztésében jelent meg hosszú éveken keresztül a magyar nyelvtudomány egyik jelentős folyóirata, a *Magyar Nyelv*, valamint a *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* és a *Nyelvtudományi Értekezések* című sorozatok.

Slíz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Mikešy Sándor: Pais Dezső tudományos munkássága. *Magyar Nyelv* 1973/2.; Bárczi Géza: Pais Dezső búcsúztatása. *Magyar Nyelv* 1973/2.; Benkő Loránd: Pais Dezső. *Magyar Tudomány* 1973/7–8.; Kálmán Béla: Pais Dezső. *Nyelvtudományi Közlemények* 1973.; Komlószi Tibor: Pais Dezső. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1973/4.; Keresztury Dezső: Tosu tanár úr. *Élet és Irodalom* 1973/15.

Papp Simon

(Kapnikbánya, 1886. február 14.–Budapest, 1970. július 27.)

Geológus, egyetemi tanár, a magyar olajbányászat meghatározó egyénisége, a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karon az Olajkutatási és Termelési Tanszék alapítója, s első professzora 1944-től.

Kapnikbányán született, ahol édesapja nemes Papp Sándor állami iskolai igazgató tanító, a magyar nemzeti eszme előharcosa volt 45 éven keresztül. Édesanyja Pacher Rózsa Tirolból bevándorolt bányász-család leszármazottja. Középiskolát Nagybányán, egyetemét Kolozsváron végzett. 1909-ben ásvány-kőzetantból doktorált. Selmezbányán 1911-től Böckh Hugó professzor tanársegédje, telepímerettant és őslénytant oktatott néhány évig.

1915–1919 között a Pénzügyminisztérium megbízásából geológiai térképezést végzett Erdélyben, a felvidéki Egbellben, a horvátországi Bujavicán, illetve a Zala megyei Budafapusztán. 1920–1932 között az Anglo-Persian Oil Co. alkalmazottja Albániában, Kis-Ázsiában, Új-Guineában, Kanadában, az Egyesült Államokban és Németországban mint olajkutató geológus. Az ő érdeme a Dunántúlon az EUROGASCO (European Gas and Electric Company) vállalat geofizikai méréseinek, rotary-mélyfúrási munkáinak és kőolaj-, földgáztermelésének megkezdése: Mihályi (1935), Budafapuszta (1937), Lovászi (1940), Lendvaújfalu és Pusztaszentlászló (1941). 1933-tól az EUROGASCO főgeológusa Magyarországon. Az 1938-ban létrehozott MAORT (Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság) főgeológusa, majd 1945–1948 között vezérigazgatója. A háború utáni termelésesökkenések miatt a MAORT-szabotázspertben 1948-ban halára ítélték, életfogytiglanra változtatott börtönbüntetéséből 1955-ben szabadult. Börtönben végzett munkája során részt vállalt a nagylyngyeli olajkincs megtalálásában. Galgóczi Erzsébet az 1984-ben megjelent regényében, a *Vidravasban* dolgozta fel a MAORT-pert.

Elnöke volt a Magyarhoni Földtani Társulatnak (1941–1944), valamint az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületnek (1944–1948), s 1945 és 1949 között a Magyar Tudományos Akadémiának is. Az MTA 1987-ben rehabilitálta, 1990-ben posztumusz Széchenyi-díjat kapott. Hamvait 1991-ben a Magyar Olajipari Múzeum zalaegerszegi szoborparkjában helyezték végső nyugalomra. 2005-ben a Magyar Olajipari Múzeumban, valamint szülővárosában, Kapnikbányán is szobrot emeltek a tiszteletére.

Szakembergárdájának külföldi tapasztalatait átadta, és folytonos tanulásra ösztönözte munkatársait. Magánélete, szakmai tevékenysége, közcélú adakozása követendő példa a mai ifjúság és az ipari szakemberek számára. Életművét az *Életem* című posztumusz munkájában összegezte (1. kiad. 1996, 2. kiad. 2000). Nevét iskola, díj, emléket a Magyar Olajipari Múzeum állandó kiállítása is őrzi. A múzeum anyagának jelentős része Papp Simon geológus hagyatéka.

Papp Simon
Meggyesi Schwartz Antal
olajfestménye, 1942
Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg

Tóth János
Magyar Olajipari Múzeum

Ajánlott irodalom: Csiky Gábor: A mester és két tanítványa. *Bányászati és Kohászati Lapok–Kőolaj és Földgáz* 1982/7–8.; Tóth János: Papp Simon (1886–1970). In *A Magyar Szénhidrogénipar Nagyjai* I. Zalaegerszeg, 1987.; Benke István (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története*. I–II. köt. Bp., 1996–1997. OMBKE.

Paulay Ede

(Tokaj, 1836. március 12.–Budapest, 1894. március 12.)

Paulay Ede

Ellinger Ede felvétele, 1875 körül
MNM

Pályafutását színészként kezdte, később rendezőként ért el jelentős sikereket. Több neves társulattal járta az országot; közülük talán legismertebb a híres színészdinasztia alapítójának, Latabár Endrének a kompániája. 1863-tól a pesti Nemzeti Színház tagja volt, s olyan nagyságokkal játszott együtt, mint Jászai Mari, Márkus Emília vagy Újházi Ede.

Már a vándorévek során belekóstolt a rendezésbe; a Nemzeti Színházban aztán először dramaturgként, majd rendezőként is állandó szerepet vállalt. Munkáját leginkább a széles körű szakismeret, a hazai rendezési hagyományok és a külföldi új irányzatok alapos tanulmányozása emelte az átlag fölé. Látóköreit tágitandó 1872-ben nyugat-európai tanulmányútra indult; Bécs, München, Lipcse, Berlin, Drezda, Párizs és London virágzó színházi kultúrája nagy hatást gyakorolt rendezői tevékenységére. Ő honosította meg hazánkban a sztárkultusszal szemben a társulati egység szerepét, az egyéni helyett az összjátékra helyezve a hangsúlyt; színészeitől nagy színpadi fegyelmet és együttműködést követelt. Neki köszönhető, hogy a 19. század eleji, kántáló dikcióval szemben nálunk is megjelent a természetes színpadi beszéd. Ujításként hazánkban is bevezette a történeti hűségre törekvés eszméjét. Ő volt az első, aki színpadra merete vinni *Az ember tragédiáját*.

Elméleti és gyakorlati tudásának elismeréseképp már 1864-ben a Dramabíráló Bizottság tagjának választották. Színészi tevékenysége mellett elvezette a színház könyvtárá-

nak rendezését, könnyen elérhetővé téve annak anyagát. 1868-tól részt vett a színházi törvények revíziójában, a szakmai felügyeletet látva el a törvényalkotásban. Ennek kapcsán került szoros kapcsolatba a kormányzattal, mely a továbbiakban is támogatta a színészképzés és a színházi élet szervezetének megújítása érdekében végzett munkáját: külföldi tanulmányutakra küldte, külön kiemelve megbízatásában a külföldi színházak szervezeti, anyagi és működési szerkezetének, munkamódszereinek tanulmányozását, majd ezeknek a hazai gyakorlatba való átültetését. 1864-től a Színészeti Tanoda Titkára volt, 1868-tól drámai gyakorlatot oktatott; 1873-ban az intézmény aligazgatója, 1893-tól pedig a drámai színészképző főigazgatója lett. 1878-tól a Nemzeti Színház drámai szakigazgatójaként működött; a színház az ő vezetése alatt élte fénykorát. Figyelme nemcsak a rendezésre és a színészek játékára, hanem a repertoár folyamatos bővítésére is kiterjedt. Ehhez maga is hozzájárult: összesen 61 külföldi színmű lefordítása fűződik a nevéhez.

Gyakorlati tevékenysége mellett még színházelméleti és -történeti tanulmányok írására is jutott ideje: neki köszönhetően vannak ismereteink a magyar színháztörténet sorsdöntő korszakáról, a Nemzeti Színház és a Színészeti Tanoda működésének korai időszakáról. Tevékenységével így nemcsak a kor színházi életének megújításához járult hozzá, hanem alapvető fontosságú szerepet játszott a századfordulás és a későbbi színházi hagyomány megalapozásában és a színháztörténeti kutatásokban is.

Slíz Mariann

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Székely György: Paulay Ede a Nemzeti Színház „drámai igazgatója”. *Színház* 1986.; Kerényi Ferenc: Paulay Ede és a magyar dráma. *Irodalomtörténet*, 1989.; Mályuszné Császár Edit: Egy polgár magasba ívelő pályán (Paulay Ede 1852–78 között). *Színházstudományi Szemle* 1983.

Perczel Mór

(Bonyhád, 1811. november 11.–Bonyhád, 1899. május 23.)

A Tolna megyei középbirtokos család fiainak a nevelését a fiatal Vörösmarty Mihály vezette, miközben „rendes” iskolai tanulmányait a pesti piarista gimnáziumban folytatták. A nemzeti romantika költőfejedelme alapozta meg benne a demokratikus-liberális világnézetet és a szenvedélyes hazafias érzést. Az 1848-as polgári átalakulás fontos pozícióba emelte: Buda országgyűlési képviselője, a Belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője. Ellenezte, hogy a kormány akár csak elvben is támogatást ígérjen Bécsnek az olasz forradalom leveréséhez, s ezért lemondott hivataláról.

Perczelt a horvát támadás megindulása után, szeptember 16-án Batthyány miniszterelnök megbízta, hogy a Pestre érkezett bécsi, illetve a fővárosban toborzandó önkéntesekből szervezzen szabadcsapatot. Határozott haditanácsi fellépése fontos szerepet játszott abban, hogy szeptember 29-én a magyar erők felvették a harcot Pákozdnál Jelačić csapataival. A csata után az energikus Perczel katonai karrierje Kossuth személyes bizalmának köszönhetően kivételes gyorsasággal emelkedett. Ozoránál előtte tette le a fegyvert a horvát tartalékhadosztály. Kiűzte a Muraközéből a horvát csapatokat.

December közepén parancsot kapott Görgey feladatul hadtestéhez való csatlakozásra. Közben – Kossuth biztatására – csatát vállalt a császáriakkal, de december 30-án Mórnál vereséget szenvedett Jelačić csapataitól. A főváros kiürítése után a Debrecenbe vezető út védelmével bízták meg. Szolnoki, ceglédi sikereinek is köszönhető, hogy a császáriak nem fenyegették közvetlenül a szabadságharc debreceni centrumát. Mivel azonban a hadvezetés – már a tavaszi hadjáratra készülve – Perczel egyik hadosztályát elvonta, parancsnoki beosztásáról lemondott. 1849. március elején a Délvidék megtisztításával bízta meg az OHB. A titeli fennsík kivételével kiűzte a szerb-osztrák csapatokat a Bácskából és – Bemmel együttműködve – a Temesközből. Kiemelkedő fegyverténynek számított a szerb felkelés katonai központjának, Szenttamásnak az elfoglalása április 3-án.

Mivel többször is nyíltan megtagadta az engedelmességet a fővezérnek, Mészáros Lázárnak, majd a hadügyminiszter Görgeynek is, ezért július 30-án felmentették beosztásából. A vesztes temesvári csata után Törökországba menekült. A távollétében halálra ítélt tábornok Angliába ment, és Jersey szigetén telepedett le. A nehéz természetű Perczel teljesen elszigetelődött. 1867-ben hazatért, és bekapcsolódott a közéletbe. Zalaegerszeg képviselőjeként a Deák-párthoz tartozott. Élete utolsó évtizedeiben Budapesten és Bonyhádon élt népes családja körében. Kiadatlan emlékirataiban nem enyhülő szenvedéllyel folytatta vitáit Kossuthal és Görgeyvel, mértéktelenül eltúlozva saját történelmi jelentőségét.

Perczel Mór
Ismeretlen művész színezett litográfiája,
1860-as évek. MNM

Fónagy Zoltán
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Hermann Róbert: Perczel Mór. In *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002.; Hermann Róbert: *Perczel Mór első honmentő hadjárata: Zala megye, 1848. október 17–december 24.* Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995.

Pettkó-Szandtner Tibor

(Bazin, 1886. június 20.–Leutstetten, 1961. január 6.)

Pettkó-Szandtner Tibor
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1915 körül

1886-ban született Bazinban. Bazin a Kis-Kárpátok alján lévő kisváros. Apja középirtokos, a környék elismert állattenyésztője volt. Lószerezete és a hajtás iránti vonzalma hamar megmutatkozott.

Pozsonyban minden fogatot ismert. Keszthelyen a Gazdasági Akadémia hallgatója volt, majd a méneskarba jelentkezett. A Debreceni, majd a Székesfehérvári Méntelepen, ezután a Magyar Királyi Állami Kisbéri Ménesben teljesített szolgálatot. Itt Szabadhegy Ákos volt a ménes parancsnoka, akiről nagyon elismerően, kedvesen emlékezik meg emlékirataiban. 1920–1926-ig a Bábólnán beosztott tisztként dolgozott, 1927-től 1932-ig a Pusztaszentkirályi Katonai Csikótelep parancsnoka. Ez idő tájt írta, és 1931-ben jelentette meg a *Magyar kocsizás* című kitűnő könyvét, amellyel megörököltette és az utókorak átmentette a magyar hajtás, a magyar szerszámkészítés és a magyar kocsigyártás rendkívül értékes hagyományait. 1930-ban Umberto olasz trónörökös egy négyes fogatot kap nászajándékkul a magyar államtól. Ezt a négyes fogatot ő állítja össze, illetve hajtja, és ő adja át a trónörökösnek.

1932-ben Pettkó-Szandtner Tibor lett Bábolna ménesparancsnoka. Rendkívüli lendülettel kezdte meg a leromlott épületek felújítását, ekkor építteti meg a Modori Városkapu mintájára két istállóépület közé a „Bábolnai Hősi Kaput”. A kapu belsejében márványtábla örökíti meg a háborúkban elesett bábolnai katonák neveit. A poros bábolnai udvart parkosította, szökőkút került az udvar közepére. Ő rendelte meg ifj. Vastagh György szobrászművésztől a győri csatából lovasa nélkül hazavágtató mén szobrát, a háborúkban elesett lovak emlékművét. Ez a szobor bronzba öntve ma a bábolnai udvart díszíti. Egy nyugdíjas katonazenész segítségével a Bábolnára került hadi árva gyerekekből fúvós zenekart szervezett, ebből alakultak a mai híres bábolnai lovas harsonások. Pettkó-Szandtner Tibor kiváló és szenvedélyes fogathajtó, a bábolnai arab kancákkal fogatolt négyes fogataival Bécsben, Luzernben és Aachenben sorra nyerte a nemzetközi fogatversenyeket. A versenybírókon kívül, a nézőközönséget is elbűvölte, a versenypályák legnépszerűbb szereplője volt.

Méneparancsnokként megalapozott, elmélyült szaktudásával – amelyet a *Szent György*ben megjelent írásai is bizonyítanak – és kiváló érzékével úgy dolgozott a rábizott tenyészanyaggal, mint szobrász az agyaggal. 1937-ben a németek legnagyobb hipológusa, Gustav Rau járt Bábólnán, és így írt a tapasztalatairól: „Ez a ménes nemcsak Magyarország, hanem az egész világ számára a tenyészhelyek példaképe lehet. Ma itt van a világ legértékesebb arab ló állománya.”

Pettkó-Szandtner 1942-ben országos főfelügyelővé nevezték ki, ezzel az egész magyar lóállomány felelős vezetője lett. Azt tapasztalta, hogy ahová 1944-ben a front vonala elért, ott minden megsemmisült. Német barátai segítségével sikerült a magyar állami lóállomány jobbik felét Bajorországba kimenekítenie. Ezek nagyrészt 1947-ben hazatérhettek, az itthon maradt állomány megsemmisült. Pettkó-Szandtner Tibort ezért a tettéért hazaárulónak bélyegezték, nem térhetett haza.

1949-ben Mohamed Taher pasa megkérte az egyiptomi királyi arab ménes vezetésére. A ménes állományát világszínvonalra emelte. Élete alkonyán visszatért Európába, barátja, Lajos bajor királyi herceg fogadta be. Leutstettenben halt meg 1961. január 6-án.

Hecker Walter
Magyarországi Arablótenyésztők Egyesülete

Ajánlott irodalom: Dr. Hecker Walter: *A Bábolnai Arab Ménés*. Bp., 1996.

Pulitzer József (Joseph Pulitzer)

(Makó, 1847. április 10.–Charleston, 1911. október 29.)

Mára a világ egyik legismertebb amerikai újságírójaként, kiadójaként és sajtócézaraként ismerjük nevét, pedig amikor Magyarországról 17 évesen Amerikába érkezett szerencsét próbálni, még egy szót sem tudott angolul. Máiig ő a jelképe a semmiből Amerikában multimilliárdossá lett és fogalomná vált üzletembernek, aki emellett megtanította, hogy a sajtó igazi hatalom és feladata a bűnös visszaélések leleplezése.

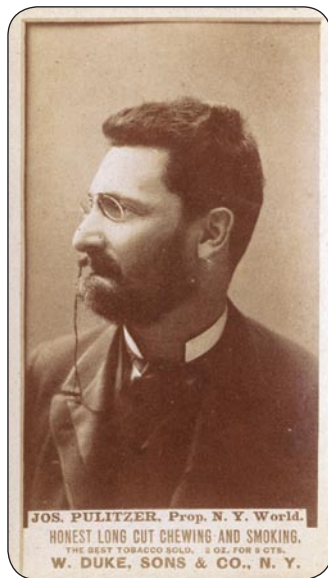
Magyarországra települt morva zsidó kereskedőcsaládból származott. Kezdetben Makón élt, majd Bécsben tanult. Apja halála után a nehéz körülmények elől és leginkább kalandvágytól hajtva Pulitzer Amerikába ment. Újvilágbeli pályáját kazánfűtőként, majd postalovak gondozójaként, pincéreként kezdte, s csak 1868-ban tudott elhelyezkedni először egy újságnál. Tíz évet töltött riporterként a *Westliche Post*nál. Időközben annyira megtanult angolul, hogy gyönyörű klasszikusságú fordításaiért versenyeztek a lapok. Négy évvel később az újság egy részét már ő birtokolta.

A kortársai által csak forgószélként emlegetett Pulitzer 1871-ben járt utoljára Magyarországon. Visszatérve Amerikába 1876-ra már az egyik legnagyobb példányszámú orgánum, a *The Sun* tudósítója lett. 1878-ban feleségével – aki a nagy hírű Jefferson Davis unokahúga volt – európai körútra indultak, s innen küldte óriási olvasottságú, nevét ismertté tevő rendszeres tudósításait Amerikába.

1879-ben indította el első önálló lapját. Sikere olyan nagy volt, hogy pár évvel később már az ország túlsó felén is saját újságot tartott fenn. A *The New-York World* című újság a sajtótörténet egyik legnagyobb sikertörténete: köszönhetően annak is, hogy újabbnál újabb korszakalkotó újításokat (jellegzetes és bátor politikai karikatúrák, különleges és figyelemfelkeltő főcímek, a tényfeltáró riport és a sokkoló riport műfajának feltalálása, a szenzációhajhász újságírás gyakorlata, külön sportoldal) vezetett be, melyekkel pár év leforgása alatt szinte meghússzorozta a lap példányszámát. A világ első újságillusztrációját (a Brooklyn-híd avatásáról) is az ő lapja közölte.

Rendkívül érdekelte a politika. 1869-ben ő lett az első magyar származású képviselő az amerikai kongresszusban mint republikánus párti képviselő (később demokratává vált). A bűnös összefonódások, megvesztegetések és a korrupció ellen küzdött, még Rooseveltnél is megátadta a Panama elszakadási harcainak kérdése körül folyó vitákban. 1885–1886-ban sajtókampányt dolgozott ki a Szabadság-szobor felállításának támogatásáért. Ugyanekkor a magyar művészet propagálásában is nagy részt vállalt: a *The World* óriási főcímmel hozza Munkácsy Mihály *Krisztus Pílatus előtt* képének amerikai bemutatóját.

A jóváhagyásával alakult Pulitzer-díjakat 1917-ben osztották ki először az újságírás, az irodalmi és a zenei teljesítmények jeleséinek. A díj alapítását összekötötték a New York-i Columbia Egyetemmel kötött szerződés-kötéssel, melyben kidolgozták és bevezették az egyetemen az újságírás-oktatást. Élete végén teljesen elvesztette látását, de még azután is ő irányította vasszigorral a *World*-öt, mely halála után két évtizeddel szűnt meg. Ma is működik az általa alapított, St. Louis székhelyű *Post Dispatch*.

Pulitzer József
Ismeretlen fotográfus felvétele,
New York, 1890 körül
MNM

Ujváry Anna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Pásztor Árpád: Pulitzer. *Literatura* 1926.; Csillag András: Pulitzer Makói származásáról. Makó, 1995. *Makói Múzeum Füzetei*. 46.; Csillag András: *Amerika sajtókirálya – Pulitzer József (1847–1911)*. Bp., 2000.

Rácz Aladár

(Jászapáti, 1886. február 28.–Budapest, 1958. március 28.)

Rácz Aladár
Ismeretlen fotográfus felvétele,
Lausanne, 1925
MNM

„Engem mindig minden érdekelt. Soha nem vagyok semmivel se megelégedve. Mindig többet akarok. Kísérletezem, újat keresek. Lehet, hogy így lettem cimbalomművész” – írta Rácz Aladár világhírű magyar cigánymuzsikus, aki hangszerét, a cimbalmot bevezette az európai zene fő áramlatába.

Légiesen áttetsző, végletekig kifinomult játékát, elsősorban a barokk zene csembaló-clavecin irodalmának minden belső rezdülésére érzékenyen reagáló, kiművelt ékesítésével díszített, cimbalmának ezernyi hangszínével áthatott előadását számos hangfelvétel – máig felidézhetően – megőrizte.

Az írástudatlan jászapáti muzsikus-csalájból származó gyermek már háromévesen felfedezte hangszerét – ösztönös cimbalmozásával bámulatba ejtette még az értő muzsikusokat is. Eleinte brácsás édesapja alakította zenei fejlődését, de a négy elemi iskola után már egy kávéházi cigányzenekarba adták – hadd tanuljon a gyerek! Tizenkét esztendősen szülei Pestre küldték zenei képzésre, de nem sokáig, ugyanis hamar kiderült: Aladár cimbalmos tudása, zenei szárnyalása kottaismeret nélkül is messze meghaladja októinak képességét. Így 16 évesen már önállóan szerződött az Emkébe, ahonnan egy impresszárió hívta-vitte Párizsba – kávéházi cimbalmosnak.

Ez fordulópontot jelentett fejlődésében. Jól fizető szerződése mellett szinte habzsolta a tudást: a francia nyelv mellett rengeteget olvasott, autodidakta módon pótolta iskoláit, megismerte a kottairást és -olvasást, zeneelmélettel foglalkozott, valamint sorra tanulta meg a számára szükséges szakmai fogásokat a cimbalomhúrok és különleges ütők készítésétől az egész hangszer felépítéséig.

Az első világháború elől Svájcba költözött, megosztva idejét Genf és Lausanne között. Különleges cimbalomjátékára ekkor figyelt fel a világhírű karmester, Ernest Ansermet, Igor Stravinsky pedig rögvést darabot írt számára (*Valse és polka*), valamint több művébe (*Renard, Ragtime*) is beépítette az újonnan megismert hangszert. 1920-ban Rácz Aladár egy kottahagyaték megvásárlásával szinte „belebotlott” Bach zenéjébe – ettől kezdve egész zeneisége előtt új távlatok nyíltak: szenvedélyes és a kor egyik legértőbb tolmácsolója lett a barokk zenének. Egyre-másra írta át cimbalomra Bach, valamint a francia és olasz mesterek műveit – a szólószvitteket, partitákat, a billentyűs hangszerre írott darabokat –, a végletekig kihasználva hangszerének hajlékony dallamformáló és finom hangszínlehetőségeit. Átiratai legtöbbször cimbalomra és zongorakíséretre készültek, állandó művészi partnere, felesége, Yvonne Barblan volt.

Első szólóhangversenyét 1926-ban adta Lausanne-ban, majd Párizs és az egész világ koncerttermeinek lett ünnepezt muzsikusa. 1935-ben végleg hazaköltözött, előbb a Nemzeti Zenede, majd 1938-tól haláláig a Zeneakadémia tanáraként nevelte a cimbalom, immár általa teremtett új korszakának képviselőit. Iskolateremtő munkássága nemcsak tanítványainak, hanem az egész magyar zeneszerzésnek lett ki nem apadó forrása: amellet, hogy ma már a harmadik cimbalmos-generáció élteki hangszerét, ihletése nyomán szinte végtelen számban sorjáznak az új alkotások, nagy sikerű zenei bemutatók is.

Szirányi János
Bartók Béla Emlékház

Ajánlott irodalom: Homolya István: *Rácz Aladár*. Hungaroton, Bp., 1978.; Kroó György: *Rácz Aladár*. Bp., 1979.

Rippl-Rónai József

(Kaposvár, 1861. május 23.–Kaposvár, 1927. november 25.)

Gyógyszerészi oklevél birtokában kezdett művészettel foglalkozni. 1884–1887 között a müncheni akadémián tanult, majd Munkácsy Mihály segédje Párizsban. A századforduló táján figyeltek fel rá a francia festők, Paul Gauguin és a Nabik (próféták), vagy Aristide Maillol, a szobrász. Utóbbi tengerparti műtermében, Banyuls-sur-Merben hónapokon át dolgozott (1894). Magyarországon is ismertté vált, különösen sikeres 1906-os Könyves Kálmán Szalon-beli kiállítása után. Ekkor már néhány éve itthon lakik: 1902-ben visszatért Somogyuszálókra, majd szülővárosába, Kaposvárra, Lazarine Boudrionnal. Később felesége unokahúgát, Anellát is magukhoz veszik. Az első világháború kitöréséig sokat utazik külföldön, itthon pedig széles körű ismeretségi körre tesz szert, Andrássy Tivadar gróftól (akinek ebédlőt tervez) a *Nyugat* íróig, Ady Endréig vagy Medgyessy Ferenc szobrászig. A háború kitörésekor ismét Franciaországban találjuk, ahol őt is hadifogolytáborba zárják mint „ellenséget”. Kiszabadulva néhány hónapig haditudósító Szerbiában és Olaszországban. A háború után haláláig nemzetközi kitüntetések váltakoznak hazai és külföldi kiállításokkal.

Rippl-Rónai József
Ismeretlen fotográfus felvétele, 1904
MNM

Rippl-Rónai jelentőségét abban a pályáivben mérhetjük le, mely először tűnik fel a modern francia áramlatok képviselői közt, és utólag, ezzel a nemzetközi szellemiséggel emeli magasabbra a hazai kultúra színvonalát. Első fontos stíluskorszaka nyúlánk nőalakjaival, komor, sötét színeivel az art nouveau élvonalába került, majd a 20. század elején Cézanne és főleg Matisse (és a fauve-ok) újításait adaptálta jellegzetes foltfestészetével, ún. „kukoricás” stílusával. Tette ezt immár egy olyan magyar kisvárosi környezetben, melynek utánozhatatlan nosztalgiája Krúdy Gyula világához közelíti. (*Amikor az ember a visszaemlékezéseiből él*, 1904; *Apám és Piáček bácsi vörösbor mellett*, 1907; *Parkban festem Lazarine-t és Anellát, Hepiéknek melegük van*, 1910–1911. Ez a kép a festészeti fotóhasználat szép példája is.) Élete utolsó évtizedeiben jelentősek lírai felfogású pasztell arcképei (Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Móricz Zsigmond, 1923).

Hatalmas életművet hagyott hátra – nemcsak festményeket, hanem grafikákat és iparművészeti alkotásokat is (az Ernst Múzeum üvegablakai, üvegpoharak, gobelinek stb.).

Beke László
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Genthon István: *Rippl-Rónai József*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Bp., 1958; Bernáth Mária: *Rippl-Rónai József*. Gondolat Kiadó, Bp., 1976; *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1998.

Somogyi (Csizmazia) Károly

(Tiszaföldvár, 1811. április 1.–Esztergom, 1888. március 20.)

Somogyi Károly
Ellinger Ede felvétele, 1880 körül
MNM

Somogyi (Csizmazia) Károly már fiatalon a tudomány légkörében nevelkedett, hiszen anyja is fordított, apja pedig élénken részt vett a magyar irodalmi közéletben, írt, fordított és a *Hazai és Külföldi Tudósítások* munkatársaként dolgozott.

Pesten hallgatott teológiát. 1827-től nagyszombati papnövendék, 1834-ben szentelték pappá, Gyöngyösön kezdett dolgozni. 1840–1841-ben Szaniszló Ferenc mellett a *Religio és Nevelés* című lap segédszerkesztőjeként visszaköltözött Pestre. Felkérték a *Religio és Nevelés* szerkesztésére. 1847-ben az egyetem hittudományi kara teológiai doktorrá avatta *A törvények iránti engedelmességről különös tekintettel korunkra* (1841) című értekezéséért.

Közben megvette a váci nyomdát, s a szabadságharc alatt az összes forradalmi váci kiadványt itt nyomták. Később nyomdászával, Lukáts Lászlóval Pesten vásároltak nyomdát, ahol már gőzsajtóval nyomtattak. 1850–1851-ben Esztergomban hercegprímási levéltáros és könyvtáros. 1851–1860 között a Jó- és olcsó Könyvkiadó Társulat (azaz a későbbi Szent István-Társulat) alapítója, igazgatója, később igazgatója. 1856–1859 közt a Jó- és olcsó Könyvkiadó Társulat kiadványainak (ő adta ki például Ferenc József és Erzsébet esküvője alkalmából a gyönyörű kiállítású, páratlan nyomdai előállítású *Erzsébet-albumot*) és a *Családi Lapok*nak a szerkesztője. 1858-ban az Akadémia levelező tagjává választotta, székfoglalóját

A bölcsészet lényege és feladata címmel tartotta 1859-ben. 1860-ban a Szent István Társulat vezetésében komoly összeütközése volt Danielik Endrével, lemondani kényszerült, és huzamosabb ideig Rómában és több olasz városban kutatót. 1861-ben pozsonyi, majd 1865-ben esztergomi kanonokká nevezték ki. 1863-ban, a bécsi kormányzati elnyomás enyhülésével, újra a társulat elnökévé emelték, 1868-ig töltötte be ezt a tisztséget. 1865-ben, 1881-ben pedig főszékesegyházi főesperes lett.

A katolikus egyházvezetők konzervatív, ultramontán (azaz a pápa fennhatóságát hirdető) csoportjához tartozott, de később eltávolodott tőlük. Az önkényuralmi időszakban a katolikus oktatás, sajtó- és könyvkiadás terepén folyó munkának, valamint a szűk térre visszaszorított katolikus egyesületi életnek a megújítója és kiszélesítője volt. Komoly harcokat vívott a katolikus egyházvezetés más csoportjaival, elsősorban Danielik Endrével, aki több területen is sikerrel szorította ki őt.

A szegedi árvíz után 1880-ban a városnak ajándékozta több mint 40 ezer kötetes, igen értékes könyvtárát, melyért a Lipót-rend keresztjével tüntették ki, nevét pedig – tiszteletből – a városi könyvtár ma is őrzi. Komoly adományokat ajánlott fel közcélokra és jótékonyági célokra, például negyvenezer forintot juttatott – egyenlően elosztva – a pesti, az esztergomi és a nagyszombati gimnáziumoknak, valamint az esztergomi tanítóképezdének, illetve a budapesti Klotild-szeretet-háznak hater ezer forintot adományozott.

Élete végén visszavonultan munkáit és hagyatékát kezdte rendezni, de kiadásukra már nem volt ideje.

Császtyay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Móra Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete*. Szeged, 1923. és 1984.; Notter Antal: *A Szent István Társulat története*. Bp., 1904.; Vásárhelyi Júlia: *Emlékezés a könyvtáralapító Somogyi Károly kanonokra*. Szeged, 1940.

Teleki László gróf

(Pest, 1811. február 11.–Pest, 1861. május 7.)

Erdély egyik legjelentősebb, Magyarországon is birtokos protestáns arisztokrata családjába született. 1833-tól európai utazásra indult: Berlinben a nagy történész, Ranke egyetemi előadásait hallgatta, megfordult Hollandiában, Angliában is, de a leghosszabb időt Párizsban töltötte. Ekkor szilárdult meg liberális-demokratikus világnézete. Hazatérte után bekapcsolódott a politikai életbe. Ekkoriban irodalmi ambíciókat is dédelgetett: 1841-ben a Nemzeti Színház színpadán sikert aratott a császárkori Rómában játszódó drámája, a *Kegyenc*.

A negyvenes évek közepére a főrendi ellenzék egyik legradikálisabb tagja lett. 1844-ben a Védegyelet alelnökévé, 1845-ben az ellenzék szervezeti keretét adó Pesti Kör elnökévé választották. Ugyancsak ő lett az elnöke 1847-ben, a pártta alakulás folyamatában létrehozott Ellenzéki Körnek is. Az utolsó rendi országgyűlésen Teleki a felsőtáblán Batthyány Lajos oldalán az ellenzéki reformprogram azonnali életbe léptetését követelve.

A forradalom vívmányait, a felelős kormányt és az áprilisi törvényeket Teleki csupán kiindulópontnak tekintette. A továbbfejlesztés ösztönzésére az Ellenzéki Körből Nyáry Pállal létrehozta a Radical Kört. Az első népképviseleti országgyűlésen – ahol Abonyt képviselte – őt tekintették a Batthyány-kormányt balról bíráló, Béccsel szemben határozottabb fellépést követelő ellenzék szellemi vezérének.

A miniszterelnök Telekit kinevezte Magyarország párizsi követének. A szabadságharc idején Teleki egyre nagyobb önállósággal tevékenykedett, lényegében az ő kezében összpontosultak a magyar diplomácia szálai Nyugat-Európában. Sikeres volt a magyar ügy megismertetése érdekében kifejtett sajtó- és propagandatevékenysége.

A szabadságharc leverése után is tovább tevékenykedett a nemzetközi rokonszenv ébrentartása érdekében, a világ elé tárva a megtorlás tényeit és hátterét. (Távollétében őt is halálra ítélték.) 1851-től főként Svájcban tartózkodott. 1859-ben, amikor Ausztria észak-itáliai konfliktusa magyar szempontból új lehetőségekkel kecsegtetett, Párizsban Kossuth, Teleki és Klapka részvételével emigráns kormány alakult Magyar Nemzeti Igazgatóság néven. Ebben Telekinek jutott a hazai titkos szervezettel való kapcsolattartás.

1860 őszén angol útlevéllel, álnéven Drezdába utazott. A szász rendőrség letartóztatta és kiadta Ausztriának. Hazatérésekor Telekit óriási népszerűség fogadta. Az 1861 évi országgyűlésre főrendként személyes meghívót kapott, amit felmentésként értelmezett visszavonultságot vállaló fogadalmá alól. Elutasított minden Ausztriával köteendő esetleges alkut, és kijelentette, hogy az 1848-as állapotokat csak kiindulópontnak tekinti, amelyhez képest „mind alkotmányos, mind demokratiai jogegyenlőségi tekintetben” tovább kell lépni.

A többséget alkotó határozatiak azonban visszariadtak az egyezkedést elutasító programjuk szükségszerű belpolitikai következményeitől: a nemzetiségekkel való megegyezéstől. Teleki, miután még pártján belül is egyedül maradt álláspontjával, a súlyos dilemma elől öngyilkosságba menekült.

Teleki László
Barabás Miklós olajfestményének
részlete, 1867
MNM

Fónagy Zoltán

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Csorba László: *Teleki László*. Magyar Szabadelvűek. Bp., 1999.; Szabó Attila: *Teleki László*. In *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. Pálmány Béla. Bp., 2002.

Thirring Gusztáv

(Sopron, 1861. december 25.–Budapest, 1941. március 31.)

Thirring Gusztáv
Az Est felvétele, 1910
MNM

A budapesti egyetemen szerzett földrajz–természetrájk szakon diplomát, majd az embertan (antropológia) tan-széken kapott tanársegédi állást. 1888-ban a fővárosi statisztikai hivatalba került, amelynek 1894-től aligazgatója, majd 1906-tól húsz évig igazgatója volt. Új szempontú adatgyűjtéseket és feldolgozásokat kezdeményezett és valósított meg, megreformálta, illetve továbbfejlesztette a meglévő adatszolgáltató rendszereket.

Aktív tudományos és oktatói tevékenységet is folytatótt. A budapesti egyetemen 1897-től oktatta a demográfia-t. 1914-ben a Magyar Földrajzi Társulat alelnökévé választották. 1925 és 1931 között a Magyar Statisztikai Társaság elnöke volt. Alapító szerkesztője volt a *Városi Szemle* című várostudományi folyóiratnak 1908 és 1918 között.

A statisztikatudomány számos ágában, de kiváltképp a történeti demográfiában és a városstatisztikában fejtett ki nemzetközileg is nagyra értékelt munkásságot. Magyar, német, francia és amerikai szakfolyóiratokban több száz közleményt publikált. A világvárosá váló Budapest történetének kutatói számára máig megkerülhetetlenek a hatalmas adatmennyiséget lényeglátóan rendszerező-elemző összefoglaló munkái, mint a *Budapest félszázados*

fejlődése 1873–1923, illetve a *Budapest demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben*. A Nemzetközi Statisztikai Intézet megbízásából ő készítette el 1913-ban az európai nagyvárosok statisztikai évkönyvének első évfolyamát, majd 1927-ben – újraélesztve a világháború miatt félbeszakadt vállalkozást – a második évfolyamot.

Megőrizte érzékenységét a statisztika tárgya, azaz a társadalom életviszonyai, különösen annak aggasztó jelenségei iránt. Élénken foglalkoztatta a századelő legsúlyosabb szociális válságtünete, a kivándorlás: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* című könyve megjelenése idején (1904) a kérdés alapművének számított. Foglalkoztatta a születések csökkenése, a magas gyermekhalandóság, a szegény néprétegek lakáskörülményei, illetve a drágulás.

Munkásságának egyik fő területe a történeti statisztika volt. Elsőként elemezte tudományos igényvel a II. József által elrendelt népszámlálás eredményeit, foglalkozott a 18–20. századi városfejlődés folyamataival, valamint szülővárosa, Sopron történetével.

Értekes a földrajztudomány terén kifejtett tevékenysége is: megyeleírások, meteorológiai monográfia szerzője, de foglalkozott magyar expedíciók történetével is: könyvet írt az Afrika-utazó Magyar Lászlóról.

Aktívan részt vett a természetjárás szervezeti kereteinek kialakításában: egyik alapítója volt 1888-ban a Magyar Turista Egyesületnek, melynek titkára, majd elnöke lett. Ugyancsak elnök-ként vezette a Magyar Turista Szövetséget 1913–1923 között. Ő indította és szerkesztette hét évig a *Turisták Lapját*; kitűnő, több nyelven megjelent útikalauzt írt Budapest, illetve Sopron környékéről. A sokoldalú, intellektuális nyitottságát hosszú élete végéig megőrzött tudóst szülővárosában, Sopronban temették el az évszázadok óta ott élő családja sírboltjában.

Fónagy Zoltán

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára. In *Soproni Szemle* 1961.; Dr. *Thirring Gusztáv élete és munkássága. 1861–1941*. Szerkesztette Kovacsics József. Bp., 1962.

Tisza István gróf

(Pest, 1861. április 22.–Budapest, 1918. október 31.)

A történeti Magyarország utolsó nagyformátumú politikusa, a dualista berendezkedést megszilárdító Tisza Kálmán fia. Német egyetemeken tanult jogot, közgazdaságtant, Budapesten szerzett államtudományi doktorátust. 1886-tól 1906-ig a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője. Kezdetől hirdette egy várható nagy európai háborúra való felkészülés szükségességét; a magyar nemzetállam megtartását csak a Habsburg Monarchia keretében és a német szövetségben látta biztosítotttnak. Veszélyesnek tartotta a kiegyezési rendszer gyengítését célzó függetlenségi mentalitást, ugyanakkor Ausztriával szemben határozottan védelmezte az ország 1867-ben kiharcolt önállóságát. Konzervatív mentalitású liberális-ként gazdaságpolitikai írásaiiban is a piaci szabadverseny elkötelezett híve.

1903 és 1905, majd 1913 és 1917 között volt Magyarország miniszterelnöke. 1910-ben a '67-es erők új összefogásával megszervezte a Nemzeti Munkapártot. Tisza letörte a képviselőházi obstrukciót, megszavaztatta a rég esedékes véderőfejlesztési törvényt, az ellenálló képviselőket karhatalommal távolította el a Házból. Az ellenzék különösen a szélesebb szocialista és értelmiségi baloldal ekkor már őt tekintette „a reakció” erős, reprezentatív vezérégyéniségének.

Ferenc Ferdinánd trónörökös szarajevói meggyilkolása után a Monarchia többi vezető politikusával szemben egyedül ő ellenezte a Szerbia elleni háborút, ám német nyomásra (és Románia semlegességének német garantálása után) beleegyezett a hadüzenetbe. Állásfoglalása sorsdöntő lett, hiszen ekkor már ő volt Ausztria–Magyarország legtekintélyesebb politikusa, s a magyar kormányfő hozzájárulása elengedhetetlen követelmény volt. A hadbalépésért kezdetben országszerte ünnepték – aminek, tudjuk, nem örült –, utóbb őt tekintették fő felelősnek a háborúért.

Háborús miniszterelnökként mindent megtett a háború szükségleteinek kielégítéséért, ugyanakkor következetesen fellépett a hadvezetés, vagy egyes parancsnokok túlkapasái ellen, védte a magyar érdekeket a német hadvezetés egyes politikai törekvései ellen is. Példás munkabírással és felelősségtudattal igyekezett a háborús ország sűrűsödő bajait enyhíteni.

Az új uralkodó, IV. Károly Tiszát 1917 tavaszán felmentette tisztségétől. A parlamenti többséget alkotó ellenzék vezéréként azonban továbbra is kulcsszerepe volt a politikai életben. Királyi megbízottként járta be 1918 szeptemberében a Monarchia délszláv tartományait. Október 17-én drámai hatású parlamenti beszédben ismerte be a háború elvesztését; a nemzeti összefogást, a perszonálunió melletti teljes külügyi és hadügyi önállóságot, s a szervezett felkészülést jelölte meg egy méltányos béke elérésének feltételül. Egy újabb konzervatív tömörülésre épülő erőskezü kormányt szorgalmazott, attól várta a teljes bomlás megelőzését.

Az őszirozsás forradalom délutánján ismeretlen katonák meggyilkolták. Geszten temették a családi sírboltba. Tragikus halála jelképe lett a történelmi Magyarország összeomlásának.

Tisza István
Benczúr Gyula olajfestménye, 1915
MNM

Szász Zoltán

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szekfű Gyula: *Három nemzedék*. Bp., 1920, 1935., Hegedüs Lóránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Bp., 1941., Pölöskei Ferenc: *Tisza István*. Bp., 1985., Vermes Gábor: *Tisza István*. Bp., 1994., Tókéczki László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Bp., 2000.

Tóth Árpád

(Arad, 1886. április 14.–Budapest, 1928. november 7.)

Tóth Árpád az 1920-as években
Várkonyi Stúdió, sokszorosítás,
1930-as évek
MNM

Tóth Árpádot a *Nyugat*-nemzedék költői között tartjuk számon. Versei középpontjában a lírai én magánya, elszigeteltsége áll, művészete az impresszionizmussal hozható összefüggésbe: a versek tematikája általában egy-egy benyomás köré szerveződik.

1908-tól a *Nyugat* is közölte verseit, ahol kritikái folyamatosan megjelentek, később színikritikusként, újságíróként dolgozott, több lapban is publikált. Első kötete, a *Hajnali szerenád* 1913-ban, a második, a *Lomba gályán* 1917-ben jelent meg, melyet Hatvany Lajosnak dedikált. Ugyanettől az évtől az *Esztendő* című revü segédszerkesztője, a lap megszűnése után elsősorban műfordítással foglalkozott. 1918-ban a Vörösmarty Akadémia titkára, majd 1921-ben *Az Est* munkatársa lett, és megjelent harmadik kötete, *Az öröm illan*. Többször kiújuló tüdőbaját Hatvany Lajos támogatásával szanatóriumokban gyógyíttatta. Megnősült, lánya Tóth Eszter, aki maga is költő, író, műfordító. 1923-ra készült el Baudelaire *Les Fleurs du Mal* (*A romlás virágai*) kötetének magyar fordítása, mely Tóth Árpád, Babits Mihály és Szabó Lőrinc közös munkája. Önálló fordításgyűjteménye *Örök virágok* címen látott napvilágot, amelyben Villontól Mallarméig, Goethétől Rilkéig, Milontól Browningig válogatta össze versátültetéseit, kötetei alapján a századelő egyik legnagyobb hatású műfordítójaként tartjuk számon. Negyedik verseskötete, a *Lélektől lélekig*, posztumusz jelent meg 1928-ban. Korai halálát tüdőbaja okozta.

Költészetének jellegét az elégikus hangoltság és a zeneiség határozza meg. Versei a dekadencia hagyományához kapcsolódva, főleg a lírai hős elcseszttségét, magányát tematizálják (*Lélektől lélekig*). Költeményei többnyire egy-egy hangulatot, lelkiállapotot jelenítenek meg, így hangnemük homogén. Lírai beszédmódjára a választott poétikai eljárások bravúros használata jellemző, a versek nyelve a megjelenített hangulat tartalmát igyekeznek visszaadni, elsősorban a gyakori jelzőhasználattal. A Verlaine nevéhez kapcsolódó zenei vers nagy hatással volt költészetére, az esztétizmus dekoratív törekvései mellett a virtuóz rímtechnika, a különleges trópusok használata, meglepő azonosítások, metaforák, szinesztéziák jellemzik poétikáját. Szerelmi lírája életszeretetének legerőteljesebb megnyilatkozásai (*Esti sugárkoszorú*). Nagy hatásúak a leíró költeményei, melyek a városi környezetet vagy a természetet a színek és a fény játékának színtereként jelenítik meg (*Kövrüti hajnal*). Gyakran a hétköznapi világtól eltérő esztétizált világot teremt verseiben, a konkrét látvány látomás felé való elmozdításával (*Elégia egy rekettyebokorhoz*). A megszemélyesítések a leírásnak antropomorff jellegűt adnak, így a tárgyi-természeti és az emberi kategóriájának vegyítése nyomán a leírás a megszólaló lírai én lelkiállapotának szinte közvetlen megjelenítőjévé válik.

Horváth Zsuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Rába György: *A szép hűtlenek*. Bp., 1969.; Barta János: Fény, szín, hang, lélek. Tóth Árpád költői képeiről. *ItK* 1986/3.; Tamás Attila: Tóth Árpád költészete és a századeleji stílusrányzatok. *ItK* 1986/4.; Nemes Nagy Ágnes: Tóth Árpád: Elégia egy rekettyebokorhoz. In Nemes Nagy Ágnes: *Szó és szótlanság*. Bp., 1989.; Németh G. Béla: *Kérdések és kétségek*. Bp., 1995.; *Lélektől lélekig. In memoriam Tóth Árpád*. Szerk. Márkus Béla. Bp., 2006.

Verzár Frigyes

(Budapest, 1886. szeptember 16.–Arlesheim, [Svájc], 1979. március 13.)

Középiskolai és egyetemi tanulmányait szülővárosában végezte, az első világháború kitörésének évében habilitáltak magántanárrá a „kísérletes kórélettan” tárgyköréből. 1918 őszén IV. Károly király három professzort nevezett ki Kenézy Gyula mellé a megalakított debreceni tudományegyetem orvosi karára, köztük a 32 éves Verzár Frigyeset, aki Vészi Gyula korai halála után az Élettan és Kórtan professzora lett.

Az 1920/21. tanévben dékán, 1927/28-ban az egyetem első rektora. Munkabírása figyelemre méltó: 1926-ban az Élettan és Kórtani Intézet irányítása mellett megszervezte és tervezte az MTA keretében működő Tihanyi Biológiai Kutató Intézetet. 1930-ban hívták meg a Baseli Egyetem élettani intézetének élére, amelyet az 1956-ban történt nyugdíjazásig töltött be. Nyugdíjazása után ő lett a nemzetközi gerontológiai társaság biológiai szekciójának főtítkára, megszervezte a Kísérletes Gerontológiai Kutató Intézetet, amelynek igazgatója maradt haláláig.

Fő kutatási területei: a táplálkozás élettana, a légzésszabályozás, a mellékvesekéreg hormonjainak működése, valamint és főként a foszforilációs anyagcsere-folyamatok vizsgálata. Ő mutatott rá, hogy e bélbolyhok szivattyúszerű szívó hatást fejtenek ki. A bélben történő felszívódásnál az epesavak mind alkalikus, mind gyengén savi reakció mellett a zsírsavakkal vízben oldható, felszívódásra alkalmas vegyületeket képeznek. A bélnyálkahártya foszfátáze enzimet tartalmaz, amely a mellékvesekéreg hatóanyagának szabályozása folytán elősegíti a cukrok foszforilálási folyamatát, s ezzel alkalmassá válik a felszívódásra. Ezen túlmenően foglalkozott az öregedés biológiájával; véleménye szerint a kollagénrostok fiziko-kémiai tulajdonságai változnak meg alapvetően. Részt vett az Egészségügyi Világszervezet jogelődjének munkájában. Ő volt a táplálkozási program kidolgozására létrehozott bizottság elnöke.

Főbb művei: *Életről, betegségről és halálról* (Bp., 1925); *Probleme und Ergebnisse auf dem Gebiete der Darmresorption* (London, 1936); *Absorption from the intestine* (London, 1936); *Die Funktion der Nebennierenrinde* (Basel, 1939); *Lehrbuch der inneren Sekretion* (Liestal, 1948).

A külföldre került magyar orvosok közül Szent-Györgyi Alberthez és Selye Jánoshoz hasonló sikert és megbecsülést ért el. Nevét viseli a 2007-ben létrehozott Demján Sándor Alapítvány Verzár Frigyes Ösztöndíja.

Verzár Frigyes
Ismeretlen fotográfus
felvétele, 1920 körül

Szállási Árpád

Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum

Ajánlott irodalom: Árvay Sándor: Emlékezés Verzár Frigyesre születése centenáriumának esztendejében. *Orvosi Hetilap* 1986.; Zs. Nagy Imre: *Dr. Verzár Frigyes (1886–1979)*. Debrecen, 1995.; Róbert László: 120 éve született Verzár Frigyes, a kísérleti gerontológia megalapítója. Visszatekintés egy fél évszázadra. *Magyar Tudomány* 2007.

Zlamál Vilmos

(Morsitz [Morvaország], 1803. június 21.–Budapest, 1886. november 11.)

Zlamál Vilmos
Ismeretlen művész olajfestménye,
1880-as évek
Állatorvostörténeti Gyűjtemény

A Pesti Egyetem Orvos Karán az Állatgyógyászati Tanszék és Állatgyógyintézet nyilvános rendes tanára, majd az önálló Pesti Állatgyógyintézet igazgatója, az első magyar országos főállatorvos (regni veterinarius), miniszteri osztálytanácsos, az MTA levelező tagja.

Tanulmányait Kremsierben és Bécsben a Josephinumban végezte, ahol katonai seborvosi képesítést szerzett. Temesvárra helyezték katonaeorvosnak, de a határszéli ezredek állategészség-rendészeti feladatainak szervezése és irányítása is az ő feladata lett. A kelet felől betörő marhavész járványok jelentkezéséről, leküzdéséről küldött járványügyi jelentései alapján Lenhossék protomedicus támogatásával 1838-ban elnyerte a regni veterináriusi állást.

Kísérleti úton is bizonyította a marhavész átolthatóságát, amely mind állategészség-rendőri, mind tudományos szempontból nagy jelentőségű volt. Járványtérképet, „marhavész abroszt” készített. Járványtani statisztikai alapokon leírta a magyar szürke marhák keleti marhavész „ragályanyagával” szembeni rezisztenciáját a nyugati fajtájú szarvasmarhák fogékonyágához képest. Felfedezte a marhavész kiütéses alakját, és védőoltások bevezetését javasolta a járvány leküzdésére. Közreműködött az első magyar állategészségügyi törvény (1874. évi XX. törvény-cikk) kidolgozásában. Zlamál Vilmos megérte, hogy

Magyarország a keleti marhavésztől véglegesen megszabadult 1881-ben.

Zlamál 1838-ban még nem tudott magyarul, 1841-től azonban már magyar nyelven tartotta előadásait az orvos- és sebész-növendékeknek, valamint a cursus hippiatricae résztvevőinek. Hosszas küzdelmet folytatott az oktatói létszám emelése és az intézmény önállóvá válása érdekében. 1848-ban az Országos Közegészségügyi Tanács tagjává választották, ő készítette el az állategészségügy országos rendezésére vonatkozó törvényjavaslatot. Tanítványaiból nemzetőr századot szervezett, és Balassa sebész professzorral tábori sebészi tanfolyamot tartott. A megtorlások idején – a szabadságharcot honvédként végig szolgáló 17 éves fiával együtt – a hírhedt pesti Újépületbe hurcolták. 1853-ban menesztették a közben önállósult (1851) Pesti Állatgyógyintézet éléről, katedráját csak 1856-tól foglalhatta ismét el. Ez időtől sorra jelentek meg állatgyógyászati szakkönyvei, szaklapokban közzétett értekezéseinek száma meghaladja a százat. Fő műve *Részletes állatkór és gyógytan, különös tekintettel a járványos kórokra s az állatorvos-rendészetre* címen jelent meg. Több külföldi intézmény is tiszteletbeli tagjává választotta.

Tanári működésének 40 esztendeje korszakot jelent az állatorvos-tudomány és állategészségügy történetében, a magyar állatorvos képzés színvonalának emelésével, az állatorvosi pálya társadalmi rangjának, megbecsülésének kivívásával.

Sótonyi Péter
Szent István Egyetem Állatorvosi Kar

Ajánlott irodalom: Dr. Gyóry Tibor: *Emlékezés morvai Zlamál Vilmosra*. Különlenyomat a Közlemények az összehasonlító élet- és kórtan köréből, XXII. kötet; Fehér György: *Biographia*. Bp., 2007.; Holló Ferenc: *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás 1787–1987*, Bp., 1987.; Kovács Ferenc: *Emlékezés dr. Zlamál Vilmosra, születésének 170. évfordulóján*. *Magyar Állatorvosok Lapja* 1974. 29/2.; Kiss László: *Az idősebb és az ifjabb Zlamál Vilmos szerepe a veterinárius és a humán medicina fejlődésében Magyarországon*. *Orvosi Hetilap* 2003. 144/45.

További évfordulók

ACHIM L[iker] András (Békéscsaba, 1871. március 15.–Békéscsaba, 1911. május 14.) **politikus, gazdálkodó.** Jómódú gazdaként 1898-tól tagja Békés megye közgyűlésének, később megszervezte a békéscsabai Általános Népegyletet. 1905-ben az Ujjászervezett Szociáldemokrata Párt országgyűlési képviselője lett, majd alapító tagja a Magyarországi Parasztpártnak, alapítója, szerkesztője a *Paraszt Ujságnak*, kiadója a *Földművelők Lapjának*. 1906-ban újraválasztják Békéscsabán, de mandátumát a Kuria megsemmisíti. 1908-ban nagy országos parasztkongresszust szervezett Békéscsabán. Népszerűsége különösen Békés magyar és szlovák földművelői körében volt rendkívüli, 1910-ben újból képviselővé választják Békéscsabán. A helybeli tekintélyes Zsilinszky családdal régi ellentéte elmérgesedett, az indulatos Achim goromba laptámadásai miatt a Zsilinszky fiúk (Endre és Gábor) otthonában dulakodás közben revolverrel halálosan megsebesítették. Achim már életében jelképe lett a parasztság önálló politikai föllemelkedését célzó demokratikus útkeresésnek. (*Szász Zoltán*)

ALBERT Ferenc (Klagenfurt, 1811. január 1.–Eger, 1883. augusztus 9.) **csillagász, helytörténész, naptárszerkesztő.** A gellérthegyi csillagvizsgáló munkatársa, s ezzel párhuzamosan 1841-től a pesti egyetemen a csillagászat és geodézia rk. tanára, majd 1851-től az egri csillagda igazgatója volt. Neki köszönhető, hogy a szabadságharc idején kimentette az értékes műszereket a gellérthegyi intézetből. 1860-tól az *Egri Értesítő* című hetilap szerkesztője volt. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1868-as egri vándorgyűlésének szervezője. Erre az alkalomra jelent meg értékes megyetörténeti monográfiája is. (*A. Szála Erzsébet*)

AMBRÓZY Béla báró (Temesgyarmat, 1838.–Temesvár, 1911. január 18.) **méhész, cs. kir. kamarás, országgyűlési képviselő.** A katonai szolgálata idején, Itáliában ismerkedett meg a méhészettel. Ezt követően a család Vas megyei birtokán gazdálkodott, és ott fordította figyelmét véglegesen a méhészetre felé. Tanulmányokat folytatott a magyaróvári és a hohenheimi akadémián és a lipcsei egyetemen. Temes vármegyei birtokán 1200

családos, jelentős haszonnal működő méhészetet létesített. Meghatározó szerepet vállalt az okszerű méhészet terjesztésében és szervezeti háttérének megteremtésében. 1875-ben Grand Miklóssal megalapította a Délmagyarországi Méhészegyesületet és folyóiratát, az *Ungarische Bienét*. Az Országos Méhészeti Egyesület Ambrózy szorgalmazására 1878-ban jött létre, mely tiszteletbeli alelnökévé választotta. 1881 és 1884 között a *Magyar Méh* című egyesületi folyóiratot szerkesztette. Széles körű tevékenysége kiterjedt a hazai méhészeti kiállítások szervezésére, külföldiekre való részvételre, előadások tartására. 1896-ban jelent meg *A méh* című, a modern méhészet egészét felölelő összefoglaló műve, mely három kiadást ért meg. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1896-ban nevezte ki a tárca méhtenyésztésügyi szaktanácsadójává. (*Szabó László*)

ANDRÁSSY KURTA János (Kiskőh [Chișcău, RO], 1911. november 23.–Budapest, 2008. szeptember 29.) **éremművész, szobrászművész.** 1931 és 1935 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola szobrász szakára jár, majd Medgyessy Ferenc műtermében dolgozik. 1931-től szerepel műveivel kiállításokon. Részt vett a Múcsarnok, a Nemzeti Szalon csoportkiállításain, a Képzőművészek Új Társasága és az Új Művészek Egyesülete tárlatain. 1945 után kiszorul a művészeti életből, csak 1954-től kap újból megbízásokat, s állít ki ismét. A szobrászaton kívül fest és grafikákat alkot. Művészettel foglalkozó írásai folyóiratokban, napilapokban jelennek meg. 1975-ben életművét Sárospataknak adományozta, 1981-ben Sárospatak díszpolgára lett, állandó kiállítása 1982-ben nyílt meg a Sárospataki Képtárban. (*Aknai Katalin*)

ASBÓTH Sándor (Keszthely, 1811. december 18.–Buenos Aires, 1868. január 21.) **mérnök, honvéd alezredes, az amerikai polgárháborúban dandártábornok** az északi hadseregben. A selmecbányai Bányászati Akadémián és a pesti egyetem Institutum Geometricumában szerzett mérnöki képesítést. Néhány évi kadetszolgálat után vízépítő mérnökként állami szolgálatba lépett: részt vett az Al-Duna szabályozásában és a Lánchíd építésében is. 1848 nyarán önkéntesként lépett be a honvédségbe.

Decembertől már vezérkari századosként, Vetter tábornok mellett vett részt a délyvidéki harcokban, majd a tavaszi hadjáratban. Április végén a hadügyminisztériumba vezényelték, június 12-től Kossuth Kormányzóelnöki Hivatalának Katonai Irodáját vezette, miközben alezredesi rangig emelkedett. A szabadságharc bukásakor ő irányította a korona elrejtését Orsovánál, majd szárnysegédként követte Kossuthot a törökországi emigrációba. 1851-ben az Egyesült Államokban telepedett le, New York város alkalmazásába lépett mérnökként. (Tervei alapján épült a Central Park.) Az 1861-ben kitört polgárháborúban az északiak oldalán harcolva dandártábornoki rangig emelkedett. Fejsérülése miatt megvált a hadseregtől. 1866-tól haláláig diplomataként képviselte az Egyesült Államokat Argentínában. (Fónagy Zoltán)

BAKODY Tivadar József (Győr, 1825. május 4.–Budapest, 1911. március 29.) **orvos**, gyógytestnevelő, a **magyar tornamozgalom úttörője**, a homeopátia művelője. 1860-ban a leMBERGI egyetemen tanított, a következő évben visszatért Magyarországra, s már 1861-ben kiadta az *Országos testgyakorlat* című könyvét. 1863-ban ő hozta létre az első hazai nyilvános tornacsarnokot, két évre rá megalapította a Pesti Tornaegetet. A homeopátia egyik neves magyarországi híve és elterjesztője volt, ebben a témakörben jelent meg *A hasonszenvészet jogigényei a tudomány és az emberiség érdekében* című munkája 1868-ban Pesten. Ezt a tárgyat tanította a Tudományegyetem Orvosi Karán is, ahol 1873-tól 1905-ig a hasonszenvészet rendkívüli tanáraként dolgozott, emellett a Bethesda Kórház és a Rókus Kórház főorvosa volt. 1873 és 1875 között a *Hasonszenvi Lapokat* szerkesztette. (Kapronczay Károly)

BÁNFFY Dezső báró (Kolozsvár, 1843. október 28.–Budapest, 1911. május 24.) **politikus**, az első erdélyi születésű **miniszterelnök**. Berlinben és Lipcsében tanult, 1875-től Szolnok-Doboka, 1890-től Beszterce-Naszód megyék főispánja („dobokai basa”). 1892–1895 között a képviselőház udvarhú elnöke, 1895–1899 között miniszterelnök. Ő fogadtatta el az utolsó egyházpolitikai reformtörvényeket, véglegesítette a polgári igazságszolgáltatás kiépítését, szabályozta a munkaadók és mezőgazdasági munkások jogviszonyát. Nevét különösen a Millenáris megünneplése (1896) tette emlékezetessé, valamint a szocialista és nemzetiségi mozgalmak addig szokatlan ke-

ménységű üldözése, továbbá az 1896. évi erőszakos választások. Képviselőként később nagy fordulattal az ellenzéki koalíció (1904) vezérőb-bizottságának tagja lett; 1910-től a Választójog Országos Szövetségének alapító elnöke. A korabeli baloldal szerint „a legzásiaibb politikusból lett az ország legeurópaibb politikusává”. (Szász Zoltán)

BÁNYAI János (Kézdivásárhely, 1886. november 6.–Székelyudvarhely, 1971. május 13.) **geológus**, **muzeológus**, a Székelyföld ásványvizeinek kutatója volt, e témakörben több műve is megjelent. 1916-tól a székelykeresztúri tanítóképző tanára volt, 1931-től Székelyudvarhelyen tanított. Ő alapította és szerkesztette a *Székelység* című folyóiratot (1931–1944). Létrehozta a Borvízkutató Intézetet, s expedíciókat kezdeményezett a Hargita kutatására. Értékes munkája az 1957-ben, Bukarestben kiadott *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványkincsei* című kötete. (Paczolay Gyula)

BARCZA Gedeon (Kisújszállás, 1911. augusztus 21.–Budapest, 1986. február 27.) **tanár**, **sakkozó**, a magyar sakkolás egyik legnagyobb egyénisége. Iskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, majd itt járt egyetemre is. Debrecenben kezdett el komolyan sakkozni, és csak 1936 őszén költözött Budapestre. A válogatott tagjaként nyolc sakkolimpián (1936–1968) és három Európa-bajnokságon (1961–1970) vett részt. Nyolcszor nyert magyar bajnokságot. Kétszer bejutott a zónaközi döntőbe. 1949-ben kapta meg a nemzetközi mesteri, 1954-ben a nemzetközi nagymesteri címet. Jelentős volt szakirodalmi tevékenysége is. Rövid ideig a *Népsport*, majd a *Magyar Sakkélet* főmunkatársaként 1951-től 1972-ig dolgozott. Több nyelvre lefordított könyvei ma is a sakkirodalom klasszikusainak számítanak. Különleges gondossággal megírt cikkein számos nemzedék nőtt fel, elismert edző volt. Nevéhez fűződik a Barcza-rendszer kidolgozása. Pozíciós sakkozói felfogással játszott, kedvencei a huszárok voltak, oly sokszor hallottuk „Gida” bácsitól, hogy „A sakkjátszma célja nem a mattadás, hanem a huszárvégjáték!” A leghosszabb ideig a Tipográfia egyesületben edzősködött Bán Jenővel. Országos hírv előadásaira zsűfolásig megtelek az előadótermek, ahogy a rádióban és a televízióban is átütő sikerrel szerepelt minden alkalommal. (Szabó Lajos)

BÁSTILajos (Keszthely, 1911. november 17.–Budapest, 1977. június 1.) **színész**, Kossuth-díjas, érdemes és kiváló művész. 1935-ben diplomázott, s a Belvárosi Színházban kezdte pályáját. 1937-től a Vígyszínház szerződöttete, de a zsidótörvények miatt egyre ritkábban léphetett színpadra. 1941-ig a Magyar és az Andrassy Színházban még játszhatott, ezután azonban a háború végéig nem kapott szerepet. Munkaszolgálatos volt; közben könyvkiadással és -írással foglalkozott, verses hanglemezt készített, és baloldali művészek rendezvényein szerepelt. 1945–1977 között a Nemzeti, 1968–1972 között a Vígyszínház tagja volt. 1953–1960 között beszédművészetet tanított a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Első szerepkörében hősszerelmes volt; remek hangjának köszönhetően számos zenés szerepet is kapott; közülük a legjelentősebb a *My Fair Lady* Higginse volt. A háborús tapasztalatok hatására fokozatosan kibontakozott drámai ereje, mély jellemábrázoló készsége. Drámai alakításai közül kiemelkedik Madách Ádámjának, Katona Bánk bánjának vagy a *Föltámadott a tenger* című filmben Kossuthnak a megformálása. Számos filmben alkotott maradandót (pl. *Katonazene*, *A kőszívű ember fiai*, *Butaságom története*, *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*). (*Slíz Mariann*)

BÁTHORY István somlyai (Szilágysomlyó, 1533. szeptember 27.–Grodno (Lengyelország) 1586. december 13.) **erdélyi fejedelem** (1571–1586), **lengyel király** (1576–1586). Politikai pályáját az 1560-as évek Erdélyben kezdte mint János Zsigmond hadainak vezére, tanácsosa és diplomatája. 1571-ben Erdély fejedelmévé választották. Keménykezű uralkodó volt. A Török és a Habsburg Birodalom közötti okos egyensúlypolitikával megszilárdította Erdély államiságát. 1575-ben ellenfelével, Habsburg Miksával szemben a lengyel rendek nagyobb részének támogatásával szerezte meg a lengyel trónt. Lengyelországi uralkodása igen sikeres volt, népszerűségét növelték a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen viselt, területi nyereséggel záruló háborúk. A lengyel történelem legnagyobbjai között tartják számon. A krakói Wawelben temették el. Személyiségét a humanista műveltség nagyrabecsülése és megingathatatlan katolikus vallásosság határozta meg. (*Oborni Teréz*)

BÉKESSY János, [**Hans Habe**] író, újságíró (Budapest, 1911. február 12.–Locarno, 1977. szeptember 30.). Újságírói pályája 1929-ben kezdődött Bécsben riporterként, ahol tu-

dósítója volt több magyar lapnak. Itt használta először a Hans Békessy kezdőbetűiből alkotott Habe nevet. Első regénye a *Drei über die Grenze* (1937). A háború alatt az Amerikai Egyesült Államokban élt, Európába az amerikai hadsereg sajtótisztjeként tért vissza. Különböző németországi lapok főszerkesztője volt (*Neue Zeitung*, *Münchener Illustrierte*). 38 regénye jelent meg, a legtöbbje világnyelveken is. A *Küldetés* című regényéből Szántó Erika rendezett filmet. (*Horváth Zsuzsanna*)

BÉRI BALOGH Ádám kuruc brigadéros. 1664/1669 körül született dunántúli köznemesi családban. Fiatalon gyalogos vajdaként (százados) szolgált a Balaton-felvidéki Csobánc várában. Az 1690-es évek közepétől közigazgatási tisztségeket viselt Sopron és Vas vármegyében. 1704 januárjában csatlakozott a Dunántúl elfoglalására érkező Károlyi Sándor generális kurucjaihoz, és azonnal lovas ezerszázados (ezredes) kinevezést kapott. A változó szerencsével zajló dunántúli harcok idején megingott, és nemegyszer visszatért az uralkodó hűségére. 1705-től azonban az egyik legbátrabb kuruc lovastisztként tartották számon. A Győrvar-egervári győztes csata (1706) után két évvel brigadérosi (ezredes és tábornok közötti rangfokozat) kinevezése, dekrétumát végül 1708-ban állította ki II. Rákóczi Ferenc fejedelem. 1710 októberében császári fogságba esett, hadbíróság elé állították, és mint „megátalkodott esküszegőt” 1711. február 6-án kivégezték Budán. (*Varga J. János*)

BOLZA Pál gróf (Tiszakürt, 1861. augusztus 18.–Somogyhárshegy, 1947. június 8.) Olasz származású, Magyarországon letelepedett család tagja, **kertépítő**, **tajkertetész**, a szarvasi kastély és a birtok örököse, az arborétum, a „Pepi-kert” kitalálóját. A kert nevét ifj. Bolza Józsefről, Pepi grófról kapta, ő kezdte meg annak kialakítását. Pál nagybátyjától, Józseftől megkapta a jelenlegi Arborétum területén lévő „ligetes, fás legelőt”, ahol aztán a Körösök szabályozásának befejeztével, az 1890-es években kezdte meg a nagyobb arányú telepítést. Az Anna-ligeti park sok értékes fáját ültette át a mai helyére, illetve számos növényritkaságot hozott, hozatott a világ minden tájáról. Be akarta bizonyítani, hogy az Alföld legszegényebb táján is meg lehet honosítani más éghajlathoz szokott növényeket és biztosítani egészséges fejlődésüket. Az Arborétumban több mint ezer faj és változat fa, cserje, évelő virág található. Kertjének felügyeletét az 1940-es

években az államnak ajánlotta fel. Az államosítást követően az Arborétumnak számos gazdája volt. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karának felügyeletében működik. (Sragner Márta)

BUDENZ József (Rasdorf, 1836. június 13.–Budapest, 1892. április 15.) **nyelvész, egyetemi tanár, királyi tanácsos.** Apja németországi tanító volt, ő Marburgban és Göttingában járt egyetemre, s csak felnőtt korában, két hónap alatt tanult meg magyarul, mégis ő lett az egyik legelső és legismertebb összehasonlító nyelvészünk. 1858-ban doktorált indogermán nyelvészetből és archeológiából. 1856-ban lakószomszédjától, Nagy Lajos kolozsvári unitárius gimnáziumi tanártól kezdett magyarul tanulni. Levelezést kezdeményezett Hunfalvy Pállal, a magyar összehasonlító nyelvészet jelesével, a török nyelv elsajátításába kezdett, s hamarosan át is költözött Budapestre, majd németet és görögöt tanított Székesfehérváron. 1868-ban habilitált magyar–ugor összehasonlító nyelvészetből. Meggyőződése szerint – elsősközt – a magyar nyelv származását a finnugor és uráli nyelvekhez kötötte, és ezt próbálta bizonyítani. Az 1880-as években óriási csatározást folytatott a Vámbéry Ármin-féle nyelvészeti iskolával, amelyik a magyar–török nyelvrokonságot vallotta. Ennek eredményeként is jelentette meg a *Magyar–ugor szótárt* és *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* című munkáját. Tanítványa volt híres nyelvtörténészünk, Simonyi Zsigmond. Kutatási eredményeit tanította is, 1872-től az újonnan alapított altáji összehasonlító nyelvészeti tanszék vezetője. Az MTA 1861-ben választotta tagjai közé. (Ujváry Anna)

CLARK Ádám (Adam Clark) (Edinburgh, Skócia, 1811. augusztus 14.–Buda, 1866. június 23.) mérnök, **hidépítőmester**, az 1849-re elkészült Lánchíd és az 1857-ben felavatott Alagút építésének vezetője. Magyarországon telepedett le. 1848-ban Széchenyi István mellett miniszteriumi műszaki tanácsos volt. 1839-ben kapott megbízást névrokonától, Tierney William Clarktól, a Lánchíd tervező főmérnökétől, a híd megépítésének vezetésére. A szabadságharc idején, mikor Hentzi osztrák tábornok fel akarta robbantatni az épülő Lánchídat, Clark kinyitatta a Duna és a Lánchíd lánckamrái közt levő szilipeket, a szivattyúkat össztöretre, s így a híd kisebb sérüléseket elszenvedve, lényegében ép maradt. 1852-ben megtervezte a budai váralagutat, s vezette annak építését. Ő tervezte a

Karácsonyi-palotát és a lipótmizei tébolydát is. Közreműködött a Drezda melletti pirnai híd, a leitmeritzi Elba-híd, egy bécsi Duna-híd építési munkáinál is. (V. Molnár László)

CZINKA Panna (Sajógömör, 1711–1772) legendás magyar cigányzenész, az első mai értelemben vett **cigányprímás**. Életrajzi adatait főként elbeszélésekből és későbbi leírásokból ismerjük. A muzsikus apától származó kislány rendkívüli zenei képességeire földesura, Lányi János is felfigyelt, s olyannyira elbűvölte a kilenc esztendő gyermek hegedűjátéka, hogy Rozsnyóra, a város jeles karnagyához küldte zenét tanulni. Panna néhány esztendő alatt mind hegedűjátékban, mind zeneszerzésben és hangszerelésben meghaladta mestere tudását – így hazament szülőfalujába, s önálló muzsikuseletet kezdett. Tizennégy esztendősen férjhez ment egy nagybőgős zenészhez, majd férjével és annak két testvérével – egyik kontrás, másik cimbalmos – 1728-ban megalapította saját „bandáját”. Bár Czinka Panna feltételezhetően termékeny dalszerző is lehetett, sőt az 1800-as évek végén Káldy Gyula *A régi magyar zene kincsei* című gyűjteményben – Fáy István nyomán – jó néhány közismert dalt és nótát határozottan neki tulajdonított, később mindegyikről kiderült, hogy a 19. század elején keletkeztek. Így hiteles szerzeménye nem maradt az utókorra. (Szirányi János)

DARÁNYI Kálmán, pusztaszentgyörgyi és tetétleni (Budapest, 1886. március 22.–Budapest, 1939. november 1.) **politikus, miniszterelnök** (1936–1938). A budapesti egyetemen államtudományi doktori címet szerzett 1909-ben, majd közigazgatási pályára lépett. Az I. világháborúban az orosz, majd a román fronton szolgált 1917-ig, azután Zólyom vármegye főispánja lett (1917–1918). 1920-tól 1927-ig több megye főispánja volt. 1927-től haláláig a változó nevű kormánypárt országgyűlési képviselője. 1928–1935 között miniszterelnökségi államtitkár, majd a Gömbös-kormány földművelésügyi minisztere (1935–1936). Miniszteri gazdaságfejlesztő sikerei (az erdőről és a természetvédelemről, a hitbizományok reformjáról, az Országos Földhivatalintézet létesítéséről és a telepítésekről szóló törvények) következtében, Bethlen István gróf és konzervatív csoportja támogatásával lett miniszterelnök azzal a feladattal, hogy megállítsa a Gömbös miniszterelnöksége alatt megindult jobbatolódást és változtasson az egyoldalú német orientáción. Betiltatta a szélsőjobboldali pártokat,

vezetőiket börtönbe vettette, külpolitikájában az olasz–jugoszláv–magyar–lengyel együttműködés kiépítésén fáradozott. Hitlernél tett látogatása (1937. november), majd az Anschluss (1938. március) után politikája látványos fordulatot vett: szorgalmazni kezdte a szoros szövetséget a Harmadik Birodalommal, titkos egyezkedésekbe kezdett a nyilasokkal, támogatást ígérve nekik, győri beszédében egymillió pengő fegyverkezési programot hirdetett meg, s ő terjesztette be az első zsidótörvényt. Támogatói így ellene fordultak, Horthy menesztette, de csak rövid időre vonult vissza: 1938 decemberében a képviselőház elnöke lett. (Póto János)

DUKAI TAKÁCS Judit (Duka, 1795. augusztus 9.–Sopron, 1836. április 15.) **költőnő**. Berzsényi feleségének unokanővére. Jómódú vidéki birtokos családba született, remek nevelést kapott. Már fiatalon kiderült költői tehetsége, kéziratban terjedő verseit Malvina név alatt írta. Költeményeinek stílusa folyamatosan alakult: kezdetben a népdal volt rá hatással (holott ekkoriban a folklórelemek még nem volt szokás bevonni a magas költészeti alkotásokba), majd klasszicista stílusban verselt. 1817-ben Festetics György gróf, az irodalom pártfogója meghívta a keszthelyi Helikon-ünnepélyre, ahová a magyar költészet és irodalom jelesei voltak hivatalosak. Berzsényi Dániel verses episztolát írt hozzá is, és ugyanebben az évben levelében ő hívta fel Kazinczy Ferenc figyelmét is a költőnőre. Ekkortól versei nyomtatásban is megjelentek az *Erdélyi Múzeumban*, a *Helikonban*, az *Aurorában*. 1818-ban ment férjhez, családi élete szeretetteljes volt, férje 1830-ban bekövetkezett haláláig éltek boldog házasságban. 1832-ben másodszor is férjhez ment Patthy István ügyvédhez. (Ujváry Anna)

ÉNEKES István (Budapest, 1911. február 20.–Budapest, 1940. január 2.) **olimpiai bajnok ökölvívó**. Vasúti tisztként 1927-től 1940-ig a Budapesti Vasutas Sport Club (BVSC) ökölvívó szakosztályának versenyzője volt. 1928-tól huszonhat alkalommal szerepelt a magyar válogatottban. 1930-ban Európa-bajnok lett. Az 1932 évi nyári olimpiai játékokon, Los Angelesben olimpiai bajnoki címet nyert. Az újkori olimpiák történetében ez volt a magyar csapat huszonnegyedik, a magyar ökölvívás második aranyérme. 1934-ben megismételte Európa-bajnoki győzelmét. 1929 és 1934 között négyszer nyert magyar bajnoki címet. Röviddel harmincadik életének betöltése

előtt magánéleti problémái miatt idegösszeomlást kapott, és 1940. január 2-án Budapesten önkézzel vetett véget az életének. Öccse, Énekes Vilmos ökölvívó, 1937-ben szintén Európa-bajnokságot nyert. (Szabó Lajos)

FEKETE Mihály (Zenta, 1886. július 19.–Jeruzsálem, 1957. május 13.) a 20. század legjelentősebb **matematikusainak** egyike, számos híressé lett matematikus tekinti őt tanítómesterének. Budapesten a zsidó reálgimnázium tanára volt, majd 1928-ban meghívták a jeruzsálemi Hebrew Universityre, ahol az egyetem matematikai intézetének igazgatója lett, s néhány éven át a rektori posztot is betöltötte. Haláláig ott tanított. A számelmélet és az analízis elismert kutatója volt, bevezette a Fekete-féle pontokat a komplex interpoláció elméletében. A valós és komplex függvénytan több fontos problémájának megoldása fűződik a nevéhez. Néhány publikációját Neumann Jánossal együtt készítette. (Gazda István)

FIALA János (Temesvár, 1822. január 26.–San Francisco, 1911. december 8.) **hadmérnök**. A szabadságharcban honvéd őrnagy, majd Bem szárnysegéde Törökországban. Bem halálát követően Franciaországba, később az Amerikai Egyesült Államokba ment. A Pacific Vasúttársaság mérnökeként elkészítette Missouri állam első részletes térképét. A polgárháborúban a Fremont-hadtest mérnökkari főnöke. St. Louis város erődítésének megtervezéséért ezredesi rangot kapott. (Sipka László)

FRANKENBURG Adolf (Németkeresztúr, 1811. november 11.–Eggenberg, 1884. július 3.) **író, újságíró, udvari titkár**. A magyar tárcáírás egyik jelese és a nagyvárosi szatirikus próza rendkívül jellegzetes alakja. Sokáig kereste a maga útját, sokféle tevékenységbe kezdett (gazdálkodás, katonaság). Végül 1837-től a Magyar Tudományos Akadémiára került írnoknak, s ekkortól rendszeresen publikálni kezdett a magyar újságokban is. Mivel – kémkedés vádjá miatt – összekülönbözött Toldy Ferencsel, az Akadémia akkori titkárával, le kellett mondania bizalmi állásáról. Többször viselt állami tisztséget, már pályája elején is, később pedig többször is dolgozott a kancellárián, illetve volt külügyminisztériumi államtitkár is: 1838-tól kincstári fogalmazóként dolgozott Budán, de 1840-től már Kossuth lapjában, a *Pesti Hírlapban* jelent meg egyre több cikke, míg főnökei meg nem tiltották a hivatallal összeegyeztethetetlen orgánumban való folyamatos részvételt. 1843-tól

Magyar életrajzok címmel kezdte írni havi füzeteit, 1844-től *Életrajzok* címmel hetilapot formált belőle. Hivatali feljebbvalója kifogásolta lapja nemzeti irányát, így a bécsi kancelláriára küldték udvari tolmácsnak. A szabadságharc alatt (1848. október–1849. január) börtönbe zárták magyar nemzeti vonzalmai és kapcsolatai miatt, de az 1850-es évek közepétől újra bizalmi kormányzati pozíciókat kapott (bécsi legfőbb törvényszék, 1860–1866: udvari kancellária). Nyugalmazása után Budapestre tért vissza, majd 1868–1881 közt Sopron irodalmi és kulturális életét irányította. Írói pályája során németül és magyarul is írt, az 1830-as évek közepétől szinte az összes korabeli újságban publikált. A *Pesti Hírlap* Budapesti levelek című rovatában érlelte ki sajátos elmés, gúnyos tárcáinak műfaji jellegzetességeit. A kortársak előtt is sok homályos részlettel teli életének emlékeit 1867-ben, bécsi élményeit 1880-ban adta közre. Az MTA tagjává választották. (*Ujváry Anna*)

GAJDÁCS Máttyás (Békéscsaba, 1886. február 22.–Budapest, 1967. február 3.) **Afrika-kutató**, állattani és néprajzi gyűjtő, kiváló **preparátor**. A szakmát itthon tanulta, majd 1911-től 54 évig Etiópiában élt, és kitömött állatait évtizedekig szállította a világ nagy természettudományi múzeumainak, a budapesti Természettudományi Múzeumtól a londoni British Museumig. 1965-ben végleg hazatért. Szakkönyvtárát, trófeáit, állatbőreit, néprajzi tárgyait hazai közgyűjteményekre hagyta. (*Sipka László*)

GEREVICH László (Budapest, 1911. április 7.–Budapest, 1997. június 20.) **régész, művészettörténész**, az MTA tagja. 1931 és 1935 között művészettörténetet, régészetet és magyar irodalomtörténetet tanult a Budapesti Egyetemen. 1935-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1935-től a Fővárosi Múzeumban gyakornok, 1947-től ugyanott osztályvezető. 1936–37-ben olaszországi tanulmányutat tett. 1947-től a Budapesti Egyetemen a középkori régészet magántanára. 1950-től 1961-ig a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója. 1958 és 1981 között a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatócsoportjának (később Inézetének) első igazgatója. Fő kutatási területe a középkori magyar régészet és művészettörténet volt. Vezetése alatt zajlott a Budai Vár második világháború utáni régészeti feltárása és a pilisszentkereszti ciszterci apátság feltárása. (*Aknai Katalin*)

GÖMBÖS Gyula, jákfai (Murga, 1886. december 26.–München, 1936. október 6.) **katonatiszt, politikus**, illetve **miniszterelnök** (1932–1936). 1905-től hivatásos katonatisztként szolgált. Az I. világháborúban századosként (1916-ban) megsebesült, ez után a Honvédelmi Minisztériumban az erdélyi menekültek és a hadifoglyok helyzetével foglalkozott. A jobboldali, fajvédő tisztek által megalakított Magyar Országos Véderő Egyesület első elnökeként szervezkedett a Károlyi-kormány ellen, majd a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyi államtitkaraként Horthy Miklós mellett kulcsszerepet játszott a Nemzeti Hadsereg megszervezésében. 1920-tól haláláig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. Bethlen István gróf miniszterelnök Gömbös fajvédő és radikálisan antikapitalista csoportját 1923-ban kiszorította a hatalomból, mire Gömbös híveivel saját fajvédő pártot alapított (1924), de néhány évi ellenzéki politizálás után visszatért a kormánypártba. Honvédelmi államtitkár (1928–1929), honvédelmi miniszter (1929–1936), majd miniszterelnök lett. 95 pontos Nemzeti Munkatervének központi eleme az osztály- és rétegérdekeket egyfajta korporációs rendszerben egyesítő „nemzeti öncélúság”. Ennek érdekében belpolitikájában egy autoriter államhatalom létrehozásán fáradozott. Külpolitikájának központi eleme Trianon revíziója volt, s nemzetközi támogatót ehhez a hitleri Németországban látott, amellyel egyre szorosabb kapcsolatot épített ki. Gömbös miniszterelnökségével vette kezdetét a magyar politika eltávolodása a polgári konzervatív elvektől a szélsőjobb irányába. (*Póto János*)

GUNDA Béla (Temesfüzes, 1911. december 25.–Debrecen, 1994. július 30.) **etnográfus**, akadémikus, kutatásaiban az anyagi kultúrával, különösképpen az őstörténeti jelentőségű zsákmányoló gazdálkodással: a halászzattal, a hagyományos vadfogással, a vadászat módjaival, a népi méhészkedéssel és a gyűjtögető gazdálkodással foglalkozott. 1948-ban jelent meg *A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása*, 1979-ben az *Ethnographica Carpatho-balkanica* című munkája. A Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd már egyetemi tanársegédként 1938–1939-ben a stockholmi egyetemen is tanult. 1939-től 1943-ig a Néprajzi Múzeum tudományos munkatársa volt. 1941-től a szegedi egyetem magántanára. 1943 és 1948 között a kolozsvári egyetem professzora. 1943 őszén megindította

az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* kiadvány-sorozatát. 1949-től a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem újonnan szervezett néprajzi tanszékének tanára, majd professzora volt haláláig. Az *Ethnographia* folyóirat szerkesztője 1940–1944-ig, majd 1960-tól 1976-ig a Néprajzi Intézet *Műveltség és Hagyomány* című évkönyveit szerkesztette. (*Gazda István*)

GUZMICS Izodor László (Jánosfa, 1786. április 7.–Pest, 1839. szeptember 1.) **költő, műfordító, katolikus egyházi író, bencés tanár.** Modern kifejezéssel úgy jellemezhetnénk, hogy az ökömennyus híve volt, hiszen több művében utalt arra, hogy a katolikus és a protestáns egyházaknak közelednie kéne egymáshoz, és vallási uniót kellene alkotnia. Szegény molnár gyermekeként került Pannonhalmára (majd Győrbe), ahol teológiát tanult. 1805-ben lépett be a Szent Benedek-rendbe, 1809–1810-ben a győri főgimnáziumban tanított, 1812–1815 között a pesti központi papnevelőben hittudományt tanult, majd Pannonhalmán kezdett tanítani, a település nevét is ő adta. 1832-től a bakonybéli apát tisztségét viselte. Kazinczy Ferencel, az akkori egyszemélyes „irodalmi központtal” és nyelvújítóval is állandó levelezésben és szoros barátságban állt, a nyelvújítás elkötelezett és radikális híve. Már kispap korában Magyar Társaság alapításán fáradozott, ahol együttesen alkottak eredeti műveket és fordításokat is. A Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia létrehozását is sürgette, 1828-ban részt vett az alapszabályok kidolgozásában, a megalakulás után rendes, majd tiszteletbeli taggá választották. Részt vállalt a Nagyszótár előmunkálataiban is (például magyar–görög szavak összehasonlító adattára, hittudományi műszavak gyűjtése stb.). Szophoklész, Euripidész fordítója. Bakonybélben népiskolát építtetett, s 1837-ben zene- és énekiskolát alapított. (*Ujváry Anna*)

HATVANI István (Rimaszombat, 1718. november 21.–Debrecen, 1786. november 16.) a **debreceni református kollégium** neves **professzora** 1749-től haláláig. Polihisztor alkatú tudós, aki tanított filozófiatörténetet, ontológiát, theologia naturalist, kozmológiát, physica generalist és specialist, kísérleti fizikát, botanikát, orvosi fiziológiát, földrajzot, hidrosztatikát, mechanikát, csillagászatot, erkölcsant és természetjogot. Ő tanított hazánkban elsőként kémiaát és az első egyikeként: kísérleti fizikát. Nevéhez fűződik az 1776. évi sarkifényjelenség pontos leírása. Főműve az 1757-ben

Debrecenben megjelent természetfilozófiai munkája, amelyben Magyarországon elsőként foglalkozott valószínűségszámítási, matematikai statisztikai kérdésekkel is. A tanítás mellett gyógyítói munkát is végzett, s a debreceni és Bihar vármegyei gyógyszerárak felügyelője volt. (*V. Molnár László*)

HERCZEG Jenő (Budapest, 1886. március 12.–Budapest, 1961. február 21.) **színész, rendező,** Kossuth- és Jászai-díjas, érdemes és kiváló művész. 1907-ben kezdte pályáját a Thália Társaságnál, majd Szabadkán, később a buda-temesvári társulatban játszott. 1912-ben szegődött Budapestre, Nagy Endre kabaréjához, s egész életére elkötelezte magát a pesti kabaré mellett. 1923-tól a Teréz körüti Színpad színésze és főrendezője volt. Itt alakította először Komlós Vilmossal Vadnai (Vadnay) László tréfáiban a legendássá vált Hacsákat. 1945-től a Pódium Kabaréban, 1951-től a Vidám Színpadon lépett fel. Számos tréfát írt maga is; ezeket a *Színházi Élet* című hetilap közölte, s a Teréz körüti Színpad mutatta be. Mindig elegáns megjelenését és előadásmódját fanyar, de nem túlzottan karikírozó humor jellemezte. Filmjeiben többnyire humoros mellékszerepeket játszott (pl. *Meseautó, Egy boldog nyár Budapesten, Kétszer kettő néha öt*). (*Sliz Mariann*)

HILD János (Salesl, 1760 k.–Pest, 1811. március 22.) Bécsben és Itáliában tanult **építőmester,** Hild József építőmester apja, várostervező. Pesten 1786-ban kezdődött el az erődszerű, Isidore Canevale bécsi építész által tervezett Újépület építése, az építkezést ő vezette. 1805-ben készítette el Pest város építési tervét, József nádor megbízásából. Ez az első ismert magyar városrendezési terv. 1808-tól ugyancsak a nádor felkérésére részt vett a Pestet fejleszteni kívánó, az új építkezéseket koordináló, s azok stílusjegyeit kialakító Szépítő Bizottság munkájában is. Számos elképzelése a Lipótvárosban valósult meg. A Magyar Urbanisztikai Társaság róla nevezte el szakmai elismerését, a településeknek és magánszemélyeknek egyaránt adható Hild János-díjat. (*A. Szála Erzsébet*)

HORÁNYI Elek (Buda, 1736. február 25.–Pest, 1809. szeptember 11.) piarista szerzetes, **tudós tanár.** Pesten és Rómában tanult, majd piarista iskolákban tanított. 1767-től kezdődően nagy írói életrajzi lexikonát szerkesztette, amely *Memoria Hungarorum* főcímmel 1775 és 1777 között jelent meg három kötetben,

Pozsonyban és Bécsben. Megkezdte műve pót-lásainak közreadását is, utóbbi azonban törző maradt, de így is közel kétezer személy biográfiját adta közre. Külön munkában több mint 600 piarista személyiség életrajzát írta meg. Őt tekintjük az egyik első hazai irodalomtörténésznek, egyben első életrajzi lexikonunk írójának. (*Gazda István*)

HORN Artúr (Kairó, 1911. március 24.–Budapest, 2003. november 24.) **agrárkutató**, tanszékvezető egyetemi tanár. Apja nemzetközi gazdasági szakértő volt. A család 1922-ben jött Magyarországra, Horn Artúr 1934-ben végzett a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, 1935-ben doktorált. A tenyésztésszervezésbe az OTB titkáráként kapcsolódott be. 1946–1949-ig a Magyar Agrártudományi Egyetem tanszékvezető tanára volt Keszthelyen, majd 1949-ben a Gödöllőre költöző egyetemnek lett dékánja, és az Állattenyésztés tanaszék professzora. 1952-ben kandidátus, 1954-ben az MTA doktora. 1957-ben politikai okból távoznia kellett az egyetemről. Az Állattenyésztési Kutatóintézetben kapott munkát, ahol létrehozta a tejelő magyar tarka, a tejelő magyar barna és a hungarofríz fajtákat. 1961-ben az MTA levelező, majd 1967-ben rendes tagja lett. 1963-tól nyugdíjba vonulásáig (1980) az Állatorvostudományi Egyetem tanszékvezető tanára volt. Az alkalmazott genetikában elért eredményeiért több külföldi egyetem is díszdoktorává avatta. 1975-ben a Lengyel Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett. Szakértő volt az NDK-ban, Csehszlovákiában, Indiában, Írországbán, Kubában, és a FAO keretében Európa és Amerika számos egyetemén tartott előadásokat. 1986-ban a Gödöllői Agráregyetem, 1987-ben a budapesti Állatorvostudományi Egyetem avatta díszdoktorává. (*Szóllósy Gábor*)

HUZELLA Tivadar (Budapest, 1886. június 10.–Alsógöd, 1951. július 11.) **orvostudós**, a modern magyar biológiai tudományok egyik úttörője, nemzetközi hírnű **hisztológus**, a kísérletes sejttan tudosa. A Nemzetközi Sejtkutató Társaság elnöke volt. Nagy jelentőségűek a rostképződés természetére s a sejtközi állomány biológiájára vonatkozó felfedezései. Nézőpontja szerint a sejttan a biológia alaptudománya, és egyúttal ágazatai és az orvostudomány közötti kölcsönös vonatkozások gócpontja. 1921-től az anatómia professzora a debreceni egyetemen. 1930-ban Alsógödön saját biológiai kutatóál-

lomást hozott létre. 1932-től Budapesten vezette a Tudományegyetem újonnan kialakított szövettani és fejlődéstani tanszékét. *Általános biológia* című munkája 1933-ban jelent meg, ez az első hazai felsőfokú biológiakönyvünk. (*Gazda István*)

IPOLYI (STUMMER) Arnold (Ipolykeszi, 1823. október 18.–Nagyvárad, 1886. december 2.) **történetíró, művészettörténész, folklorista, katolikus püspök**, az MTA rendes tagja. Teológiai stúdiumok után nevelőként tevékenykedett. A Kisfaludy Társaság 1846-ban kitűzött pályázatára (kiterjedt gyűjtőhálózatot igénybe véve) rendszerezte a régi magyar hitvilág emlékeit. 1849-től egyházi funkciókat töltött be, 1863-ban kinevezték egri kanonokká. Érdeklődése közben a középkori művészettörténet felé fordult. Kutatásokat folytatott Isztambulban, ahol több Corvinát talált. 1867-ben felvették a Kisfaludy Társaságba. Alapító tagja volt 1867-ben a Magyar Történelmi Társulatnak, előbb másodalelnöke, majd 1877-től elnöke lett. 1872-ben beszercebányai, 1886-ban nagyváradai püspökké nevezték ki. 1878-tól a Szent István és a Szent László Társulat alelnöke, 1879-től haláláig az Országos Köznevelési Tanács elnöke. 1880 és 1885 között az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöki tisztét is betöltötte. A magyar folklorisztika és műemlékvédelem egyik megalapítója. Emlékére az Országos Régészeti és Művészettörténelmi Társulat Ipolyi Arnold-díjat alapított. Jelentős szerepet vállalt a 16. századi magyar egyház- és kultúrtörténet művelésében, forrásainak (köztük Oláh Miklós levelezése) kiadásában. (*Soós István*)

KATONA István (Bolyk, 1732. december 13.–Kalocsa, 1811. augusztus 17.) **történetíró, egyetemi tanár, bölcséleti doktor, kanonok, címzetes apát**. 18 évesen belépett a jezsuita rendbe. Kassán bölcséleti, Nagyszombatban teológiai stúdiumokat folytatott. A rend különböző tanintézeteiben tanított. 1761-ben áldozó-misést pappá szentelték, 1769-ben letette rendjének fogadalmait. Eközben a nagyszombati egyetemen világ- és magyar történelem, szónoklattan tanára lett. 1784. december 25-én II. József nyugdíjazta, mivel nem tudott németül. A következő években magyar történelmi források feltárásával foglalkozott. 1790-ben Kalocsára települt át, ahol az érseki könyvtár őrként, egyúttal pedig szónoklattanárként a papnövendékek oktatójaként tevékenykedett. 1794-ben kalocsai kanonokká, 1799-ben a

bodrogmonostori apátság címzetes apátjává nevezték ki. 1771-ben jelent meg első történeti munkája, egy magyar történelmi kronológia. A jezsuita történetírók anyaggyűjtéseire támaszkodva készítette el a *Historia critica regni Hungariae* című 42 kötetes, 44 részből álló főművét, melynek első kötete 1778-ban, az utolsó halála után, 1817-ben jelent meg. A munka kritikái észrevételekkel, jegyzetekkel ellátott forrásanyag-gyűjtemény. A kortárs és 19. századi magyar történetírók, írók nagy haszonnal forgatták. Megírta a kalocsai egyházmegye történetét, polemizáló könyvet adott ki a magyar koronáról, a Nagymorva Birodalomról. (Soós István)

KISS Manyi (Magyarlóna, 1911. március 12.–Budapest, 1971. március 24.) **színésznő**, Kossuth- és Jászai-díjas, érdemes és kiváló művész. Pályáját 1926-ban kezdte Kolozsvárott. 1928–1932 között Miskolcon és Szegeden játszott, 1931-ben külföldi cirkuszokban lépett fel olasz artista férjével. Az 1930-as évek végétől a Fővárosi Operettszínház, 1943–1953 között a Vígszínház, 1954–1971 között a Madách Színház tagja. Pályáját mint szubrett és komika kezdte. Erős zenei érzékkel és kiváló táncképességgel fűszerezett, nagyon jellegzetes és mindig valami esendőséget is magában hordozó alakításait könnyedség, humor és rendkívüli szerethetőség jellemezte. A *Csongor és Tündé*-ben kiemelkedő volt Ledér szerepében, 1943-ban hatalmas sikert aratott Eisemann *Fekete Péter*-ében a Vígszínházban. Később drámai szerepekben, például Brecht Kurácsi mamájaként is megcsillogtatta sokoldalú tehetségét. Pályatársai irigyelték hihetetlenül gyors és könnyed átváltozókéességét; már életében legendás színészegyéniséggé vált. 1936-tól haláláig rendszeresen filmezett (pl. *Maga lesz a férjem, Katyi, Sok hühhó Emmiért, Körhinta, Mici néni két élete*). (Slíz Mariann)

KORIZMICS László (Aggszentspéter, 1816. március 29.–Kistétény, 1886. október 5.) **mérnök, mezőgazdasági szakember**. Apja gazdaságtiszt volt. Korizmics 1837-ben mérnöki oklevelet szerzett. 1838-tól Esterházy Pál uradalmaiban volt segédmérnök, 1841-től főmérnök. 1848-ban Klauzál Gábor miniszter titkára lett, de nem követte a kormányt Debrecenbe, és a harcokban sem vett részt. 1849-ben megalapította a *Gazdasági Lapokat*. A szabadságharc leverése után az úrbéri váltság, és a tagosítási ügyek rendezésével bízták meg. 1850-ben a pénzügyigazgatósághoz helyezték, később a

királyi kamaránál az adóosztály vezetője, majd a kincstári jószágok előadó tanácsosa lett. 1861-ig maradt hivatalban. Eközben a gazdasági szakirodalomnak is munkatársa volt. A Magyar Gazdasági Egyesületnek 1846-ban, a választmányának 1848-ban lett tagja. 1850-től 1857-ig tagja volt az egyesület átmeneti vezetőségének. A megújult egyesület alelnökévé választotta. 1858-ban az MTA tiszteleti tagja lett. 1861-ben Istvántelken egyesületi mintagazdaságot, 1875-ben földműves iskolát hozott létre. Az 1862-ben a Magyar Földhitelezet kölcsönosztályának igazgatója lett. Vízakna város országgyűlési képviselője volt 1870-től haláláig. Kistétényi birtokán egy 20 holdas mintaszerű szőlőbirtokot művelt. 1886-ban magyar nemességet kapott. (Szöllősy Gábor)

KOSZTA József (Brassó, 1861. március 27.–Budapest, 1949. július 29.) **festő**. Az alföldi iskola egyik legjelentősebb képviselője. 1882–1883-ban a bécsi akadémián tanul, majd a budapesti Mintarajztanodában Lotz Károly és Székely Bertalan növendéke. 1891-ben ösztöndíjjal Münchenbe ment, 1899–1902-ben Rómában, Párizsban és Nagybányán dolgozott. 1907-ben festette *Három királyok* című képét. 1917-ben Wolfner-díjjal jutalmazták, ugyanebben az évben, Ernst Múzeum-beli gyűjteményes kiállítása nagy sikert aratott. 1948-ban a Nemzeti Szalonban rendezte meg gyűjteményes kiállítását. Művészetét a paraszti témák iránti érdeklődés, az alföldi táj drámai ábrázolása, az erős fény-árnyékokra épített fokozott színvilág, az expresszív realista formálás jellemezte. 1937-ben a Szinyei Társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Legjelentősebb művei az Magyar Nemzeti Galériában találhatóak. (Aknai Katalin)

KOVÁCS József (Kléri) (Budapest, 1911. március 14.–Budapest, 1990. augusztus 18.) **atléta**, gátfutó, rövidtávfutó, **edző**. 1927-től 1942-ig a Budapesti (Budai) Torna Egylet (BBTE) atlétája. Ifjúsági csúcstartó magasugróból lett rövidtávfutó, gátfutó. 1933-ban 200 m-en felállított 21 mp-es csúcsát csak 31 év múlva döntötték meg. 1934-ben az első Eb-n a magyar atlétika első aranyérmét szerezte meg 14,8 mp-cel 110 m gáton. A 4x100 m-es váltóban ezüstérmes lett. 200 m-es gátfutásban 23,7 mp-cel nem hivatalos Európa-csúcsot futott. 1935-ben főiskolai vb-t nyert 400 m-es gátfutásban és 4x100 m-en. 300 yardon 30 mp-cel világcúscsot javított. 1936-ban a berlini olimpián a 6. helyezett 4x400 m-es váltó tagja.

Az 1937-ben elért 47,7 mp-es 400 m-es csúcsa 17 évig állt fenn. 1938-as Eb-n 400 m-es gátfutásban ezüstérmes lett. 29-szer nyert magyar bajnokságot, 14 alkalommal javított országos csúcst és huszonhétszer szerepelt a válogatásban. Versenyzői pályafutását befejezve, az ötvenes években a válogatott rövidtávutók és váltók edzője volt. 1962–1968 között az indiai edzőképző-intézet atlétikai tanzsékét vezette, majd a török szövetség vezetőedzője volt újabb hat évig. (*Szabó Lajos*)

KOZMA Andor (Marcali, 1861. január 12.–Budapest, 1933. április 16.) **költő, műfordító, újságíró.** 1885-ben szerzett a budapesti egyetemen jogtudományi doktori oklevelet, majd az Első Magyar Általános Biztosítótársaság tisztviselője, 1898-tól vezértikára lett. 1910 és 1918 között a lipótszentmiklósi választókerület országgyűlési képviselője. Írásai a *Pesti Hírlapban*, a *Budapesti Hírlapban*, a *Nemzetben*, a *Hétben*, az *Újságban* jelentek meg. Az irodalmi és politikai életéről rögtönzött, csattanós, gyakran kifejezetten epikus verseit a *Borsszem Jankó* közölte. Arany János költői tradícióinak folytatója. Jelentős szerepe volt abban, hogy Ady Endre 1909-ben elnyerte a főváros millenniumi díját. Lefordította Goethe, majd Lenau *Faustját* is. (*Zabuczky László*)

KRIZA János (Nagyajta (Háromszék), 1811. június 28.–Kolozsvár, 1875. március 26.), **unitárius püspök.** Iskoláit Székelyföldön végezte, Kolozsvárott bölcseletet és teológiát, 1833–1835 között jogot is hallgatott. Berlinben is tanult nyelvészetet, bölcsészetet és hittudományt. Remek nyelvérzéke volt; németül, angolul és franciául is beszélt. Már egyetemi hallgatóként is lapokat fundált és szerkesztett. 1837-ben tért haza, de komoly betegsége miatt csak később foglalta el papi hivatalát. 1861-ben választották meg szuperintendensnek, egyházi elnöke volt az unitárius vallásközönség zsinati és egyházi fő- és képviselő tanácsának, valamint igazgatója a papnevelő intézetnek is. Első komolyabb irodalmi munkáit az 1839-ben megjelent *Remény* című zsebkönyvben közölte, főként népdalokat, romantikus átdolgozásokat és saját népies költeményeit. Dalköltőként leginkább szerelmes és érzelmes verseket alkotott. Több dala olyan népszerű volt, hogy sokan népdalként énekelték. Katonadalaiiban a székely nép melankóliája és a hazaszeretet hangjai szólnak meg. 1843-tól felhagyott a költészettel, de egyházi beszédekét és írásokat rendszeresen írt ezután is. 1861-ben megindította a

Keresztény Magvető című egyházi folyóiratot. Irodalmi munkásságában a legmaradandóbb a székely népköltészeti alkotások összegyűjtése, melyet még a nagyobb népköltészet-gyűjtések hulláma előtt elkezdett, s amely anyag szintje teljességgel hiányzott az Erdélyi János-féle gyűjtésből (1846–1848). Székely népköltési gyűjteményének I. kötetét *Vadrosszák* címmel a Mikó Imre gróf felajánlotta költségekből 1863-ban tudta megjelentetni (a szövegeket székely kiejtés szerint írta le). 1841-ben választották az Akadémia levelező tagjává. Akadémiai emlékbeszédét Szász Károly tartotta. (*Császtvay Tünde*)

KUN Béla (Lele, 1886. február 20.–Moszkva, 1938. augusztus 29.) **politikus.** (Családi neve 1904-ig Kohn.) Tizenhat évesen lépett be a Magyar Szociáldemokrata Pártba. Újságíró majd tisztviselő volt, s 1908-tól az MSZDP erdélyi kerületi végrehajtó bizottságának tagja. A világháborúban, 1916 júliusában orosz hadifogságba esett. 1917 áprilisában a tomszki hadifogolytáborban csatlakozott a bolsevikokhoz, s egy évvel később Moszkvában már a bolsevik párt magyar csoportjának vezetője, majd a kommunista hadifoglyok szövetségének elnöke lett. 1918 novemberében más kommunista hadifoglyokkal együtt hazatért, s megalkotották a Kommunista Magyarországi Pártját (KMP), melynek Kun lett az elnöke. 1919. február 21-én a párt több vezetőjével együtt letartóztatták, a Tanácsköztársaság kikiáltásakor szabadult. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos, valójában azonban ő volt a Forradalmi Kormányzótanács tényleges irányítója, a Tanácsköztársaság legfőbb vezetője. A proletárdiktatúra bukása után Ausztriába, majd Szovjet-Oroszországba távozott. A Krímben az általa vezetett „rendcsinálás” számos áldozatot követelő etnikai tisztogatásba torkolt. Később vezető tisztségeket töltött be a Kominternben és a frakcióharcokban újjászervezett KMP-ben, mígnem 1936-ban, az első nyilvános koncepciók pert követően minden tisztségéből felmentették. 1937 júniusában Sztálin utasítására letartóztatták, s egy év múlva agyonlőtték. 1955-ben rehabilitálták a Szovjetunióban, de halálának időpontját és körülményeit csak 1989-ben hozták nyilvánosságra. (*Póty János*)

LÁNYI Ernő (Budapest, 1861. július 19.–Szabadka, 1923. március 13.) **tanár, karnagy, zeneszerző.** A miskolci, majd a szabadkai Zeneiskola igazgatója, ugyanott a Szent Teréz-székesegyház karnagya, az iparos dalárda veze-

tője, a szabadkai városi zenekar és a Szabadkai Filharmónia megalapítója. Apját korán elvesztve anyjával előbb Párizsba költözött, majd feltrő zenei érdeklődése okán Európa számos városában folytatott tanulmányokat, többek között Bécsben, Lipcsében, Münchenben, Stockholmban, végül befejezésképpen a budapesti Zeneakadémián. Húszéves korában – addigra már elvesztve anyanyelvét – egy Jókai-regény olvasása ébresztette fel nemzeti identitását: hatására intenzív magyar nyelvtanulásba fogott, eredeti családnevét Langsfeldről Lányira változtatta. 1885-ben karnagyi és zeneszerzői diplomájának megszerzése után megnősült, majd rövid ideig a szabadkai színház karmestereként dolgozott. Ezt követően számos városban megfordult: Egerben, Regensburgban, és Székesfehérvárott fejtett ki sokoldalú karnagyi és egyházzenei tevékenységet. 1901-től igazgatója lett a miskolci zeneiskolának, majd hat évvel később végleg Szabadkára költözött családjával. Itt amellet, hogy vezetője volt a Zeneiskolának, s egyházkarnagya a székesegyháznak, agitálásával, zenei tehetségével az egész város zenei életét megpezsdítette. Az egyházi zenekarokból professzionális testületeket fejlesztve 1908-ban megalapította a Szabadkai Filharmóniát, a város Dalos Egyesületével egyre-másra nyert országos díjakat, zeneszerzőként és kórusvezetőként pedig – a korábbi „dalárda stílusból” magasrendű művészi színvonalat elérve – alapjaiban reformálta meg a férfikari gyakorlatot. Mindeközben hangversenyeivel, szép kóruskompozícióival, sőt a Szabad Líceumban tartott legendás ismeretterjesztő előadásaival is éltette Szabadka virágzó zenei életét. A városban megfordult világhírű muzikusok sorában, 1911-ben, a Liszt-centenárium alkalmából Bartók Béla is közreműködött a Szabadkai Filharmonikusok egyik hangversenyén. (*Szirányi János*)

M. ZEMPLÉN Jolán (Mátrai Lászlóné, Mátrainé Zemplén Jolán) (Budapest, 1911. június 11.–Budapest, 1974. június 6.) **fizikus, fizikatörténész**, az első hazai női egyetemi fizikaprofesszor, a Műegyetem professzoraként dolgozott. Elsőként dolgozta fel a magyarországi fizika történetét a kezdetektől 1800-ig, s a felvidéki fizika történetét, ugyancsak a kezdetektől 1850-ig. Neki köszönhető, hogy Magyarországon a diszciplína sorába emelték a tudománytörténetet, s megkezdődtek azok főiskolai-egyetemi előadásai is. Elnöke volt az MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottságának. Számos tudomány-

történeti szakkönyvet adott közre, jó néhány mű az ő fordításában jelent meg. Nevét a fiatal tudománytörténészek számára alapított díj is őrzí. (*Gazda István*)

MADARÁSZ László (Gulács, 1811. szeptember 25.–Goodhopen, Amerikai Egyesült Államok, 1909. november 6.) radikális liberális **politikus**, az 1848–1849-es szabadságharc „rendőrminisztere”. Jogi tanulmányai befejeztével ügyvédi képesítést szerzett, majd bekapcsolódott a reformellenzéki politizálásba. Somogy és Fejér megyében a mozgalom radikális szárnyát képviselte öccsével, Józseffel együtt. Az 1847–1848-as rendi országgyűlés utolsó szakaszában Somogy megye követeként, a népképviselői országgyűlésen a csákvári választókerület képviselőjeként vett részt. 1848 nyarán már a radikális baloldal vezéregyéniségének számított. Alapítója és elnöke volt az Egyenlőségi Társaságnak, és részt vett a csoportosulás szócsövének, a *Nép-elem* című lapnak a szerkesztésében is. 1848 szeptemberében Kossuth szövetségeseként került be az Országos Honvédelmi Bizottmányba. November 28-án az Országos Rendőri és Postaosztály vezetőjévé nevezték ki. A forradalmi terror következetes képviselőjeként vált ismertté, egyúttal a mérsékelt liberális többség szemében igen népszerűtlenné. 1849-ben Debrecenben a Békepárt fő célpontja lett: megvádolták a Görgei által 1848 szeptemberében kivégeztett Zichy Ödön gróf lefoglalt drágaságai egy részének elsikkasztásával és 1849 áprilisában lemondásra kényszerítették. Képviselői mandátumáról is lemondott, de választókerületében újraválasztották. A szabadságharc bukása után az Egyesült Államokba menekült. Haláláig farmerként gazdálkodott, és nem folytatott semmilyen politikai tevékenységet. (*Fónagy Zoltán*)

MELIUS JUHÁSZ Péter (Horti, [Somogy megye elpusztult települése] 1536 k.–Debrecen, 1572. december 15.) **református püspök, teológus, író, természettudós**. Szegei Kis István predikátor hatására lett a kálvini tanok követője. 1556-tól Wittenbergen tanult, majd hazatérte után Debrecen lelkésze, 1561-től a tiszántúli egyházkerület püspöke. Predikátortársaival, Dávid Ferencsel és Heltai Gáspárral együtt számos teológiai írásban és hitvitán fejtették ki nézeteiket a kálvini reformáció hitelveinek védelmében. Egyik szerzője volt az 1562-ben kiadott *Debreceni és egervölgyi hitvallás* című iratnak, amely refomáció helvét irányzatának főbb

tanait foglalta össze. Az 1560-as évek hitvitáiban, amelyek Debrecenben, Gyulafehérvárott és Váradon folytak, már nem a katolicizmus, mint inkább az antitrinitáriusok ellen kellett erőteljesen fellépnie, akik között korábbi felekezettársa, Dávid Ferenc volt a hangadó. Teológiai írásai mellett *Herbárium* című könyve a hazai botanikai művek egyik első darabja. (*Oborní Teréz*)

MÓGA János [Ioan Moga] (Brockó, 1785–Szászkered, 1861. november 10.) császári és királyi **altábornagy**, az 1848–1849. évi szabadságharc első szakaszában a magyar hadsereg fővezére. A császári hadsereg tisztjeként harcolt a napóleoni háborúban. A békeidőre jellemző lassúsággal végigjárva a ranglétrát, 1842-ben vezérőrnaggyá, 1848 júniusában altábornaggyá léptették elő, és a pesti hadosztály parancsnokává nevezték ki. István nádor kíséretében szállt táborba a horvát támadáskor. Annak lemondása után ő vette át a Jelacic-csal szemben álló magyar sereg fővezérségét és a pákozdi csatában szeptember 29-én megállította a bán előnyomulását. A kivonuló horvát sereget ugyan az osztrák határig követte, de esküjére hivatkozva nem akart osztrák területre lépni. Kossuth rábeszelésére 1848. október 30-án ugyan elindult Bécs felé, de a túlerőben lévő császáriaktól másnap Schwechatnál vereséget szenvedett. 1848. november 1-jén lemondott rangjáról és nyugállományba vonult. A magyar főváros elfoglalása után Windischgrätz letartóztatta. Előbb halálra, majd kegyelemből öt év várfogságra és rangvesztésre ítélték. Fogságának kitöltése után, veje, Lázár György gróf birtokán halt meg. (*Fónagy Zoltán*)

NÉGYESY László (Szentés, 1861. március 6.–Budapest, 1933. január 7.) **irodalomtörténész, esztéta, nyelvész**. A budapesti és a bécsi egyetemen szerzett magyar–latin szakos diplomát; 1884-ben doktorált. Egerben, majd Szolnokon tanított. 1891–1911 között a budapesti tanárképző intézet gyakorlógimnáziumának vezető tanáraként tanárjelöltek képzésével foglalkozott, 1911-től a budapesti egyetemen oktatott irodalomtörténetet, majd esztétikát. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, az Országos Magyar Középiskolai Tanáregyesület főtitkára, majd elnöke, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke, később elnöke lett. Nyelvészként indult, és bár hamarosan az irodalom felé fordult, mindvégig hangsúlyozta a két terület szoros kapcsolatát: az irodalomra a nyelv-

szet tárgyaként tekintett, s a kor szellemének megfelelően elsősorban a történeti és lélektani szempontokat hangsúlyozta. Számos tankönyvet írt (pl. nyelvtan, stilisztika, retorika, poétika); stílusgyakorlati szemináriumain nevelődött a *Nyugat* számos költője (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes stb.). Verstani munkái mellett kiemelkedő jelentőségű filológusi teljesítménye, valamint a tragikumnak az újkori költészetben betöltött szerepéről írt értékelése. (*Slíz Mariann*)

NENDTVICH Károly (Pécs, 1811. december 31.–Budapest, 1892. július 5.) **orvos, vegyész, akadémikus, műegyetemi professzor**, 1873–74-ben az intézmény rektora. Néhány éven át országgyűlési képviselő is volt. Fő kutatási területei: a hazai kőszének és aszfaltok tanulmányozása, de bekapcsolódott a magyarországi ásványvizekkel kapcsolatos analitikai kémiai munkákba is. Az ország legjelentősebb kőszéntelepéről írt 1851-es művét Marczibányi-díjban részesítették. Több kémiatankönyvet is közreadott a mérnökképzés számára, műveinek olvashatóságát megnehezíté, hogy a kémiai szaknyelv átalakulásának, magyarosításának időszakában íródtak. (*Tömpe Péter*)

PÁVAI-VAJNA Ferenc (Csongva, Erdély, 1886. március 6.–Szekszárd, 1964. január 12.) **geológus**, a hazai kőolaj- és földgázkutatás, a hévízkutatás és a geotermikus energia hasznosításának egyik úttörője. Erdélyben, a Dél-Dunántúlon, majd az Alföldön tevékenykedett, vezető beosztásban. A szénhidrogénkutatás kapcsán és közvetlen hévízkutatással számos kiemelkedő fontosságú gyógyfürdők gyógyvizét ő tárta fel (Hajdúszoboszló, Karcag-Berekfürdő, Debrecen, Szegeden az Anna-forrás). Elsőként kezdeményezte a hévizek és a földhő energetikai hasznosítását. (*Sipka László*)

PAULER Tivadar (Buda, 1816. április 9.–Budapest, 1886. április 30.) **jogtudós, egyetemi tanár, igazságügy-miniszter**. Bölcsészeti és jogi tanulmányai után tanár lett a zágrábi jogakadémián. 1848-tól a pesti egyetemen oktatott, 1852-től rendes tanárrá nevezték ki. Később az egyetem jogtudományi karának dékánja, azután rektora lett. 1869-ben a legfőbb ítélőszék rendes bírójává, 1870-ben az első jogászggyűlés elnökévé választották Eötvös József báró halála után rövid ideig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd igazságügy-

miniszter (1872–1875) lett. A Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjeként ő volt az előadója a Csemegi Károly-féle büntetőtörvény-javaslatnak. 1876-ban az országos közoktatási tanács elnöke lett. 1878-tól haláláig a Tisza Kálmán vezette kormány igazságügy-minisztere (1878–1886) volt. Megreformálta a polgári peres eljárást, új végrehajtási törvényt készíttetett és polgári törvénykönyv javaslat kidolgozásába kezdett. Számos jogtudományi munka szerzője. *Büntetőjogtan* című könyve tankönyvként és az ítélezést segítő kézikönyvként is alpműnek számított. Toldy Ferencsel megalapította az *Új Magyar Múzeum* című lapot. Temetését a király is megtisztelte jelenlétével. (*Estók János*)

PAYR Sándor (Pápa, 1861. február 25.– Sopron, 1938. január 30.) evangélikus lelkész, **teológus, egyháztörténész**, egyetemi tanár. 1881 és 1884 között felsőfokú teológiai stúdiumokat folytatott Sopronban és Bázelen. Győrben segédlelkészként (1887), majd 1888-tól 1896-ig több dunántúli helységben lelkészi tevékenykedett. 1896-ban Pápán superintendensi titkárrá nevezték ki. 1899 és 1923 között a soproni evangélikus akadémián, 1923-tól 1929-ig a pécsi egyetem Sopronba kihelyezett teológiai karán egyetemi tanár. Teológusként és egyháztörténészként egyik fő kutatási területe a pietizmus magyarországi története. Monográfiákban dolgozta fel a soproni evangélikus egyházközség és a dunántúli evangélikus egyházkerület történetét. (*Soós István*)

POLÁNYI Károly (Bécs, 1886. október 25.–Pickering, Kanada, 1964. április 23.) **gazdaság- és társadalomkutató**. Budapesti és bécsi egyetemi tanulmányok után alapítója, elnöke a baloldali Galilei Körnek (1908), munkatársa, szerkesztője a *Szabadgondolat* című lapnak (1912–1914), alapítótárgya az Országos Radikális Pártnak (1914). Részesze az őszirózsás forradalomnak; a tanácsköztársaság elől Bécsbe menekül. A magyar emigráció aktív publicistája. 1933-ban Angliába megy, az Oxfordi Egyetemen gazdaságtörténetet tanít, részese a szervezett munkásoktatásnak. 1940-tól az Egyesült Államokban professzor. A kapitalizmus humanista alapállású kritikusa, a hidegháborús politika jeles ellenfele volt. Gazdaságtörténeti típusú munkái a nemzetközi tudományosság élvonalába tartoznak. (*Szász Zoltán*)

PRÁGAI András (1590–1636) **költő, református prédikátor**. Sárospatakon, majd Heidelbergben tanult, hazatérve Sátoraljaújhegy helyre, később Szerencsen volt lelkész. Ismerjük hitvitázó műveit és alkalmi költeményeit. I. Rákóczi György udvari prédikatoraként a fejedelem kérésére lefordította Antonio de Guevara spanyol királytükrenek 1. és 3. könyvét, mely *Fejedelmek serkentő órája* címmel jelent meg (Bártfa, 1628). Szintén latin eredeti alapján készült a *Sebes agynak késő sisak* című versgyűjtemény. A közel negyven versből álló összeállítás a harmincezer évtized történéseit és a háborúban részt vett híres személyek, királyok, fejedelmek alakját örökíti meg. (*Lengyel Réka*)

PÜSKI Sándor (Békés, 1911. február 4.– Budapest, 2009. augusztus 2.) **kiadó**. 1938-ban jogi doktori diplomával a zsebében nyitotta meg első könyvesboltját. Egy évvel később kiadót alapított, melynek célja elsősorban a népi írók műveinek publikálása, a népi kultúra értékeinek átmentése volt. A Magyar Élet Könyvkiadó – többek közt – Erdélyi József, Németh László, Kodolányi János, Sinka István, Veress Péter, Szabó Dezső, Tersánszky Józsi Jenő műveit adta ki. 1943-ban Balatonszárszón tanácskozást szervezett, mely a világháború utáni teendőket vitatta meg. Ez nemcsak a maga korában, de évtizedekkel később is megkerülhetetlen, majd emblematisuk politikai eseményé vált, hiszen a rendszerváltás idején a demokrata ellenzék találkozóhelyét az 1943-as helyszín és tanácskozás miatt hívták össze újra Szárszóra. A kiadói munka mellett, 1944-ben az ellenállási akciókban is részt vett. 1950-ben új foglalkozás után kellett néznie, mivel kereskedését államosították, 1962-ben pedig – egy koncepció per nyomán, hamis vádak alapján – be is börtönözték, ahonnan csak a következő évben szabadult. 1970-ben Amerikába emigrált. 1975-ben még ott alapította meg a feleségével, Zoltán Ilonával vezetett Püski Kiadót, melyet a rendszerváltás után hazaköltöztetett és a budapesti Krisztina körüli könyvesházzal együtt működtetett. Részt vállalt a Nemzeti Demokrata Szövetség alapításában, amelynek 1991 és 1996 között volt tagja. 1995-től a Magyarok Világszövetségének is elnökségi tagja. A rendszerváltás után számos díjat ítéltek oda neki, irodalomszervező és kiadói tevékenységéért Bethlen Gábor-díjat, 2005-ben – feleségével együtt – Szent István-díjat, 2001-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetését kapta meg. (*Ujváry Anna*)

RYBÁR István (Budapest, 1886. május 7.–Budapest, 1971. november 18.) **fizikus**, egyetemi tanár, a torziós inga továbbfejlesztője. Eötvös Loránd tanársegéde, adjunktusa, később egyetemi utóda. Szakmai munkássága kezdetén a spektrálanalízis és a fényvisszaverődés kérdéseivel foglalkozott, majd a torziós inga továbbfejlesztésével ért el nemzetközi sikereket. Európa több országában és az Egyesült Államokban, a houstoni egyetemen volt meghívott előadó (itt az egyetem és az olajcég is a hazai fizetése százszorosával próbálta marasztalni, de ő hazajött). „Auterbal” elnevezésű ingáját világszerte alkalmazták. Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézetben, irányításával kifejlesztett E-54 típusú Eötvös–Rybár–Banai-féle torziós inga 1958-ban, a brüsszeli világlekíltáson nagydíjat nyert. (*Sipka László*)

SCHNITZLER, Jacob (Nagyszeben, 1636. január 1.–Nagyszeben, 1684. június 16.) wittenbergi **filozófiaprofesszor**, nagyszebeni gimnáziumi igazgató, majd a város evangélikus lelkésze. Iskoláit Szeben után Wittenbergben végezte, ahol 1661-ben a filozófiai karba választották. Számos disputációt vezetett, melyek jelentős része csillagászati témákról szólt (pl. új csillagok, üstökösök stb.). 1663-ban tért haza. Szebenben inkább teológiai disputációkat publikált, de kiadott kalendáriumokat és három prédikációt is: az új orgonáról, az 1680. évi üstökösről és az 1681 augusztusában bekövetkezett földrengésről. Sajtó alá rendezte Rotterdami Erasmus *Enchiridion Militis Christiani* című művét a szebeni diákok számára. Derült téli esteken Nagyszeben piacterén az égen látható jelenségeket magyarázta az érdeklődőknek, amiért a csillagászati ismeretterjesztés hazai úttörőjének tekintendő. (*Zsoldos Endre*)

SCHULLER Aladár (Budapest, 1886. július 21.–Belgium, 1960. május 22.) **vegyszer-mérnök**, fototechnikai feltaláló. A budapesti Műegyetemen tanult, Berlinben doktorált, majd itthon és külföldön dolgozott. L. Gevaert meghívta őt antwerpeni gyárába, ahol évtizedekig sikeresen munkálkodott (Keresztési Lászlóval, állandó munkatársával). Számos újításával továbbfejlesztette a filmanyagok gyártástechnológiáját és a gyártó berendezéseket. Az ő találmányai alapján hozta forgalomba a Gevaert cég 1937-ben az első nem gyúlékony, biztonságos filmanyagot. (*Sipka László*)

SZABOLCSKA Mihály (Ó-Kécske/Tiszakürt, 1861. szeptember 30.–Budapest, 1930. október 31.) **költő, református lelkész**. Hétéves korától a kécskei síkságon lakott szüleiével, majd Kecskemétre és Szarvasra járt gimnáziumba. Debrecenben végezte el a református teológiát. Itt kezdte első munkáit közölni a *Debreczen-Nagyváradai Értesítő*ben. 1890–1892-ben Párizsban és Genfben irodalomtörténetet és teológiát hallgatott. Első négy költeményét innen küldte haza a *Fővárosi Lapok*nak, s azonnal óriási sikert aratott velük. Vadnay Károly, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője a magyaros lírának egészen sajátos és újszerű hangját ünnepelte verseiben, Beöthy Zsolt pedig lelkes tárcában üdvözölte. Első tárcakötetét 1890-ben debreceni főiskolai szeniorként adta ki *Időtöltésül* címen, verseit *Hangulatok* címmel publikálta 1891-ben. 1892-től Marosfelfalun, 1899–1928 között Temesvárott lelkészkedett. Elsősorban lírikus, a Petőfi-hagyományból és -hatásból táplálkozó dalköltészet jelese. Egyszerű, problémák nélküli versei óriási népszerűséget szereztek neki, s sokat közülük több nyelvre is lefordítottak. Dalaiban mély és tiszta érzelmekkel dicsőítette a vidéki, falusi élet szépségét és a családi boldogságot. Nem túl eredeti, de bensőséges és dallamos versei egy szűk világ hangulatos, idilli rajzát adják. 1922 és 1924 között az Országos Magyar Párt alelnöke. 1928-tól Budapestre költözött, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa és a Kisfaludy Társaság titkára lett – a városi élet boldogtalanná tette. A *Nyugat* köre a Petőfi-epigonok megtettesült példájának tartotta. Ady Endre egy hírlapi polemikában – ahol az ő érthetetlen költészetével szemben Szabolcska egyszerűségét és érthetőségét állították mintául, és amelyben maga Szabolcska is megtámadta – egyik versében „Költőcske Mihálynak” nevezte és neveltette ki. (*Császtrvay Tünde*)

SZALAY (Zingarelli) Karola (Budapest, 1911. május 23.–Milánó, 2001. január 2.) **táncosnő és balettmester**, a Magyar Állami Operaház örökös tagja. Brada Ede, Zöbisch Ottó és Jan Cieplinski növendékeként szerezte meg táncművészeti alapképzettségét. 1926-ban lett az Operaház tagja, 1928-tól magántáncososi státuszt nyert, s lett a társulat egyik vezető szólistája. 1941-től 1946-ig Olaszországban dolgozott, majd hazatérve 1948-ig ismét a budapesti társulat vezető szólistája volt. Noha természete, alkati adottságai a lírai szerepekre pre-

desztináltak, tánca a légiesség, áttetsző lebegés mellett meglepően energikus és dinamikus volt. E dinamikai adottság – amely kitűnően érvényesült az első magyarországi *A csodálatos mandarin* verzióban, s a *Polovec táncok* asszony szövegében – tudatos ismeretszerzésből, széles körű táncos érdeklődésből is táplálkozott. Egyetemi tanulmányokat folytatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol mint a legendás Gerevich professzor tanítványa elsőként írt a tánc- és a képzőművészet kapcsolatáról doktori értekezést (*A tánc a képzőművészetben*, Bp. 1941), s nyerte el a doktori fokozatot. Érdeklődve figyelte a hazai és az európai mozdulatművészet törekvéseit, s a „Gyöngyösbokréta mozgalom” eseményeit is. Részt vett K. Armasevszkaja és V. Vajnonen mesterek kurzusán. A művésznőt sokoldalú táncos szakmai tudása, kultúrhistoriai műveltsége predesztinálta a balettmesteri pályára. A népművészet iránti érdeklődése indokolta, hogy az első magyarországi néptánc-fesztivált ő szervezte meg. Pedagógiai munkássága részeként Szentpál Olgával közösen készítette el az ÁBI történelmi társastánc jegyzetét, 1976-ban Milánóban balettpedagógiai kézikönyvet, és az 1980-as években magyar néptánc jegyzetet írt. Haláláig kapcsolatot tartott a hazai táncművészeti élettel, 1996-ban az első „Mandarinok Fesztiváljának” volt a fővédnöke. (*Kővágó Zsuzsa*)

SZEMERE Pál (Pécel, 1785. február 19.–Pécel, 1861. március 14.) **költő, író, irodalmár.** – Az irodalomért és az irodalomnak élt. Az irodalommal olyannyira szoros volt a kapcsolata, hogy tőle származik ez a szavunk is, hiszen tevékenyen részt vett a nyelvújítási folyamatokban. Az irodalmi közélet forгатagába 1808–1809-től került be, amikor Schedius Lajos esztétikai előadásait hallgatta a pesti egyetemen. Itt kötött szoros barátságot Horvát Istvánnal és Vitkovics Mihállyal, akikkel ők alkották az úgynevezett romantikus triász: idegen nyelvből fordítottak, újságot (*Hazai és Külföldi Tudóstársok*) szerkesztettek együtt. Kazinczy és Kölcsey bizalmasa lett, 1815-ban Kölcseyvel írták meg a *Felelet a Mondolatra* című választ a nyelvújítás védelmében. Később Kölcseyt is a romantika útjára próbálta terelni, de folyamatosan felfedezett és támogatott más tehetségeket is: Kisfaludy Károlyt, Toldy Ferencet, Eötvös Józsefet, Petőfi Sándort és Arany Jánost is. Szépirodalmi munkáiban elkötelezetten alkalmazta a romantika stílusjegyeit. 1817-ben megalapította a *Tudományos Gyűjteményt* (Jankovich Miklóssal, Fejér

Györggyel és Horváth Istvánnal). 1828-ban tagja volt annak a bizottságnak, amely az Akadémia felállításának előmunkálatait végezte. 1831-től az MTA nyelvtudományi osztályának rendes tagjává választották. Kéziratait a 36 kötetes *Szemere-tár* őrzi, mely a budapesti Ráday-könyvtár gyűjteményében található. (*Ujváry Anna*)

TAKÁTS Gyula (Tab, 1911. február 4.–Kaposvár, 2008. november 20.) **író, költő, műfordító.** A pécsi egyetemen szerzett 1934-ben középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet földrajz, geológia és filozófia szakon. 1939-től Munkácsón, majd Kaposvárott tanított középiskolákban. 1949 és 1971 között a kaposvári Rippl-Rónai József Múzeum és a Somogy Megyei Múzeumok igazgatója volt. A Nyugat harmadik nemzedékének tagja. Életét a Dél-Dunántúlon töltötte, közel félszáz kötete e tájhoz kapcsolódtak. Többször találkozott Rippl-Rónai Józseffel, aki nagy hatással volt rá, ezt számos művében meg is örökölte. Életműve jelentőségét Kossuth-díja bizonyítja. (*Zahuczky László*)

UNGVÁRI László (Budapest, 1911. december 8.–Budapest, 1982. szeptember 21.) **színész,** Kossuth- és Jászai-díjas, érdemes és kiváló művész. Millos Aurél Magyar Balett Stúdiójának növendéke volt; ez egész pályáját, színpadi stílusát meghatározta. 1933-tól haláláig a Nemzeti Színház tagja volt, 1950–1960 között színpadi mozgást tanított a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Változatos szerepekben jelent meg, legnagyobb színpadi sikereit azonban klasszikusokban aratta (pl. Shakespeare: *A vihar, Macbeth, Julius Caesar*, Schiller: *Ármány és szerelem*). A *Bánk bán*ban Ottót és Biberachot is alakította, *Az ember tragédiájában* Luciferként láthatta a közönség. Számos játék- és tévéfilmben is szerepelt, kiváló és karakteres jellemszínész volt (pl. *A csodálatos társ, A tizedes meg a többiek*), legszélesebb körben ismert alakítása azonban kétségtelenül *A Tenkes kapitánya* televíziósorozat labanc ezredese volt. (*Slíz Mariann*)

VACHOTT Sándor (Gyöngyös, 1818. november 17.–Buda, 1861. április 9.) **költő, szerkesztő, ügyvéd.** Vahot Imre hírlapszerkesztő bátyja (bár nevüket máshogy írják), felesége, Vachott Sándorné, született Csapó Mária a testvére volt Csapó Eteklának, aki Petőfi Sándor fiatalkori szerelme. 1831-ben az eperjesi kollégium nyelvművelő társulatának jogász elnöke.

Első verseit is – Sárosy Gyula ösztönzésére – ekkor kezdte kiadni. A korszak divatos műfajának, az almanachlírának egyik képviselője. Antológiákba írt költeményei a korban népszerű és elfogadott témákat verselnek meg: a szerelmet, a családi boldogságot, az erkölcsiséget, a haza szeretetét. Munkásságáért 1842-ben a Kisfaludy Társaság, 1843-ban az Akadémia is tagjául választotta. 1841-ben tette le ügyvédi vizsgáit. 1848-ban Pestre költözött és hivatalt vállalt az első magyar független kormányban. 1849 végén rédei birtokára húzódott vissza, s több menekülni kényszerülőt bujtatott is ott. Csak 1852-ben került börtönbe, mivel Kossuth Lajos egyik titkára volt. Fogsága után idegbetegsége súlyosbodott, s a Schwarzer-féle ideggyógyintézetben érte a halál. (*Ujváry Anna*)

VARJAS Béla (Esztergom, 1911. január 11.–Budapest, 1985. április 5.) **irodalomtörténész.** Esztergomban érettségizett, majd a budapesti egyetemen magyar–német szakon szerzett tanári oklevelet 1934-ben. Az Országos Széchényi Könyvtárban helyezkedett el gyakornokként, később könyvtáros, főmunkatárs, majd 1949-től 1957-ig az intézmény főigazgatója volt. 1957-től nyugdíjazásáig az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1952-ben lett az irodalomtudomány kandidátusa, 1978-ban doktora. Kutatási területe a 16. századi irodalom, a magyar könyv- és nyomdászattörténet, valamint a textológia. Az ő érdeme a legrégebbi fennmaradt Balassi-kiadás fölfedezése, valamint számos kritikai igényű szövegkiadás. (*Ajkay Alinka*)

VENDL Aladár (Ditró, 1886. november 18.–Budapest, 1971. január 9.) **geológus,** Kossuth-díjas, akadémikus, a hazai szedimentpetrográfiai kutatások megalapozója. 1908-tól a Földtani Intézet kutatója, 1926-tól a Műegyetem Ásvány- és Földtani tanszékének vezetője. 1960-ig, 1940/41-ben az intézmény rektora. Elsőként foglalkozott a lösz részletes ásványtani vizsgálatával, s szakkönyvet írt a kiscelli agyagról. Alapvető megállapításokat tett az agyagterületek mozgásának okairól. Megírta a Déli-Kárpátok kristályos paláinak monográfiáját. Foglalkozott a talajvíz szulfáttartalmának vizsgálatával. Legismertebb munkája *Geológia* című kézikönyve. (*Tömpe Péter*)

WAGNER Ferenc (Korpona, 1911. február 28.–Kensington, [Maryland, Egyesült Államok], 1999. április 14.) **történész, nyelvész,** tanár, a nemzetiségi kérdés kutatója és szakértője. 1946–1948 között, a felvidéki magyarság számára a legnehezebb időkben, a pozsonyi magyar főkonzulátus vezetője. 1949-től az Amerikai Egyesült Államokban élt, 1953-tól a Kongresszusi Könyvtár munkatársa Washingtonban. 1977-ben jelent meg *Hungarian Contributions to World Civilization* („A magyarok hozzájárulása a világ civilizációjához”) című átfogó munkája, amely segítette hazánk realisabb nemzetközi megítélését. (*Sipka László*)

600 ÉVE TÖRTÉNT

Tar Lőrinc, korának művelt, tollforgató, latin, görög, héber nyelven beszélő földesura, királyi főszámtartója, honti és nógrádi ispánja, királyi tanácsosa volt. A krónikák **Zsigmond király kalandos életű lovagjaként** emlegetik, akit a király hűségéért különösképp kedvelt. 1408. január 10-én hűséges szolgálatainak jutalmául útlevelet kapott Zsigmondtól, hogy „lelkének szépsége” céljából európai körutat tegyen. Utazása során megfordult Krétán, a dél-itáliai Bariban, Rómában, Paduában, Szent Jakab sírjánál Compostellában (Spanyolország), majd eljutott az észak-írországi Ulsterba, ahol meglátogatta Szent Patrick híres-hírhedett kápolniját. Szent Patrik purgatóriuma a gőzölgő, kénkőves Vörös-tó melletti barlangban található, amelyet a középkori zarándokok a pokol bejáratának tekintettek. A purgatóriumi látogatásának élményeit és látomásait a dublini királyi jegyzőnek, Jacobus Yonge-nak beszélte el, aki írásba foglalta azokat. Ezt a dokumentumot, mint a középkori európai irodalom egyik gyöngyszemét, ma a British Museumban őrzik. **Kalandos utazásából 1411-ben tért haza.** (*Nagy Károly*)

450 ÉVE TÖRTÉNT

1561 tavaszán kezdte meg működését az első nyomda Debrecenben. A nyomdát beindító Huszár Gál (1512–1575) református pap a nyomdász mesterséget Hoffhalter Rafael bécsi nyomdásztól tanulta, az ő segítségével hozta létre első nyomdáját Óváron. Itt jelent meg az első magyar nyelvű prédikációs könyv és az első magyar dráma is. Református szellemiségű könyvek nyomtatása miatt újra és újra bepanaszolták a katolikus egyház, illetve a király előtt. Emiatt először Kassára ment, ahol gyülekezeti énekeskönyvet jelentetett meg, s innen került Debrecenbe. Itt Méliusz Juhász Péter, a kálvinista prédikátor műveit adta ki. Nyomdájában ötfajta betűtípussal dolgozott, hangjegykészlet, illusztrációs táblák, különböző iniciálék és díszítősorok álltak a rendelkezésére. Drága könyvek helyett a kisebb terjedelmű, olcsóbb kiadványok megjelenését tartotta fontosnak. (*Lengyel Réka*)

325 ÉVE TÖRTÉNT

Buda felszabadítása, 1686. szeptember 2. Buda ostromműveleteit Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emánuel bajor választófejedelem irányította mintegy 90 ezer emberrel, közöttük 15 ezer magyarral és Európa számos or-

szágából érkezett önkéntessel. A 10 ezer főnyi védősereg élén Arnavud Abdurrahman (Abdi) pasa állt. A Viziváros gyors elfoglalása (június 24.) után, a sikeres tüzérségi előkészítés ellenére, a várvédők három gyalogsági rohamot (július 13., 27., augusztus 3.) visszavertek. Mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett, amit az oszmánok esetében egyik lóporraktáruk felrobbanása (július 22.) súlyosbított. Sorsukat megpecsételte a felmentésükre érkező Szulejmán nagyvezír csapatainak veresége Nagyszénazugnál (augusztus 14.). Az ostromlók döntő támadására szeptember 2-án került sor, egy időben a vár északi és déli oldalán. Abdi pasa is elesett, a túlélők – 3000 harcos és polgári lakos – feltétel nélkül megadta magát. A török elleni háború még évekig elhúzódott. Buda visszavétele – 145 év után – azonban az első komoly lépést jelentette a három részre szakadt Magyar Királyság egyesítéséhez vezető úton. (*Varga J. János*)

300 ÉVE TÖRTÉNT

a majtényi fegyverletétel. A Rákóczi-szabadságharc 1711 tavaszán az ország északkeleti szegletébe szorult vissza. Pálffy János tábornagy, királyi megbízott és Károlyi Sándor tábornagy, II. Rákóczi Ferenc fejedelem meghaltalmazottja április 29-ére elkészítette – kapituláció helyett – a „szatmári béke” néven ismert megállapodást. A záróakkord május 1-jén zajlott le a Kraszna parti Majténynál: Károlyi megszemlélte a mintegy 12 ezer főnyi kuruc sereget. A katonák formálisan felesküdték (az akkor már két hete halott) I. József császárra és királyra, felolvasták nekik a békeokmányt, földbe szúrták a hadizászlókat, majd szétoszlottak az ezredek. A bécsi udvar közkegyelmet biztosított a szabadságharc valamennyi résztvevőjének, elismerte a nemesség és az ország jogait és kiváltságait, továbbá engedélyezte a protestáns vallásgyakorlatot. A megállapodás hallgatólagosan megerősítette a Habsburg-dinasztia örökös magyar királyságát.

Rákóczi – noha a teljes körű amnesztia reá is vonatkozott – nem fogadta el a megállapodást. (*Varga J. János*)

1711-ben jelent meg Frankfurtban Czvitinger Dávid *Specimen Hungariae Litteratae* című munkája. Külföldi minta hatására fogott bele vállalkozásába, a segédanyagok és források beszerzése sok költségre került, még az adósok börtönét is megjárta. A *Specimen* az első írói lexikonunk, Czvitinger kísérlete meg

először, hogy számba vegye a magyarországi írókat. Műve latin nyelvű, mintegy 250 író, tudóst, műpártolót sorol fel. Ez a bibliográfia nem tükrözi a magyar irodalom valós nagyságát, számos nagyszerű szerző kimarad belőle, Czvittinger az előszóban föl is szólítja olvasóit az anyag bővítésére. Ismeretterjesztő szándékkal íródott mű volt, hiányosságai ellenére is jelentős, hiszen évtizedekig egyedüli összegzése volt a magyarországi irodalomnak. (*Ajkay Alinka*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

1786 szeptemberében a Selmecbánya melletti **Szklénó-fürdőn tartották a világ első nemzetközi bányászati tudományos konferenciáját**: 8 országból érkezett 27 szakember tanulmányozta Born Ignác új nemesfém-kinyerési eljárását. Ugyanitt alakult meg a világ első nemzetközi műszaki tudományos egyesülete, a „Societät der Bergbaukunde”, amelynek – néhány éves működése során – tizenhárom európai és két amerikai országból 155 tagja volt (köztük M. H. Klaproth, J. W. Goethe, J. Watt, A. L. Lavoisier). (*Sipka László*)

175 ÉVE TÖRTÉNT

Irinyi Jánost tekintjük a **zajtalanul gyúló foszforos gyufa** feltalálójának. **1836-os felfedezésével** a korábban robbanással gyúló foszforos gyufa fejből kiküszöbölte a káliumklorátot, s helyette az ólom-szuperoxidot alkalmazta. Irinyi Bécsben és Berlinben működött. Találmányát 1837-ben szabadalmaztatta, majd 1839-ben visszatért Magyarországra, ahol eljárásának megvalósítása érdekében Pesten gyufagyárat alapított, amelyet többször is költöztetni kellett a lakosoknak a vegyi üzemektől való féltelme miatt. Nevéhez több korai magyar nyelvű kémiai munka megjelentetése is fűződik. A szabadságharc idején a nagyváradi löporgyár igazgatója volt. (*Antal Ildikó*)

Hazánkban az első, gőzüzemű hajókat építő gyárat – gróf Széchenyi István kezdeményezésére – a „**Császári Királyi Első Dunagőzhajózási Társaság**” (magyar rövidítéssel DGT) alapította Óbudán, **1836-ban**, és már ebben az évben megkezdődött itt a hajógyártás. Megemlíthetjük: 1836-tól a II. világháború végéig mintegy 1400 személyszállító és vontatóhajót bocsátottak itt vízre. (Ez idő tájt a linzi hajógyárban 753 hajó készült.) (*Sipka László*)

150 ÉVE TÖRTÉNT

Jedlik Ányos – naplója tanúsága szerint már 1859-ben – feltalálta az öngerjesztés elvét és azt, hogy a folyamat megindításához elég a vastest visszamaradó (remanens) mágnessége. Ennek alapján **1861-ben elkészítette az „egysarki villamindító”-t, lényegében a dinamó őst**, a gyakorlatban alkalmazva az öngerjesztés elvét. Jedlik azt is felismerte, hogy a gépbe áramot vezetve, az motorként működik. Az ipari körülmények között is használható dinamót hat évvel később Siemens alkotta meg. Az 1861-es esemény 150. évfordulójára emlékezve a Magyar Nemzeti Bank Jedlik-emlékérmet bocsátott ki. (*Sipka László*)

Preysz Móric vegyészmérnök **1861-ben találta fel a bor forralással történő csírátlantítását**. Preysz Pasteur felfedezése előtt három évvel figyelte meg, hogy a bor további erjedése megakadályozható, ha azt felmelegítik. Észleléséről a *Természettudományi Társulatban* 1861-ben beszámolt „A tokaji bor utóerjedésének meggátlásáról” című előadásában. Csak 1865-ben tette közzé 1861-es előadása szövegét, így felfedezésének elsőségét nehezen tudta bizonyítani, hiszen Pasteur e témában írt közleménye 1864-es. Preysznek a bor tartósítására vonatkozó felismerése – Pasteur eredménye alapján – „borpasztörözés” néven vált közzismertté. (*Karasszon Dénes*)

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Évfordulók Titkársága 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységeként alakult meg. Jelenleg a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium háttérintézményében, a Balassi Intézetben gondozza nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. Az új titkárság létrehozásával biztosított az évfordulókban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonosságát.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékezünk meg, 2005-ben pedig egyik legkiválóbb költőnket, József Attilát ünnepeltük születésének 100. jubileuma alkalmából.

2006-ban számos hazai és nemzetközi programmal emlékeztünk meg Bartók Béla születésének 125. évfordulójáról. 2007-ben az első szabadon választott miniszterelnökünk, Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát, és nagy zenepedagógusunk, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját ünnepeltük. A 2008-as év Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából a Reneszánsz Éve volt Magyarországon, mely lehetőséget teremtett egy jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezésére, újraélésére. 2009-ben a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó alakjának, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából meghirdettük a Magyar Nyelv Évét, amelyben nyelvünket állítottuk a középpontba. A 2010-es év emblematikus figurája a magyar nemzeti opera megteremtője, a karmester, zeneszerző, zongoraművész és pedagógus Erkel Ferenc volt.

A 2011-es év Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója nemcsak Magyarországon, de az egész világon a klasszikus zene kiemelt ünnepe. Szerencsés egybeesés, hogy hazánk ugyanebben az évben, 2011 első félévében veszi át az Európai Unió Tanácsának soros elnöki tisztét, ami arra is lehetőséget kínál, hogy Európa-szerte bemutassuk Liszt Ferenc munkásságát és vállalt magyar-ságát.

A Liszt-emlékévet a Nemzeti Évfordulók Titkársága a Hungarofest Nemzeti Rendezvény-szervező Nonprofit Kft. KLASSZ Zenei Irodájával közösen szervezi. A titkárság tevékenységi körébe tartozik az évfordulókval kapcsolatos közművelődési pályázatok kiírása és lebonyolítása.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a titkárság által indított sorozat nyolcadik része, amely évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit, és rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit. Ezzel elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár, a Magyar Rádió Archívuma és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhető:

www.emlekekv.hu

Telefón: (+36 1) 38 15 191

Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekekv@bbi.hu

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2011. évi ajánlásából

CSEHORSZÁG

200 éve, 1811-ben indult az oktatás a Prágai Konzervatóriumban. Arisztokraták és prágai polgárok alapították a konzervatóriumot 1808-ban. Itt tanult zenét többek között Bedřich Smetana. Lehár Ferenc budapesti tanulmányai után Prágában Anton Bennewitznél hegedülni tanult. Ebben a nagy múltú intézményben kezdett tanítani Antonín Dvořák. A két világháború között a konzervatórium dráma és balett tanszékkal bővült.

FRANCIAORSZÁG

500 évvel ezelőtt, 1511-ben jelent meg először nyomtatásban rotterdami Rotterdami ERASMUS *A balgaság dicsérete (Encomium moriae sive laus stultitiae)* című műve. Néhány évvel korábban, 1509-ben papírra vetett írásában „bolondsipkát húzva” gúnyosan fogalmaz az emberi világot átható butaságról. A tehetetlen ostobaságon kívánt kortársainak tükröt tartva változtatni. A világirodalom remekei között számon tartott könyvben fölbukkan a 16. század elejének korrajza is.

HORVÁTORSZÁG

300 éve született Rudjer Josip BOŠKOVIĆ (1711–1787) csillagász és matematikus. Az olasz–délsláv családból származó, a geodézia egyik úttörőjének számító tudós a Velencei Köztársasághoz tartozó Raguzában (ma: Dubrovnik) született, és Itáliában, Milánóban halt meg. A jezsuita rendbe lépve Rómában a Collegium Romanumban tanult matematikát és fizikát. Írásaiban csillagászzal, trigonometriai és geodéziai témákkal is foglalkozott. Megoldást keresett a bolygók egyenlítőjének kiszámítására. Paviában, Milánóban és Párizsban is alkotott. Elsők között ismerte föl Isaac Newton gravitációs elméletének jelentőségét.

LENGYELORSZÁG ÉS LITVÁNIA

100 éve született Czesław MIŁOSZ (1911–2004) költő és író. Lengyelország német megszállása idején bekapcsolódott az ellenállásba. A kommunista hatalomát-

vétel után diplomáciai feladatokat látott el, majd Franciaországba emigrált, ahonnan az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt ki. A berkeleyi egyetemen a sláv nyelvek és irodalom tanára volt. Műfordítással is foglalkozott. Írói munkásságát 1980-ban irodalmi Nobel-díjjal ismerték el.

LITVÁNIA

100 éve hunyt el Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS (1875–1911) festő és zeneszerző. Varsóban és Lipszében tanult zenét, majd Vilniusban és Szentpéterváron élt. Szimfonikus költeményeket, zongoradarabokat írt, népdalokat dolgozott fel. Festészete a szecesszió stílusjegyeitől indulva a nonfiguratív képalkotásig ívelt. Kandinszkij meghívására szerepelt a müncheni avantgárd kiállításon. Festményeit is egyfajta zeneként értelmezte, amelyeken összerosódik az álom és a valóság.

MACEDÓNIA

50 éve alapították meg (1961) a „Strugai nemzetközi költői esték” (Struga Poetry Evenings) elnevezésű költői fesztivált. Az alapítást követő évben macedóniai írók és költők tartottak felolvasóestet Konstantin és Dimitar Miladinov testvérek, a modern macedón költészet megteremtői előtt tisztelegve Strugában. A költészeti esemény 1966-ban vált nemzetközivé. Ekkor alapítottak díjat egy-egy élő költő életműve elismerésére. 2003-ban az első kötetes költők számára – az UNESCO-val együttműködve – hozták létre a Struga hídjai (The Bridges of Struga) elnevezésű díjat. Eddig közel száz országból mintegy négyezer költő vett részt a fesztiválon. Közük több Nobel-díjas költő is bemutatkozott Strugában, például Joseph Brodsky, Eugenio Montale, Pablo Neruda és Seamus Heaney. A fesztivál fontos szerepet játszik az országukban üldözött költők elismerésében. A Struga Kulturális Központ közelében alakították ki a Költészet Parkját. A „Strugai nemzetközi költői esték” ma is a világ egyik legjelentősebb költői fesztiválja, amely évente kétszáz vendégművészt fogad a Föld országaiból.

MAGYARORSZÁG

200 éve született LISZT Ferenc (1811–1896) **zeneszerző.** (Részletes pályarajzát lásd a kötetben!)

NAGY-BRITANNIA ÉS ÉSZAK-ÍRORSZÁG

450 éve született Francis BACON (1561–1626) **író, filozófus és államférfi.** Jogászi karriert futott be, majd a politikai pályán emelkedett a lordkancellári méltóságig. Bacon hatalmas természettudományos összefoglaló mű megírását tervezte. Ennek egyik eleme volt az 1620-ban megjelent *Novum Organum*. Ebben tárgyalja az emberi gondolkodásban rejlő tévedések okait. A hibára való hajlam négy alapvető változatát (idolumát, bálványát) írja le. A tényekből kiinduló természetmagyarázattal lehet eljutni a megbízható eredményekhez, az általános elvekhez. Erre leginkább a természettudomány képes.

NÉMETORSZÁG

200 éve hunyt el Heinrich von KLEIST (1777–1811) **drámaíró.** A modern irodalom nagy hatású úttörője. A német romantika képviselője. Írásaiban az emberi értelem és az érzelm összeütközése, az álmodozás és a cselekvés egymásnak feszülése teremt belső feszültséget. Szuggesztív erővel ábrázol tragikus élethelyzeteket. Legismertebb műve, a *Kohlhaas Mihály* című megihlette Sütő Andrást és Hajnóczy Pétert is. Halála után jelent meg lélektani drámája, a *Homburg hercege*.

NORVÉGIA

150 éve született Fridtjof NANSEN (1861–1930) **felfedező.** A 19. század végén két felfedezőutat vezetett az Északi-sarkvidékre. Több óceánkutató expedíciót is irányított. Néprajzi megfigyeléseket tett, és elismert zoológus volt. Humanitárius tevékenységet végzett a Nemzetek Szövetségében (Népszövetség) és a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságában. Menekültügyi főbiztosként fontos szerepe volt abban, hogy az első világháború után a hadifogságba esett orosz, német, osztrák, magyar katonák hazatérhettek. 1922-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki. A díjjal járó összeget segélyezésre ajánlotta föl.

100 éve (1911) elsőként érte el a Déli-sarkot Roald AMUNDSEN felfedező. 1910 nyarán hajózott Norvégiából a Déli-sark meghódítására. Az utolsó szakasznak 1911. október 19-én szánokkal vágott neki ötödmagával és ötvenkét

kutyával. December 14-én érték el a Déli-sarkot, majd szerencsésen visszatértek a kiinduló táborba. A brit Robert Falcon Scott csapata valamivel több, mint egy hónappal később ért a déli pólusra.

ROMÁNIA

50 éve hunyt el Simion STOILOV (1887–1961) **matematikus.** Párizsban szerezte meg a doktori fokozatot. Disszertációját Émil Picard vezetésével írta meg. Kutatási területét a topológia, a differenciál-egyenletek és a komplex függvénytan jelentette. Romániába visszatérve bekapcsolódott az egyetemi oktatásba. 1941-től haláláig volt matematikaprofesszor a Bukaresti Tudományegyetemen. A Román Tudományos Akadémia tagjai közé választotta. Évente róla elnevezett díjat adnak át az arra érdemes matematikusnak.

50 éve hunyt el Lucian BLAGA (1895–1961) **költő és filozófus.** A nyugatos műveltségű Blaga Bécsben doktorált. Filozófiai munkásságára, gondolkodására Spengler, Bergson, Nietzsche volt nagy hatással. Indulásakor expresszionista verseket írt, azután a kötöttebb formák, az intellektuálisabb témák felé fordult. Lapszerkesztőként is tevékenykedett: a kolozsvári *Cultura* című folyóirat három nyelven jelent meg. Tanított a kolozsvári egyetemen, később az ottani akadémia főkönyvtárosa lett. Verseit évtizedeken át Áprily Lajos fordította magyarra.

50 éve hunyt el Mihail SADOVEANU (1880–1961) **író.** Munkássága a két világháború között teljesedett ki, a legtöbb elismerést az államszocialista időszakban kapta. Írásaira a kései romantika stílusjegyei a jellemzőek. Regényeiben, novelláiban megfogalmazott történetei cselekményesek, tájleírásai gazdagok. Témáit főként a román történelemből, népeletről és tájból merítette. Szívesen ábrázolta a paraszti világot.

OROSZORSZÁG

300 éve született Mihail Vasziljevics LOMONOSZOV (1711–1765) **tudós, író.** Igazi polihisztor volt: jelentőset alkotott az orosz nyelvészet, a természettudományok terén, fizikát és kémiát tanított, verseket írt és tanulmányozta a kohászat, az üvegyártás kérdéseit is. Érdekelte a filozófia, a matematika, a térképészet, a geológia. Különösen foglalkoztatta az anyagok szerkezetének vizsgálata és elmélete. Megfigyelte az utóbb róla elnevezett

Vénusz körüli fényjelenséget (Lomonoszov-gyűrű). Nevéhez fűződik a szentpétervári akadémia átszervezése és a moszkvai egyetem (Lomonoszov Egyetem) alapításának kezdeményezése 1755-ben.

50 éve történt az első ember általi űrexpedíció (1961). A szovjet űrprogram keretében 1961. április 12-én a Vosztok-1 űrhajó fedélzetén emelkedett a világűrbe Jurij Alekszejevics Gagarin. A 108 perces repülése idején az űrhajó egyszer megkerülte a Földet. Április 12. az űrhajózás világnapja.

SZLOVÁKIA

100 éve született Ján CIKKER (1911–1989) **zeneszerző.** Prágában és Bécsben tanult zeneszerzést. Pozsonyban tanított. Művei gazdagok a népzenei motívumokban. Legismertebbek operái (például a népi hangvételű *Juro Janošik*, 1954) és zenekari művei.

TÖRÖKORSZÁG

400 éve született Evlija CSELEBI (1611–1682) **író és utazó.** Teológiát és jogot tanult. A szultáni udvar támogatásával beutazta az Oszmán Birodalmat és a környező országokat. A tapasztaltakat *Szejábatnáma* (Utazások könyve) című munkájában foglalta össze. Leírásai részletgazdagok, érdekességekkel, anekdotákkal tarkítottak. Ugyanakkor a személyesem megélt élmények kitalált elemekkel keverednek

írásaiban. Magyarországon 1660 és 1666 között járt. A Magyarországról szóló részt 1894-ben Karácson Imre fordította magyarra (*Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664*). Munkája a történettudomány, a földrajz és a néprajz szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.

UKRAJNA

1000 éve, 1011-ben alapították a Szent Szófia-székesegyházat Kijevben. A katedrális öthajós keresztkupolás templom. Tizenhárom kupolával ékes. Falait hatalmas mozaikok és freskók díszítették. Az orosz keresztény építészet első nagy, centrális elrendezésű alkotása. Itt iktatták be a kijevi nagyfejedelmeket, és temették el őket. A 20. században a kommunista hatalom a templomban építészeti és történeti múzeumot alakított ki. 1990 óta a világörökség része.

150 éve hunyt el Tarasz Hrihorovics SEVCSENKO (1814–1861) **író, festő.** A jobbágycsaládból származó Sevcsenko támogatóinak köszönhetően végezhette el a szentpétervári művészeti akadémiát. Festészetét kezdetben a klasszicizmus, később a realizmus hatotta át. Költeményeiben főlemelte szavát az ukránokra nehezedő orosz elnyomás ellen. A cári hatalom egy időre elhallgattatta. Sevcsenko az ukrán irodalom meghatározó alakja.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében*. Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az automobilok történetében*. Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében*. Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok*. 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében*. Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete*. 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerekgyártó Árpád: *Magyarország emléknapijai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar műzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- Magyar Örökség*. Laudációk könyve 1995–2000. Bp., 2001.
- Magyar Örökség*. Laudációk könyve 2001–2005. Bp., 2006.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyar-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.

- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004*. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Antal Ildikó</i>	Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum Elektrotechnikai Múzeuma
<i>Beke László</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Császtvay Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Eckhardt Mária</i>	Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fejérvy András</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Fónagy Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>G. Németh György</i>	Magyar–Madagaszkári Társaság
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Hecker Walter</i>	Magyarországi Arablótenyésztők Egyesülete
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem Állatorvosi Kar
<i>Korompay H. János</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Kovács Zsuzsa</i>	táncművelés oktató
<i>Lengyel Réka</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Nagy Károly</i>	Tar Lőrinc Emlékbizottság
<i>Oborni Teréz</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Paczolay Gyula</i>	Veszprémi Egyetem
<i>Pótvári János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Sléz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sótonyi Péter</i>	Szent István Egyetem Állatorvosi Kar
<i>Sragner Márta</i>	könyvtáros, bibliográfus
<i>Szabó Lajos</i>	Testnevelési és Sportmúzeum
<i>Szabó László</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szilágyi Márton</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Szirányi János</i>	Bartók Béla Emlékház
<i>Szöllősy Gábor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Tóth János</i>	Magyar Olajipari Múzeum
<i>Tömpe Péter</i>	EGIS
<i>Ujváry Anna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Varga J. János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Zahuczky László</i>	Miskolci Városi Könyvtár és Információs Központ
<i>Zsolósi Endre</i>	MTA Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Liszt Ferenc</i>	5
<i>Ambrus Zoltán</i>	17
<i>Asbóth János</i>	18
<i>Bajcsy-Zsilinszky Endre</i>	19
<i>Barna Viktor</i>	20
<i>Benyovszky Móric</i>	21
<i>Berzsenyi Dániel</i>	22
<i>Bessenyei György</i>	23
<i>Bibó István</i>	24
<i>Brunszvik Teréz</i>	25
<i>Fáy András</i>	26
<i>Horváth János</i>	27
<i>Id. Issekutz Béla</i>	28
<i>Kapisztrán János</i>	29
<i>Laborfalvi Róza</i>	30
<i>Mikes Kelemen</i>	31
<i>Pais Dezső</i>	32
<i>Papp Simon</i>	33
<i>Paulay Ede</i>	34
<i>Perczel Mór</i>	35
<i>Pettkó-Szandtner Tibor</i>	36
<i>Pulitzer József (Joseph Pulitzer)</i>	37
<i>Rácz Aladár</i>	38
<i>Rippl-Rónai József</i>	39
<i>Somogyi (Csisz mazia) Károly</i>	40
<i>Teleki László gróf</i>	41
<i>Thirring Gusztáv</i>	42
<i>Tisza István gróf</i>	43
<i>Tóth Árpád</i>	44
<i>Verzár Frigyes</i>	45
<i>Zlamál Vilmos</i>	46
További évfordulók	47
A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága	65
Kitekintés	66
Hasznos lexikonok, adattárak	69
Az írások szerzői	71